

Міністерство внутрішніх справ
Донецький державний університет внутрішніх справ

**Центральноукраїнський вісник
права та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 3 (11)

Issue 3 (11)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

Головний редактор:

Вітвіцький Сергій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, ректор, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Заступник головного редактора:

Кузьменко Сергій Георгійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економіки та публічного управління навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Відповідальний секретар:

Буга Ганна Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу організації наукової діяльності, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Члени редакційної колегії:

Баштанник Віталій Володимирович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Булгакова Олена Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та публічного управління навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Веселов Микола Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Навчально-наукового юридичного інституту, Державний університет економіки і технологій, Україна

Антоніна Дякона, доктор економічних наук, професор, проректор з інновацій та розвитку, начальник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA, Рига, Латвія

Колеснік Тетяна Володимирівна, доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Кононенко Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри психології, соціології та педагогіки, Донецький державний університет, Україна

Липовська Наталія Анатоліївна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Макаренко Олександр Юрійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту, Донецький державний університет внутрішніх справ, Україна

Мінченко Дар'я Анатоліївна, кандидат юридичних наук, магістр Лондонського університету Queen Mary, адвокат, начальник відділу міжнародних зв'язків, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

Пилипенко Дмитро Олексійович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права Навчально-наукового інституту, Державний університет економіки і технологій, Україна

Хожило Ірина Іванівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», Україна

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Донецького державного університету внутрішніх справ
Протокол № 4 від 11.11.2025

Журнал засновано у 2022 році. Науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» зареєстровано в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення (Рішення № 1415 від 16.11.2023 р. Ідентифікатор медіа R 30-1958).

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107).

Мова видання: українська, англійська, польська, німецька, французька, болгарська, румунська.

Періодичність: 4 рази на рік.

Офіційний сайт видання: cuj.dnuvs.ukr.education

Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 27 квітня 2023 року № 491 (додаток 3) науковий журнал «Центральноукраїнський вісник права та публічного управління» включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») зі спеціальностей D4 Публічне управління та адміністрування, D8 Право. Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Гончарук Владислав Леонідович ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИДИЧНІ НАСЛІДКИ ЗАКОНУ № 2704-VIII: НЕДОСТАТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО БАЛАНСУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ.....	7
Єфремова Наталя Володимирівна ГЕНЕЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ XV–XVI СТОЛІТЬ.....	31
Ковальова Ольга Вікторівна, Мусієнко Олег Леонідович ОСОБЛИВОСТІ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ.....	40
Копилюк Євгеній Вікторович ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В ЛІСАХ ПІД ЧАС ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ І КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ІЗ УЧНІВСЬКОЮ ТА СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	48
Кузь Тетяна Володимирівна ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КОРУПЦІЙНІ АБО ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	56
Кузьменко Сергій Георгійович ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 4298 «ПРО МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ» ЯК УМОВИ ПОДАЛЬШОГО РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	64
Лобас Віталій Михайлович РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	70
Мануїлова Катерина Віталіївна, Попов Микола Петрович, Сівак Володимир Михайлович СТІЙКІ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: МІЖНАРОДНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ.....	76
Мельничук Лариса Михайлівна, Савичук Олег Олександрович ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВИХ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ У СИСТЕМІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	82
Панасюк Олександр Петрович ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ.....	90
Пантілеєнко Катерина Сергіївна ЕВОЛЮЦІЯ ГЕНДЕРУ У МЕХАНІЗМАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАВ РІВНОСТІ.....	100
Приходьков Михайло Володимирович ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	107

Riabykh Nataliia Volodymyrivna

METHODOLOGY FOR ANALYZING THE TECHNICAL CONDITION
OF VEHICLES AS A FACTOR OF CRIME IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY.....115

Таран Євгеній Іванович

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН.....126

Шевчук Оксана Романівна

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ
У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ ПРАЦІВНИКІВ.....135

CONTENTS

Honcharuk V. L.

THE LEGAL NATURE AND EFFECTS OF LAW № 2704-VIII:
A LACK OF CONSTITUTIONAL BALANCE IN THE SPHERE
OF STATE LANGUAGE POLICY.....7

Yefremova N. V.

GENESIS OF THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL DOCTRINE
OF CONSTITUTIONALISM IN UKRAINIAN LANDS XV-XVI CENTURIES.....31

Kovalova O. V., Musiienko O. L.

FEATURES OF THE INVESTIGATIVE EXAMINATION OF A FIREARMS.....40

Kopylets Ye. V.

ENSURING FIRE SAFETY IN FORESTS DURING
TOURIST TREKKING TRIPS AND LOCAL LORE EXPEDITIONS
WITH SCHOOLCHILDREN AND STUDENTS:
REGULATORY AND LEGAL ASPECTS.....48

Kuz T. V.

A SINGLE STATE REGISTER OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED
CORRUPTION OR CORRUPTION-RELATED OFFENSES:
TRANSFORMATION OF LEGAL REGULATION.....56

Kuzmenko S. H.

ON THE NECESSITY OF ADOPTION OF DRAFT LAW
NO. 4298 “ON LOCAL STATE ADMINISTRATIONS” AS A CONDITION
FOR FURTHER REFORM OF LOCAL SELF-GOVERNMENT.....64

Lobas V. M.

THE ROLE OF STATE POLICY IN ENSURING
THE AVAILABILITY OF MEDICAL SERVICES IN UKRAINE.....70

Manuilova K. V., Popov M. P., Sivak V. M.

RESILIENT HEALTH CARE MODELS:
INTERNATIONAL MANAGERIAL EXPERIENCE
FOR UKRAINE’S POST-WAR RECOVERY.....76

Melnychuk L. M., Savychuk O. O.

THE ACTIVITIES OF TEMPORARY INVESTIGATIVE COMMISSIONS
IN THE UKRAINIAN PARLIAMENTARY CONTROL SYSTEM:
PROBLEMS OF LEGAL REGULATION.....82

Panasiuk O. P.

COUNTERING CORRUPTION IN UKRAINE:
CONCEPTUAL APPROACHES AND STRATEGIC PRIORITIES.....90

Pantileienko K. S.

THE EVOLUTION OF GENDER IN THE MECHANISMS
FOR IMPLEMENTING EQUALITY RIGHTS.....100

Prykhodkov M. V.

RESPECT FOR HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS
IN THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....107

Riabykh N. V.

METHODOLOGY FOR ANALYZING THE TECHNICAL CONDITION
OF VEHICLES AS A FACTOR OF CRIME IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY.....115

Taran Ye. I.

TRANSFORMATION OF STATE NATIONAL SECURITY POLICY
IN THE CONTEXT OF GEOPOLITICAL CHANGES.....126

Shevchuk O. R.

ADMINISTRATIVE LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR VIOLATIONS
IN THE FIELD OF MILITARY RECORDING OF EMPLOYEES.....135

УДК 342.4:316.77:811.161.1(477)(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-1>

Гончарук Владислав Леонідович

адвокат, доктор філософії в галузі права,
доцент кафедри національної безпеки,
доцент кафедри управління фінансово-економічною безпекою
Інституту безпеки
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-9627-9530
Web of Science ResearcherID: LPQ-3758-2024

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ЮРИДИЧНІ НАСЛІДКИ ЗАКОНУ № 2704-VIII: НЕДОСТАТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО БАЛАНСУ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті здійснено поглиблений правовий аналіз Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» через призму його відповідності нормам Конституції України, а також міжнародним стандартам захисту прав людини. Особлива увага зосереджена на критичній оцінці рішення Конституційного Суду України від 14.07.2021 № 1-р/2021, яким цей Закон було визнано таким, що відповідає Конституції. Автор аналізує не лише саме рішення, але й численні окремі думки суддів Конституційного Суду, які продемонстрували принципово різні підходи до тлумачення конституційного балансу між державною мовною політикою та гуманітарними правами людини.

Актуальність теми зумовлена як політичним і соціальним резонансом Закону, так і його впливом на щоденне життя мільйонів громадян, зокрема тих, для кого російська мова є рідною. Стаття є однією з перших спроб артикулювати в науковому просторі думку значної частини українського суспільства – російськомовних громадян, позиція яких часто залишається поза правовим дискурсом. Автор наголошує, що рівень правосвідомості особи не визначається мовою, якою вона спілкується, а залежить від конкретних дій і ставлення до держави та права. Водночас питання мови – це не лише інструмент комунікації, а й правовий маркер, який повинен бути об'єктом особливого захисту, особливо в державах із багатонаціональним складом населення.

У статті аргументовано, що Закон № 2704-VIII, попри проголошену мету утвердження статусу української мови, де-факто змінює конституційний баланс у сфері громадянських прав і свобод, звужуючи простір для реалізації права на вільне використання мов національних меншин, у тому числі російської. Це відбувається шляхом створення системи непрямих санкцій, адміністративного тиску та нормативного витіснення недержавних мов із публічної сфери. Такий підхід вступає в суперечність із статтями 10, 11, 22, 24 та 53 Конституції України, які гарантують недискримінацію за мовною ознакою та вільний розвиток мовної ідентичності всіх національних спільнот. Матеріал також спирається на аналіз європейської практики, зокрема рішень Європейського суду з прав людини.

У висновках підкреслюється, що лише інклюзивна та правозбалансована мовна політика може сприяти сталому демократичному розвитку України та збереженню громадянського миру. Таким чином, стаття не лише виконує аналітичну функцію, а й пропонує підґрунтя для подальших фахових дискусій про перегляд мовної політики у напрямі дотримання конституційних гарантій, соціальної справедливості та принципів верховенства права.

Ключові слова: конституційний баланс, мовна політика, конституційні права, мовні меншини, російськомовні громадяни, демократичне суспільство, Конституційний Суд України.

Honcharuk V. L. The Legal Nature and Effects of Law № 2704-VIII: A Lack of Constitutional Balance in the Sphere of State Language Policy

This article presents a comprehensive legal analysis of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” No. 2704-VIII, with particular emphasis on its compliance with the Constitution of Ukraine and international human rights standards. Special attention is paid to the critical

examination of the Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 1-r/2021 of 14 July 2021, which declared the law constitutional. The study also explores the content of the separate opinions of several judges of the Constitutional Court, many of whom raised reasoned objections concerning the lack of legal certainty, proportionality, non-discrimination, and the fundamental right to access justice before a tribunal "established by law".

The relevance of this topic stems from the significant political and societal impact of the law, as well as its tangible influence on the daily lives of millions of citizens, particularly those for whom Russian is the native language. The article constitutes one of the first academic attempts to voice the concerns of a considerable segment of the Russian-speaking Ukrainian population in scholarly discourse – a group whose legal position is often overlooked. The author argues that civic consciousness and commitment to the rule of law are not determined by the language spoken, but rather by one's actions and legal culture. Nonetheless, language is not merely a communicative tool, but a protected legal category that must be safeguarded, especially in multiethnic societies.

The article argues that Law No. 2704-VIII, despite its declared objective of affirming the status of the Ukrainian language, in fact alters the constitutional balance in the sphere of civil rights and liberties by narrowing the scope for exercising the right to freely use minority languages, including Russian. This is achieved through the establishment of a system of indirect sanctions, administrative pressure, and regulatory displacement of non-official languages from the public sphere. Such an approach contradicts Articles 10, 11, 22, 24, and 53 of the Constitution of Ukraine, which guarantee non-discrimination on the grounds of language and the free development of linguistic identity for all national communities.

The analysis is also grounded in European legal practice, particularly in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The conclusions emphasize that only an inclusive and legally balanced language policy can contribute to Ukraine's sustainable democratic development and the preservation of civil peace. Thus, the article not only performs an analytical function but also provides a foundation for further professional discussions on the revision of language policy in the direction of compliance with constitutional guarantees, social justice, and the principles of the rule of law.

Key words: constitutional balance, language policy, constitutional rights, linguistic minorities, Russian-speaking citizens, democratic society, Constitutional Court of Ukraine.

Вступ. «Людині розмовлять – природна річ, тож кожен має дозвіл од природи обрати собі бажану мову й річ» (Данте А., Божественна комедія¹). Мовна політика держави, особливо в умовах багатонаціонального й поліетнолінгвістичного суспільства, постає не лише як інструмент ідентифікаційної консолідації, а і як маркер реального стану демократичних інститутів та рівня дотримання прав людини. У межах українського правового дискурсу це питання набуває особливої актуальності, враховуючи конституційні зобов'язання держави гарантувати рівність громадян незалежно від мовних ознак, а також забезпечувати умови для вільного розвитку всіх етнокультурних спільнот.

У цьому контексті Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» став предметом як значної суспільної уваги, так і фахової науково-правової дискусії. Аналіз його правової природи, а також відповідного рішення КСУ, яким цей Закон було визнано таким, що відповідає Конституції, дає змогу не лише ідентифікувати системні проблеми в регулюванні суспільних

відносин комунікації, але й поставити питання про відповідність вибраної моделі реаліям сучасного «мовного ландшафту», стандартам верховенства права, принципу пропорційності та міжнародним зобов'язанням України.

Проблематика дослідження полягає у визначенні меж допустимого втручання держави в реалізацію мовних прав громадян, встановленні відповідності положень Закону № 2704-VIII [1] конституційним засадам прав і свобод людини, а також у з'ясуванні, чи не спричиняє цей закон де-факто звуження гуманітарного простору та порушення принципу недискримінації щодо російськомовного населення України.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи конституційно-правового аналізу, лінгвістичного огляду, доктринального тлумачення, порівняльного правознавства та правозастосовної практики. Джерельну базу становили норми Конституції України, законів України, рішення КСУ, окремі думки суддів КСУ до цього рішення,

¹ Данте А. Божественна комедія / Аліг'єрі Данте; пер. з італ. Є. А. Дроб'язка. Харків : Фоліо, 2006. 607 с. (Б-ка світової літератури).

а також міжнародно-правові акти та практика Європейського суду з прав людини. До аналізу включено наукові публікації українських і зарубіжних авторів, які досліджують проблематику мовних прав, принципу пропорційності та стандартів правової визначеності. Застосовано формально-юридичний метод для аналізу нормативного тексту закону, системний метод – для оцінки його місця в загальній структурі прав людини в Україні, а також методи правового порівняння для зіставлення вітчизняної практики з досвідом інших демократичних держав.

Метою статті є комплексне дослідження правової природи Закону № 2704-VIII, аналіз юридичних наслідків його імплементації, а також критичне осмислення відповідного рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ) у контексті конституційного балансу між державною мовною політикою та фундаментальними правами людини. З метою реалізації мети було виокремлено основні завдання дослідження: проаналізувати правову конструкцію Закону № 2704-VIII [1] і визначити його співвідношення з нормами Конституції України [2], для того в т. ч. дослідити феномен білінгвізму як факту соціолінгвістичної реальності багатьох регіонів України; дослідити юридичні аргументи, викладені в рішенні КСУ №1-р/2021 [3] та в окремих думках суддів Конституційного Суду; встановити, чи відповідає Закон принципу пропорційності в контексті обмеження прав мовних меншин, зокрема провести аналіз рівня дотримання конституційних гарантій для осіб, що користуються іншими мовами, зокрема російською; сформулювати обґрунтовані висновки щодо конституційної (не)виваженості Закону та надати пропозиції для вдосконалення мовного законодавства України.

Результати. Упродовж останніх років тематика правового регулювання мовної політики в Україні привертала увагу як конституціоналістів, так і соціогуманітарних дослідників. Зокрема, у працях В. Федоренка, М. Савчина, О. Шевчука та І. Кресіної аналізується баланс

між державною мовною політикою та дотриманням прав осіб, що належать до мовних меншин, у контексті європейських стандартів прав людини. На особливу увагу заслуговують дослідження О. Єременка щодо конституційних принципів правової визначеності та недискримінації у мовному законодавстві, а також праці Т. Беляєвої, у яких порушується питання гуманітарної безпеки та свободи культурного самовираження. Проблематику українсько-російського білінгвізму в контексті комунікативної рівноваги досліджувала Н. Матвеева, яка вказує на історично сформовану модель мирного співіснування мов у міському середовищі. Однак, попри наявність значної кількості наукових праць, комплексне дослідження правової природи та юридичних наслідків Закону № 2704-VIII крізь призму конституційного балансу й соціолінгвістичної практики України залишається недостатньо опрацьованим, що і зумовлює актуальність цього дослідження.

Однією з ключових функцій демократичної правової держави є забезпечення належного балансу між реалізацією державної політики та дотриманням основоположних прав і свобод людини. В умовах мовної багатоманітності, що історично сформувалася в Україні, особливого значення набуває питання правового забезпечення мовної політики, яке має ґрунтуватися на принципах пропорційності, недискримінації, правової визначеності та поваги до культурної ідентичності громадян. Адже за результатами Всеукраїнського перепису² 2001 року було засвідчено, що етнічні українці становили 77,8 % населення, росіяни – 17,3%, а представники інших близько 130 етнічних спільнот – 5 % [4]. Ці дані підтверджують багатонаціональний характер України.

Досліджуваний Закон був покликаний нормативно забезпечити статус української мови як єдиної державної та замінив попередній правовий акт – Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 № 5029-VI, який було визнано та-

² Державний комітет статистики України (2003). Національний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ : Держкомстат України. Офіційний сайт Всеукраїнського перепису: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.

ким, що втратив чинність. Формальною підставою для нового закону стала частина перша статті 10 Конституції України, яка закріплює державний статус української мови. Водночас політичний і соціальний контекст ухвалення закону свідчить про спробу не лише врегулювати мовну політику, а й сформувати нову модель культурно-мовної ідентичності в умовах гібридного конфлікту та викликів національної безпеки.

Прийняття вищезгаданого Закону викликало значний суспільний резонанс і стало предметом як правових, так і політичних дискусій. Його окремі положення, спрямовані на посилення ролі української мови як державної, поставили під сумнів реальну можливість вільного використання мов національних меншин, зокрема російської мови, що традиційно використовується значною частиною громадян. Ці сумніви були частково підтверджені численними окремими думками суддів КСУ у справі за конституційним поданням народних депутатів щодо відповідності Закону № 2704-VIII Основному Закону держави.

Незважаючи на те що Конституційний Суд своїм рішенням³ визнав Закон № 2704-VIII таким, що відповідає Конституції України [5], низка суддів висловила професійно обґрунтовані застереження щодо правової природи закону, обсягів втручання у приватну сферу мовного використання, можливості порушення принципу правового плюралізму, а також щодо відповідності такого втручання стандартам Європейської конвенції з прав людини та практиці ЄСПЛ.

У цьому контексті постає потреба ширше розглянути не лише правову конструкцію досліджуваного Закону, але й соціокультурну реальність, у якій він функціонує. Мовна політика не може бути ефективною без урахування реальних мовних практик громадян, що склалися історично та підтримуються суспільною згодою. Саме тому важливо звернутися до

феномену білінгвізму як соціолінгвістичного явища, що суттєво впливає на мовну ситуацію в Україні та водночас опиняється в конфлікті з нормативним підходом, закріпленим у досліджуваному Законі.

Для повноти дослідження варто згадати, що поняття білінгвізму в соціолінгвістичному контексті означає не лише володіння двома мовами, але й наявність стійкої практики використання обох мов у різних сферах життя. В українському суспільстві це явище має глибоке історичне та культурне коріння, яке сформувалося в т. ч. під впливом політики радянського періоду, а також тривалого функціонування російської та української мов у статусі фактично рівноправних у повсякденному житті.

Україна є прикладом особливого типу білінгвізму – симетричного функціонального білінгвізму, коли значна частина громадян не тільки володіє двома мовами, а й сприймає обидві як прийнятні для міжособистісного спілкування, не вимагаючи мовної асиміляції від співрозмовника. Як вважають деякі вітчизняні вчені, зокрема О. Боронь, українське мовне середовище довгий час функціонувало в режимі компромісної двомовності, де комунікативна ефективність була пріоритетом, а не державна уніфікація. Тобто білінгвізм стає ознакою культури, і необхідність усвідомлення цього явища в контексті освоєння культурних цінностей є найважливішим завданням сучасного етапу розвитку цивілізації [6, с. 18].

У науковій парадигмі вивчення мовної ситуації в Україні саме Київ посідає особливе місце як модельний приклад стійкого українсько-російського білінгвізму та функціональної диглосії, що формувалися історично й закріпилися в комунікативній поведінці киян упродовж кількох поколінь. Дисертаційне дослідження⁴ Н. Р. Матвєєвої підтверджує, що столичний соціолінгвістичний простір характеризується поєднанням симетричного білінгвізму та ситуаційної диглосії, яка проявляється

³ Конституційний Суд України (2021, 14 липня). Рішення № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо конституційності Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Київ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-21>.

⁴ Матвєєва Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... канд. філол. наук. Тернопільський національний педагогічний університет, 2021. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf.

у розподілі сфер функціонування мов: українська – у формальних сферах, російська – у побутовому спілкуванні, причому обидві мови використовуються вільно, без ознак комунікативного напруження чи лінгвістичного конфлікту. Автор на підставі емпіричних даних демонструє, що Київ є втіленням практики взаємоповажного мовного співіснування, де індивідуальна мовна ідентичність не нівелюється державною нормою, а зберігається в межах соціального балансу. Саме у столиці, за її спостереженнями, формувався особливий «урбаністичний білінгвізм» [7, с. 145], який, на нашу думку, і став стандартом комунікативної ефективності та міжкультурної толерантності.

Погоджуємось із думкою Залізняк Г. М. та Масенко Л. Т., що, досліджуючи мовне середовище в Україні, особливу увагу слід звернути на Київ, оскільки саме столиця завжди є взірцем та орієнтиром. Їй належить основна роль у процесах нормалізації мовної ситуації держави, адже як говорить столиця, так говоритиме вся країна [8, с. 20].

З огляду на наведене варто визнати, що ігнорування цих усталених соціолінгвістичних реалій означає заперечення об'єктивної картини мовного життя суспільства. Будь-яке правове регулювання мовної політики має враховувати ці особливості, адже нормативне нав'язування однієї мовної моделі без належного урахування фактичного мовного середовища може спричинити дисбаланс у системі гуманітарних прав і викликати напругу в соціальних відносинах. Таким чином, реалії українсько-російського білінгвізму в Києві є не проблемою, а ресурсом демократичного лінгвістичного розвитку, і відмова їх визнавати – це не що інше, як абсолютизація штучних конструкцій замість прийняття реальної мовної дійсності.

Прийняття Закону щодо регулювання функціонування української мови у 2019 році істотно змінило цю мовну рівновагу, адже передбачається обов'язковість використання української мови у всіх сферах публічного життя: від сфери обслуговування до медіа, освіти, культури, науки, реклами та навіть релігійних обрядів. Це породжує ситуацію, у якій грома-

дяни, для яких рідною є російська мова, не мають фактичної можливості її використання в публічному просторі без ризику юридичних або соціальних санкцій.

Соціолінгвістична доктрина підкреслює, що успішна мовна політика в демократичному суспільстві має враховувати реальні комунікативні практики населення, а не нав'язувати штучну одномовність. Донедавна в Україні значною мірою не були визначені механізми реалізації мовної політики в публічних сферах суспільного життя – ані щодо українізації, ані щодо охорони мов інших національностей [9, с. 171]. Як влучно підкреслюють В. Пилипчук та О. Марченко, що Концептуальні засади етнонаціональної політики майбутньої незалежної держави були викладені в Декларації про Державний суверенітет України. Цей документ декларував зобов'язання держави щодо забезпечення національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості та традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

У міжнародній практиці прикладами ефективною реалізації політики білінгвізму є Канада та Швейцарія. У Канаді офіційно функціонують англійська та французька мови, причому в провінції Квебек французька має статус єдиної офіційної мови, але в інших регіонах зберігається право на використання обох. Це дає змогу зберігати культурну цілісність у межах багатомовної федерації. Як зазначає Р. Боріс, «білінгвальна політика Канади базується на принципі мовного паритету, що є запорукою суспільної довіри та стабільності» [10, с. 17].

Ще один зразковий приклад – Швейцарія, де функціонують чотири державні мови (німецька, французька, італійська та ретороманська). Власне, як зазначає Ф. Грін, «розумне розмежування мовної компетенції та її регіоналізація знижує ризики конфлікту і зберігає мовну ідентичність усіх громад» [11, с. 125]. Автор досліджує принципи, за якими в цій країні побудована мовна політика, звертаючи особливу увагу на гнучкість та ефективність, що дали можливість Швейцарії зберегти стабільність і міжетнічну злагоду впродовж де-

сятиліть. Швейцарська модель ґрунтується на трьох ключових принципах: територіальності, мовної свободи та субсидіарності. Принцип територіальності полягає в тому, що кожна мовна група має свій регіон, де її мова є офіційною та домінуючою. Принцип мовної свободи забезпечує право кожного громадянина спілкуватися будь-якою мовою в приватному житті. Принцип субсидіарності передбачає делегування відповідальності за мовну політику на рівень кантонів, що дає змогу більш гнучко враховувати специфіку місцевих потреб і баланс інтересів. Попри те, що Швейцарія вважається зразком багатомовної держави, фактично більшість кантонів залишаються одномовними на інституційному рівні. Таким чином, країна не практикує активний офіційний білінгвізм на локальному рівні, а радше підтримує унілінгвізм у межах певної території. Ця система забезпечує стабільність, однак має і свої слабкі сторони. Наприклад, італійсько – та романомовне населення часто відчуває бар'єри в доступі до ресурсів і можливостей у переважно німецькомовних регіонах. Аналогічні труднощі виникають і через соціально-економічну асиметрію між мовними групами. Крім того, дослідник акцентує увагу на зростаючій ролі англійської мови як універсального засобу спілкування у Європі, що ставить під загрозу традиційний баланс між національними мовами Швейцарії. Це викликає потребу в ревізії мовної політики з урахуванням нових викликів глобалізації, зростання міграційних процесів і зміни ціннісних орієнтацій суспільства.

На відміну від Швейцарської Конфедерації, де мовна політика ґрунтується на принципах мовного плюралізму, в Україні спостерігається тенденція до уніфікації мовного простору з акцентом на домінуванні лише державної мови – української. Нормативний акт № 2704-VIII у своїх нормах фактично обмежує повсякденне, публічне й офіційне використання російської мови, яка впродовж десятиліть була другою за поширеністю мовою спілкування. Законодавче обмеження можливостей використання російської мови, яке впроваджується Законом, не лише становить загрозу правам людини, але й руйнує наявний культурний баланс у суспіль-

стві. Унікальний український білінгвізм, що був заснований на взаємному розумінні й добровільному використанні мов, ризикує бути підмінений примусовою одномовністю. Це, зі свого боку, знижує рівень довіри до державних інституцій і породжує відчуття дискримінації серед російськомовних громадян, які також є повноправними носіями української національної ідентичності. Означене явище українського білінгвізму, яке тривалий час забезпечувало ефективну комунікацію між громадянами без необхідності мовної уніфікації, даючи змогу кожному спілкуватися рідною мовою, набуває особливої актуальності в контексті аналізу норм досліджуваного Закону, якими визначено жорстке пріоритетне становище державної мови в публічній та приватній сферах і які фактично нівелюють культурну й мовну реальність мільйонів російськомовних громадян.

Паралельно із цим, для протидії використанню російської мови, у червні 2024 року був прийнятий Закон № 3760-IX «Про застосування англійської мови в Україні» [12], який встановлює статус англійської мови як мови міжнародного спілкування, закріплює вимоги до її вивчення (для держслужбовців категорій А, Б, В, військових, поліцейських тощо) та передбачає поступове введення її використання в публічному просторі, включно з освітою та сферою обслуговування. Як було зазначено, вказаний Закон встановлює вимоги щодо знання та застосування англійської мови в низці сфер, включно з діяльністю посадових осіб державної влади. Хоча формально цей нормативний акт декларує наміри інтеграції України у глобальний простір та підтримки міжнародної комунікації, його практичне застосування викликає обґрунтовані застереження з позиції принципу пропорційності та балансу між публічними інтересами і правами індивідів.

По-перше, обов'язкове знання англійської мови для зайняття посад державної служби категорій А, Б і В може призвести до недопущення висококваліфікованих фахівців, чия професійна компетентність не супроводжується володінням іноземною мовою на належному рівні (див. таблицю 1). У країні, де система освіти донедавна не передбачала масового

якісного викладання англійської мови, така вимога має ретроспективний дискримінаційний ефект.

По-друге, професійне володіння іноземною мовою не завжди є маркером ефективності управлінських рішень або інституційного лідерства. На практиці існують достатні організаційні механізми, зокрема інститут професійного перекладу, функціонування міжнародних відділів у державних органах, які дають можливість забезпечити ефективну зовнішню комунікацію без необґрунтованого звуження кадрового потенціалу держави.

По-третє, нормативна політика у сфері мовного регулювання не повинна перетворюватися на інструмент фільтрації політичної чи соціальної лояльності. Створення бар'єрів для призначення осіб, які є фахівцями у своїй галузі, але не мають відповідної мовної підготовки, суперечить статтям 38, 43 та 64 Конституції України [2], оскільки створює непропорційні обмеження доступу до публічної служби.

Досить парадоксальним, на наш погляд, здається підхід, коли на тлі нормативного обмеження сфери застосування російської мови як мови спілкування значної частини громадян України держава водночас законодавчо закріплює обов'язкову імперативну вимогу володіння англійською мовою для претендентів на державні посади категорій А, Б та В, а також деяких категорій військовослужбовців, поліцейських, прокурорів і чиновників. Такий

дисбаланс у мовній політиці породжує обґрунтовані сумніви щодо дотримання принципу пропорційності та недискримінації, передбачених як Конституцією України, так і міжнародно-правовими зобов'язаннями держави.

Зокрема, Конституція України гарантує рівність громадян у доступі до публічної служби (стаття 38), право на працю без ознак дискримінації за будь-якою ознакою, включно з мовною (стаття 43), і забороняє звуження змісту й обсягу конституційних прав і свобод навіть в умовах надзвичайного чи воєнного стану (стаття 64). Запровадження обов'язкового володіння англійською мовою як кваліфікаційної вимоги, без можливості застосування механізмів альтернативної компенсації (наприклад, через використання перекладача або командну роботу з фахівцями міжнародних відділів), може бути розцінене як непряме обмеження прав громадян, які з об'єктивних причин не мають змоги набути належного рівня знань з іноземної мови, але володіють значним досвідом і професійними компетентностями у відповідній галузі.

Така асиметрія у підходах до мовної політики, за якої внутрішньо поширена мова частини етнічних українців і меншини піддається обмеженням, тоді як зовнішня нав'язується як обов'язкова, створює ризики не лише соціальної поляризації, але й підриву кадрової спроможності інститутів державної влади. У контексті європейських стандартів державної служби надання переваги мовній компетенції над про-

Таблиця 1

Порівняльна таблиця впливу Закону № 3760-IX

Сфера застосування	Вимога володіння англійською мовою	Потенційні юридичні проблеми	Можливі альтернативи
Призначення на державну службу категорій А, Б, В	Обов'язкова сертифікація рівня В2	Обмеження права доступу до служби (ст. 38 Конституції)	Запровадження курсу підвищення кваліфікації
Прийом на роботу до державних органів	Необхідність підтвердження знання англійської	Порушення права на працю (ст. 43 Конституції)	Мотиваційна модель, а не фільтрація
Кар'єрне просування в держслужбі	Кар'єрні бонуси лише за наявності англійської	Утиск осіб без мовної освіти	Професійна оцінка за фахом, а не мовна
Участь у міжнародних переговорах	Не закріплено самостійне ведення перемовин	Ігнорування ролі перекладачів у міжнародній діяльності	Участь перекладачів, штатні спеціалісти
Публічні комунікації від імені держави	Не закріплено спілкування за кордоном без перекладача	Непропорційність вимоги до реальних обов'язків	Залучення міжнародних відділів для супроводу

Джерело: створено автором на основі Закону № 3760-IX [12].

фесійною кваліфікацією без гнучких винятків не відповідає принципам належного врядування та рівного доступу до публічної служби.

Проте повернемось до аналізу правової конструкції Закону про державну мову [1] та його співвідношення з нормами Конституції України [2]. Досліджуваний Закон є фундаментальним актом у сфері мовної політики, що має пряму дію на реалізацію конституційних норм, зокрема статей 10, 11, 22, 24 та 34 Конституції України. Оцінка його правової конструкції потребує аналізу як суто юридичних аспектів структури і змісту Закону, так і принципів конституційного правопорядку, зокрема у площині верховенства права, правової визначеності та балансу прав людини з інтересами держави.

Вважаємо, що правова конструкція досліджуваного Закону [1] побудована на концепції тотального закріплення обов'язковості державної мови в публічному просторі (див. таблицю 2), включно з освітою, сферою обслуговування, засобами масової інформації, публічною адміністрацією, судочинством, сферою культури тощо. Водночас Закон не містить юридично ефективного механізму реалізації положення частини третьої статті 10 Конституції України, яка передбачає вільний розвиток, використання та захист мов національних меншин України. Закон фактично ігнорує багатомовність як реалію соціокультурного середовища, що притаманна окремим регіонам держави.

Таблиця 2

Частка державної мови в публічному просторі за Законом № 2704-VIII

Сфера застосування	Частка української мови	Альтернатива іншомовного дубляжу	Потенційні ризики / дисбаланси
Кінофільми в прокаті	90 %	Допускається іноземна мова із субтитрами	Обмеження творчої свободи
Друковані ЗМІ	100 % (або наявність паралельного випуску українською)	Двомовність дозволена лише за повного дублювання	Фінансове навантаження
Книжкове видання	Не менше ніж 50 %	Дозволено видання іншими мовами, але не більше за 50 %	Обмеження культурного розмаїття
Освіта	Повністю державною (виняток – для нацменшин до 5-го класу, які є офіційними мовами ЄС ⁵)	По суті обмежене використання мов нацменшин у закладах освіти	Мовна асиміляція
Обслуговування населення	Повністю державною	Лише за проханням клієнта може бути інша мова	Потенційні конфлікти
Теле – та радіомовлення	Радіо – 75 %, телебачення – 90 %	Допускається іноземна мова в межах ліміту	Комерційні обмеження
Культурно-мистецькі, розважальні та видовищні заходи (у т. ч. театральні вистави)	Повністю українською	Іноземна мова – тільки із субтитрами	Дискримінація за мовною ознакою
Наукові видання	Державною мовою	Англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу ⁶	Згідно з принципом ⁷ ст. 8 КУ не дозволено публікації російською мовою

Джерело: Створено автором на основі Закону № 2704-VIII [1].

⁵ Регламент № 1, що визначає мови, які використовуються в Європейському економічному співтоваристві, від 15 квітня 1958 року. *Official Journal of the European Communities*. 06.10.1958. № 17. С. 385–386. URL: [https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1958/1\(1\)/oj/eng](https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1958/1(1)/oj/eng).

⁶ На 2024 рік ЄС має 24 офіційні мови, зокрема: англійську, французьку, німецьку, італійську, іспанську, польську, угорську, фінську, шведську, естонську, грецьку, латвійську, литовську, мальтійську, португальську, румунську, словацьку, словенську, болгарську, хорватську, чеську, данську, нідерландську та ірландську.

⁷ Державним органам дозволено діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що прямо передбачені Конституцією та законами України. Інакше кажучи, вони не можуть робити нічого, що не дозволено або не передбачено законом. Це відомо як принцип законності, який закріплений у Конституції України.

Юридичне співвідношення з Конституцією України демонструє дисбаланс у реалізації принципу недискримінації (ст. 24 Конституції). Закон, хоча і не містить прямої заборони використання інших мов, створює нормативну ситуацію, у якій носії іншої, ніж українська, мови, насамперед російської, обмежені в реалізації своїх комунікативних прав у публічному просторі. Особливо це виявляється у сфері освіти, медіа й обслуговування, де державна мова стала єдиною можливою формою взаємодії з державою і суспільством, навіть за умов добровільної взаємної згоди сторін на іншу мову спілкування.

Також варто звернути увагу на конституційний принцип пропорційності та необхідності забезпечення балансу між інтересами держави (у справі утвердження державної мови) та правами громадян (особливо тих, хто належить до мовних меншин). У контексті цього принципу досліджуваний Закон піддається обґрунтованій критиці, оскільки обмеження на використання інших мов у низці сфер не завжди відповідають вимогам розумної потреби або соціальної необхідності, що визнається в правозастосовній практиці Європейського суду з прав людини.

Крім того, відсутність окремого розділу чи глави, присвяченої російській мові та мовам меншин чи корінних народів, надає підстави вважати, що закон є неповним у частині реалізації багатокомпонентного змісту мовної політики, задекларованого в Конституції. При цьому сама Конституція України не визнає переваги однієї мови як обов'язкової в усіх сферах, а лише визначає українську як державну, залишаючи простір для розвитку інших мов.

Таким чином, правова конструкція регуляторного Закону [1] є дисбалансованою, з домінуванням етатистського підходу до мовного регулювання, який суперечить як духу Конституції України, так і практиці її тлумачення. Зокрема, у рішенні⁸ КСУ № 10-рп/99 від 14 грудня 1999 року зазначалося, що закріплення державного статусу української мови не повинно розглядатися як засіб звуження прав мовних

меншин [13]. Тобто згаданий Закон у своїй правовій конструкції фактично не забезпечує належного балансу між функціонуванням державної мови та правами громадян, які традиційно користуються іншими мовами, передусім російською. Це призводить до ризику формування юридично неаргументованої мовної уніфікації, що не відповідає багатонаціональному та багатомовному характеру України, як це визначено і в преамбулі Конституції, і в положеннях ст. 11 щодо розвитку етнічної, культурної, мовної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України.

Варто підкреслити, що статус російської мови в Україні не може бути зведений до рівня «мови національної меншини» в розумінні міжнародних договорів, як-от Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995) чи Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992). Російська мова, відповідно до частини другої статті 10 Конституції України, винесена в окрему правову категорію, що відрізняє її від інших мов меншин, саме через її виняткове поширення як мови міжособистісного спілкування значної частини населення, включно з мільйонами етнічних українців. Така конституційна конструкція була закладена ще на початковому етапі становлення української державності в 1996 році та має об'єктивний характер, що не є проявом привілею, а становить нормативне відображення реального соціолінгвістичного стану українського суспільства.

У цьому контексті слід наголосити, що спроби побудови мовної політики суто на засадах монологізму суперечать принципам культурного плюралізму, забезпечення мовних прав, а також конституційно гарантованому принципу недискримінації за ознакою мовної приналежності. Монологістичний підхід, за своєю суттю, не відображає багатонаціональну й поліетнічну природу українського суспільства та не сприяє формуванню єдності нації в умовах гетерогенного мовного простору. Натомість вважаємо, що саме модель мовного плюралізму й інклюзивності, яка вра-

⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої, п'ятої статті 10 Конституції України від 14 грудня 1999 року № 10-рп/99. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000. № 1. Ст. 1 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.

ховує багатомовність як історично зумовлений феномен, має стати вектором сталого розвитку української держави у її демократичному та європейському вимірі.

Так, до системної критики положень досліджуваного нормативно-правового акта долучились і народні обранці, передусім у зауваженнях [14] Головного юридичного управління ВРУ щодо законопроекту № 2704 (до другого читання). Так, на підставі аналізу вищевказаного висновку Головного юридичного управління ВРУ можна виокремити такі основні зауваження та моменти, які мають принципове значення як з юридичного, так і з науково-правового погляду:

I. Конституційна невизначеність окремих формулювань: Управління звертає увагу на надмірну кількість термінів, які не мають чіткого правового значення або не узгоджуються із чинною термінологією законодавства України. Наприклад, застосування понять «публічне приниження української мови» та «зневажливе ставлення» (п. 11 статті 57) викликає сумніви щодо правової визначеності та можливості однозначного тлумачення.

II. Порушення принципу правової визначеності: у документі наголошується на тому, що відсутність чітких критеріїв застосування санкцій або кваліфікації правопорушень може призвести до зловживань з боку органів влади, а також поставити під сумнів відповідність норм Закону принципу правової визначеності як складової верховенства права.

III. Можливе надмірне втручання у сферу приватного життя: законопроект містить положення, що регулюють спілкування в закладах харчування, торгівлі, медичних та інших закладах, що потенційно поширює державне регулювання на приватну сферу спілкування. Юристи ВРУ наголошують, що такий підхід може бути визнаний непропорційним втручанням у права людини.

IV. Ігнорування міжнародних зобов'язань України: Управління наголошує, що законопроект не узгоджується належним чином із

зобов'язаннями України відповідно до Рамкової конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, а це може бути підставою для критики України в міжнародно-правовому вимірі.

V. Дисбаланс у сфері мовної політики: проект закону повністю орієнтується на виключне застосування української мови в публічній сфері, що створює нормативний перекис – порушується мовний паритет, який був характерний для попередніх редакцій мовного законодавства (наприклад, Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI).

Отримані результати правової експертизи законопроекту № 2704-VIII у редакції другого читання дають підстави вважати, що на етапі підготовки документа було порушено низку базових принципів конституційного права та нормотворчої техніки. Указані положення свідчать про те, що Закон передбачає істотні обмеження в реалізації мовних прав окремих категорій громадян, зокрема російськомовного населення України. Крім того, надмірне регулювання мовних норм у приватному житті фактично суперечить статтям 22 та 24 Конституції України, які гарантують недопустимість звуження змісту й обсягу існуючих прав. Правова невизначеність багатьох формулювань і відсутність узгодженості з міжнародно-правовими зобов'язаннями України створюють ризики як для внутрішнього правозастосування, так і для зовнішньополітичного іміджу держави.

Незважаючи на наявність докладно аргументованих застережень з боку Головного юридичного управління Апарату ВРУ, у яких було висловлено обґрунтовані сумніви щодо відповідності положень закону, що перебував у центрі конституційного подання, вимогам принципу верховенства права, стандартам юридичної визначеності, а також міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту прав меншин, відповідний законопроект був ухвалений парламентом у цілому 25.04.2019 об 11:02 (за – 278, проти – 38, утрималися – 7, не голосували – 25, усього – 348)⁹. Як логічне

⁹ Результати голосування за Законопроект № 2704-VIII на пленарному засіданні Верховної Ради України (реєстр. №2338808, 8-ме скликання). Офіційний вебпортал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://w2.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=2338808&n_skl=8 (дата звернення: 12.06.2025).

продовження правової дискусії щодо змісту та формулювання норм зазначеного нормативно-правового акта, вже після його прийняття група народних депутатів України ініціювала конституційне подання до КСУ з метою перевірки конституційності цього Закону. Таким чином, згодом правова спірність закону була визнана на рівні парламентського конституційного контролю: 21 червня 2019 року група з 51 народного депутата України звернулася до КСУ з конституційним поданням¹⁰. Це свідчить про широку суспільно-політичну стурбованість щодо можливих порушень принципів правової рівності, плюралізму та захисту прав національних меншин.

На нашу думку, вищевказане конституційне подання [15] є професійно підготовленим документом із чіткою юридичною структурою, що містить як матеріальні, так і процедурні аргументи. У ньому послідовно викладено застереження щодо порушення принципів правової визначеності, недискримінації, правового плюралізму та норм міжнародного права, зокрема Рамкової конвенції про захист національних меншин і Європейської хартії регіональних мов. Автори продемонстрували достатню обізнаність із практикою КСУ та використали посилання на попередні рішення КСУ, а також міжнародні стандарти. Разом із тим подекуди в аргументації проглядаються елементи політичної риторики, що дещо послаблює загальний юридичний тон документа. Незважаючи на це, подання можна вважати фаховим прикладом парламентського контролю за дотриманням конституційності законодавства, що заслуговує на увагу в межах наукового аналізу мовної політики України.

Проте рішенням КСУ № 1-р/2021 [5] Суд визнав Закон таким, що відповідає Конституції України, при цьому обґрунтувавши його прийняття як правомірне в межах реалізації положень статті 10 Конституції, що встановлює статус української мови як єдиної державної.

У мотивувальній частині Суд: а) закріпив особливий конституційний статус державної мови, вказавши, що українська мова є засобом консолідації суспільства, символом державності та елементом національної безпеки. При цьому мовне питання розглядається в контексті історичних утисків української мови з боку іноземних режимів; б) підкреслив легітимність законодавчого регулювання мовної сфери, наголосивши, що регламентування використання державної мови в публічній сфері є реалізацією положень статті 10 Конституції та відповідає європейській практиці захисту національної мови; в) відхилив закиди про дискримінацію за мовною ознакою, зазначивши, що Закон не спрямований на обмеження прав носіїв інших мов, а лише унормовує обов'язок володіння й використання державної мови в окремих сферах публічного життя (освіта, медіа, обслуговування); г) інтерпретував мовне регулювання крізь призму державної політики, стверджуючи, що держава має право вживати заходів для зміцнення позицій державної мови, навіть у разі, якщо це об'єктивно впливає на обсяг використання інших мов.

Незважаючи на формальну логіку аргументації, ми вважаємо, що рішення Конституційного Суду викликає низку доктринальних і практичних застережень, які були висловлені як у численних окремих думках суддів, так і в правничому середовищі:

1) однобічне тлумачення статті 10 Конституції України. Суд фактично редукує обсяг цієї норми лише до речення про «державну мову», ігноруючи імперативне положення про гарантування вільного розвитку, використання й захисту російської мови та мов інших національних меншин. Відсутність збалансованого тлумачення призводить до правового перекосу;

2) потенційне звуження прав російськомовних громадян. Закон передбачає обов'язкове використання української мови в низці сфер без можливості вільного вибору (наприклад,

¹⁰ Конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 21 червня 2019 р. Офіційний сайт Конституційного Суду України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf.

в освіті, сфері обслуговування, культурних заходах), що для мільйонів громадян фактично означає витіснення рідної мови з публічного життя;

3) ігнорування міжнародних зобов'язань України. Суд уникає прямого аналізу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, учасником якої є Україна, а також практики ЄСПЛ щодо недопущення непрямої дискримінації за мовною ознакою;

4) суперечність із принципом верховенства права. Застосування загальноетичних і політизованих формулювань («історична справедливість», «гібридна війна») у мотивувальній частині рішення розмиває межу між правом і політикою та підриває нейтральність судового тлумачення.

На підставі аналізу можна обґрунтовано стверджувати, що, незважаючи на визнання Закону конституційним, його практична реалізація де-факто обмежує мовні права значної частини населення, передусім російськомовних громадян України. На наш погляд, рішення КСУ, що ігнорує ці принципи, здається не прикладом неупередженого тлумачення Конституції, а радше реакцією на політичний запит чи кон'юнктуру, що

підтверджується наявністю рекордної кількості окремих думок суддів (у тому числі з різкою критикою процедури розгляду та складу Суду). Таким чином, рішення КСУ № 1-р/2021 [5], попри формальну аргументацію, не витримує критики в частині збалансованості, юридичної строгості та відповідності конституційним стандартам. Вважаємо, що воно фактично легітимізує односторонню мовну політику, що суперечить основоположним принципам рівності, плюралізму та культурної інклюзії.

Варто зазначити, що дослідження окремих думок суддів КСУ в межах відповідного рішення є важливим для виявлення альтернативних юридичних підходів до тлумачення норм Конституції, встановлення меж конституційного дискурсу та вивчення внутрішньої аргументаційної динаміки Суду (див. таблицю 3). Такі думки нерідко містять критичний аналіз основної позиції Суду, розкривають складні правові колізії та пропонують концептуальні варіанти вирішення конституційно-правових проблем, що має особливу цінність для наукового пізнання та розвитку національної доктрини конституційного права.

Таблиця 3

**Порівняльна таблиця окремих думок суддів КСУ
(у рамках рішення № 1-р/2021)**

Суддя / тип думки	Ключові аргументи	Ключові посилання на законодавчі акти	Рекомендовані підходи
1	2	3	4
Головатий С.П. (збіжна)	Підтримка рішення та спроба забезпечити баланс між міжнародним правом і принципами національного законодавства	Рішення КСУ № 9-рп/2000 ¹¹ , ЗУ № 802-IV ¹² , Ст. 10 КУ	Залишити Закон чинним, з рекомендаціями усунення неоднозначностей офіційного перекладу Хартії ¹³
Лемак В. В. (збіжна)	Аналіз історичного контексту «мовної» ситуації в Україні, філософські роздуми з оціночними судженнями	Ст. 10, 23 КУ	Відсутні. Питання державної мови є вирішеним конституційним питанням

¹¹ Рішення Конституційного Суду України № 9-рп/2000 від 14 грудня 2000 року у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.). Вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00#Text> (дата звернення: 14.06.2025).

¹² Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» від 15 травня 2003 р. № 802-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-15#Text> (дата звернення: 14.06.2025).

¹³ Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (Страсбург, 5 листопада 1992 р.). Офіційний переклад. База даних “Законодавство України”. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_014 (дата звернення: 14.06.2025).

Закінчення табл. 3

1	2	3	4
Литвинов О. М. (окрема)	Рішення ухвалено Великою палатою КСУ у неповноважному складі. Неоднаковий підхід до вирішення питань організації роботи Суду, процесуального провадження та гарантій статусу суддів суперечить принципам верховенства права і прямої дії норм Конституції України	Рішення ЄСПЛ <i>Buscarini v. San Marino</i> ¹⁴ , <i>Posokhov v. Russia</i> ¹⁵ , <i>Lavents v. Latvia</i> ¹⁶ , «Сокурєнко і Стригун проти України» ¹⁷ , ЗУ «Про КСУ»	Обережна критика процедури ухвалення рішення та потреба в дотриманні балансу. Переважає виклад фактичних обставин без конструктивних пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики
Колісник В. П. (окрема)	Держава не повноважна здійснювати «експансію» у недержавній сфері (порушення принципу пропорційності у сфері мовної політики)	Ст. 3 та 23 КУ, рішення КСУ № 3-р/2017 ¹⁸ , рішення ЄСПЛ <i>Niemetz v. Germany</i> ¹⁹	«Культурно чутливі Зони» мають бути захищені від надмірного юридичного врегулювання
Сас С. В. (окрема)	Політизовані судження про «узурпацію» влади та ЧФ РФ, критика ЗУ № 5029-VI ²⁰	Ст. 150 КУ, ст. 63 ЗУ № 2235-III	Уникнення цитування газетної статті Голови КС РФ ²¹
Юровська Г. В. (окрема)	Утвердження української мови в усіх ділянках публічного життя є незворотним	Ст. 11 КУ, ст. 3, 6, 9 ЗУ № 2235-III ²²	Уникнення неоднозначних для розуміння і сприйняття тексту висловів
Первомайський О. О. (окрема)	Суд не повинен мати на меті сподобатись виборцю, іншій пересічній особі, окремим політичним силам, які отримали владу, або органам публічної влади. Дискусія з мовного питання триватиме й у подальшому	Ст. 147 та 150 КУ, ст. 8 ЗУ «Про КСУ» ²³	Органи конституційного контролю мають зважати, насамперед на конституційні цінності, а не настрої суспільства та влади

Джерело: створено автором на основі рішення КСУ № 1-р/2021 [5] та окремих думок (у рамках вказаного рішення) суддів КСУ [16, 17, 18, 19, 20, 21, 22].

У межах наукового дослідження доцільним видається здійснити системний аналіз основних положень усіх семи окремих думок суд-

дів Конституційного Суду України, викладених у рамках рішення № 1-р/2021 [5], з метою виявлення альтернативних підходів до тлума-

¹⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Buscarini* та інші проти Сан-Маріно (9840/364) від 18 лютого 1999 р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/980_364 (дата звернення: 14.06.2025).

¹⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Posokhov v. Russia*, заява № 2543/02, вирок від 9 січня 2003 р. Ліга:Закон – IPS LIGA. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES025543> (дата звернення: 16.06.2025).

¹⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Lavents* проти Латвії, заява № 58442/00, вирок від 28 квітня 2004 р. Офіційна література. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_175#Text (дата звернення: 17.06.2025).

¹⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сокурєнко і Стригун проти України», заяви № 974/115, вирок від 14 вересня 2006 р. Офіційна література. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_115#Text (дата звернення: 18.06.2025).

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України № 3-р/2017 від 3 липня 2017 р. за поданням 45 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статей 70 і 82 Конституції України. Офіційний вебпортал Конституційного Суду України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-17#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

¹⁹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі *Niemetz* проти Німеччини, заява № 13710/88, вирок від 16 грудня 1992 р. HUDOC. PDF-версія. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?TID=ihgdqbxnfi&filename=001-661.pdf&id=001-661> (дата звернення: 14.06.2025).

²⁰ Про засади державної мовної політики : Закон України від 3 липня 2012 р. № 5029-VI (втратив чинність на підставі Закону України № 2704-VIII від 25.04.2019). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

²¹ Посилання в рішенні КСУ – «В. Зорькин. Право и только право: О вопиющих правонарушениях, которые упорно не замечают. Российская газета», 2015 р., 23 березня.

²² Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

²³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 1996 р. № 2136-12. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.06.2025).

чення конституційних норм, а також критичної оцінки юридичної аргументації, покладеної в основу висновку Суду:

1. Окрема думка судді КСУ Олега Первомайського [16] становить глибоке авторське осмислення як юридичних, так і суспільно-політичних аспектів ухваленого Судом рішення. Суддя, погоджуючись із загальним висновком Суду про відповідність закону КУ, разом із тим пропонує ряд концептуальних міркувань, що проливають світло на складність, чутливість та довготривалі наслідки цього нормативного акта.

Насамперед суддя Первомайський наголошує, що питання мови не є суто юридичним і не може бути остаточно врегульоване одним судовим актом, адже воно торкається глибинної ідентичності, історичної спадкоємності та соціального розмаїття українського суспільства. Він обґрунтовано підкреслює, що будь-яке рішення із цього питання, незалежно від його якості чи обсягу мотивування, не буде сприйняте всіма сторонами однаково: одні вбачатимуть у ньому тріумф державотворення, інші – загрозу обмеження прав російськомовних громадян. Таким чином, ухвалене рішення навряд чи покладе край мовній дискусії, а лише перенесе її на новий рівень політичної та правової полеміки.

Значне місце в окремій думці займає аналіз моменту ухвалення рішення. Суддя звертає увагу на те, що Конституційний Суд діяв у контексті політичної нестабільності, спроб реформування правової системи та триваючих дебатів щодо змісту мовної політики. Він ставить під сумнів слушність саме цього моменту для остаточного вирішення настільки делікатного питання, натомість пропонуючи більш виважену модель конституційного контролю, яка мала би виходити не лише з формальної відповідності приписів закону Основному Закону, а й з урахуванням принципів справедливості, балансу прав і загальнонаціонального консенсусу.

Особливої уваги заслуговує критика надмірного емоційного навантаження в мотивувальній частині рішення Суду. На думку Первомайського, твердження про те, що «загроза українській мові є рівносильною загрозою

існуванню української нації», є оціночними й надмірно загальними, що знижує юридичну чіткість рішення. Суддя вважає, що використання в правових актах таких категорій, як «будь-яке зазіхання», «неприпустимість» тощо, уможливорює неоднозначне їх тлумачення й ризикує перетворити мову не на інтеграційний чинник, а на інструмент виключення та тиску. Водночас суддя визнає певні позитивні сторони рішення, зокрема конституційне визнання української мови як «питомої ознаки конституційної ідентичності». Однак і тут він застерігає, що така теза не повинна трансформуватися у виправдання для зменшення обсягу гуманітарних прав інших мовних груп.

Таким чином, окрема думка судді Первомайського містить вагомі аргументи на користь позиції, що Закон № 2704-VIII, хоча формально і не суперечить Конституції, все ж зміщує конституційний баланс у сфері мовної політики. Йдеться про поступову, але невідворотну редукцію можливостей громадян, для яких українська мова не є рідною, реалізовувати своє право на культурну самобутність і вільне використання рідної мови в публічній сфері. Зокрема, імперативні норми закону не залишають простору для справжнього мультикультурного діалогу, а їх імплементація ризикує призвести до посилення соціального розмежування, що суперечить духу демократичної держави, заснованої на принципах рівності та поваги до прав людини. У підсумку ця окрема думка є цінним інструментом юридичної критики, що дає змогу обґрунтовано поставити під сумнів як фахову виваженість, так і суспільну користь Закону № 2704-VIII. Думка судді підтверджує, що не кожна конституційність автоматично означає доцільність, гуманність та ефективність правового регулювання. Урахування таких позицій має важливе значення для подальшого вдосконалення державної мовної політики та побудови правового суспільства, де баланс інтересів усіх мовних груп буде дійсно дотримано.

2. Окрема думка судді Конституційного Суду України Галини Юровської [17] становить критичний погляд на окремі аспекти мотивувальної частини цього рішення. При цьому суддя повністю погоджується з резо-

лютивною частиною рішення, але висловлює важливі застереження з погляду юридичної коректності та конституційної послідовності мотивів. На думку судді, рішення містить вислови, які можуть бути неоднозначно сприйняті в суспільстві, політизувати правову позицію Конституційного Суду та підірвати його нейтральність. Зокрема, вона вказує на недоцільність вживання в мотивувальній частині таких термінів, як «політичний конструкт», «автохтонний етнос», «меншинна група», а також звернення до цитат голови Конституційного Суду Російської Федерації, що, на її переконання, створює небажаний політичний підтекст у чутливому питанні мовної політики. Юровська акцентує увагу на необхідності максимально чітких і виражених формулювань у рішеннях Суду, які не повинні залишати простору для політичних інтерпретацій або спекуляцій. На її переконання, правова позиція з мовного питання повинна служити консолідації суспільства, а не загострювати і без того конфліктний дискурс.

Окрема увага приділяється аналізу положення мотивувальної частини, відповідно до якого «знання української мови є умовою набуття громадянства України». Юровська вказує, що така теза не відповідає чинному законодавству, зокрема положенням статей 3, 6 та 9 Закону України «Про громадянство України». Суддя обґрунтовано доводить, що вимога володіння державною мовою стосується лише процедур прийняття до громадянства, а не є універсальною умовою набуття громадянства, яке також відбувається через народження, територіальне походження, усиновлення тощо. Таким чином, наведене в рішенні формулювання не відповідає юридичній точності та суперечить законодавчій конструкції.

Також Юровська розкритикувала фразу з мотивувальної частини, де зазначено, що гарантування прав мов національних меншин має відбуватися з урахуванням «реальних можливостей держави». На її думку, таке формулювання суперечить прямій нормі статті 11 Конституції України, яка передбачає обов'язок держави сприяти розвитку мовної та культурної самобутності всіх національних меншин, незалежно від ресурсних обмежень.

Вона наголошує, що звуження гарантій прав меншин із посиланням на фінансові чи інституційні обмеження – юридично некоректне і ризикує поставити під сумнів обов'язковість конституційних норм.

На завершення Юровська висловлює застереження щодо тези про «незворотність переходу до утвердження української мови у всіх ділянках публічного життя». Вона вказує, що така формула, хоча й відповідає стратегічному курсу держави, не має безпосередньої юридичної сили і не повинна виводитись як імперативна конституційна норма без врахування балансу інтересів національних меншин. При цьому вона нагадує, що захист державної мови не повинен відбуватися через обмеження використання інших мов у публічній сфері.

Таким чином, окрема думка Юровської Г. В. містить юридично аргументовану, зважену та конституційно вивірену критику формального наповнення рішення Конституційного Суду. Вона підкреслює необхідність дотримання принципів юридичної точності, захисту прав меншин, уникнення політизації правової позиції та об'єктивного застосування норм Конституції і законів України в контексті чутливого мовного питання. Ця позиція є цінною для доктринального осмислення конституційної політики в Україні та може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень у сфері права національних меншин і мови як інституційного чинника правової єдності держави.

3. Окрема думка судді Конституційного Суду України Сергія Саса [18] є документом, який не заперечує загальний висновок Суду, проте ставить під сумнів деякі процесуальні та змістовні аспекти прийнятого рішення, зокрема щодо обсягу юрисдикції Суду, оцінки правових норм, які на той час ще не набули чинності, а також щодо контекстуального й історико-правового аналізу мовної політики. Суддя Сас, погоджуючись із висновком про відповідність Закону Конституції України, водночас звертає увагу на некоректне включення до предмета розгляду положень, які на момент ухвалення рішення не набули чинності. Він апелює до чітких норм Закону «Про Конституційний Суд України» (ст. 62, 63), згідно з якими предметом конституцій-

ного контролю можуть бути лише чинні правові норми. У зв'язку із цим, на його думку, Суд мав закрити провадження в частині щодо норм, передбачених у «Прикінцевих та перехідних положеннях».

Крім того, суддя критикує одне з тверджень рішення Суду про те, що знання української мови є «умовою набуття громадянства», вказуючи на його юридичну необґрунтованість. Він аргументує, що громадянство в Україні може бути набуто не лише через процедуру натуралізації (де справді може бути така вимога), але й автоматично – за народженням, всиновленням тощо, де такої вимоги законом не передбачено. Це вказує на недостатню точність мотивувальної частини рішення.

У своїй думці суддя Сас також формулює гуманістичний і плюралістичний підхід до мовного питання. Він підкреслює, що роль держави у захисті української мови є важливою, однак не меншою є роль сімей, які передають мову з покоління в покоління. Акцентуючи на необхідності заохочення, а не примусу в реалізації мовної політики, суддя наголошує: спілкування недержавною мовою в непублічній сфері не повинно бути обмежене. З його позиції, саме демократичні стимули, а не заборони сприяють консолідації українського суспільства, особливо в контексті воєнної агресії. Важливою критичною частиною окремої думки є звернення до історико-політичного контексту, зокрема негативної, на його думку, ролі Харківських угод та Закону «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI, який сприяв регіоналізації мови. Суддя визнає важливість історичних чинників, але вважає недоцільним використання в тексті рішення КСУ цитат із публікації голови КС РФ, підкреслюючи, що це увічніює приватні судження представника держави-агресора в офіційному документі вищого конституційного органу України.

4. Окрема думка судді КСУ Віктора Колісника [19] становить обґрунтовану й послідовну критику мотивувальної частини вказаного рішення, попри загальну згоду із його резолютивною частиною щодо визнання закону конституційним. Зміст окремої думки відображає прагнення до глибшої юридичної

оцінки проблеми, з урахуванням конституційних гарантій прав мовних меншин, міжнародних зобов'язань України та правозастосовної логіки.

У першому розділі своєї думки суддя акцентує на необхідності додаткового конституційного обґрунтування положень мовного закону, особливо в тій частині, де йдеться про виключне становище української мови в публічному просторі. Колісник підкреслює, що хоча українська мова відповідно до статті 10 Конституції України є державною, це не скасовує обов'язку держави забезпечувати розвиток і використання мов національних меншин, включно з російською, яка прямо згадується в Конституції.

Далі суддя вказує, що варто погодитись із категоричним твердженням, яке міститься в мотивувальній частині рішення, про те, що «знання української мови є умовою набуття громадянства», адже український досвід законодавчого врегулювання питань громадянства та практики його реалізації, яка склалася протягом останніх майже трьох десятиліть, свідчить про те, що вимога стосовно оволодіння державною мовою є обов'язковою умовою тільки в разі прийняття до громадянства (що за Законом України «Про громадянство України» є лише однією з десяти підстав набуття громадянства). Коли ж особа набуває громадянство з інших підстав, то така вимога в багатьох випадках взагалі не висувається (та й не може висуватися з огляду на конкретні обставини). Особливої ваги надано питанню непропорційності обмежень, що впроваджуються законом.

Також у своїй думці суддя стверджує, що рішення містить ряд надто категоричних тез, які не залишають законодавцеві простору для врахування в майбутньому особливостей певної сфери застосування мови, адже нинішня модель законодавчого визначення місця та ролі державної мови, порядку та сфер її застосування є вже щонайменше третьою, починаючи з 1989 року.

5. Окрема думка судді КСУ Олександра Литвинова [20] присвячена не стільки аналізу сутності «мовного закону», скільки критиці організаційно-правових аспектів ухвалення са-

мого рішення. Суддя наголошує на порушенні процедур ухвалення рішення та ставить під сумнів легітимність складу Конституційного Суду, що здійснив конституційне провадження у справі.

У своїй аргументації Литвинов акцентує на таких ключових моментах:

- Верховенство права та конституційна легітимність. Суддя нагадує про засадничий принцип верховенства права, зокрема, у його інтерпретації Венеційською комісією, згідно з якою цей принцип вимагає безумовного дотримання правових приписів як фізичними особами, так і органами влади. Він зазначає, що Конституційний Суд має діяти виключно в межах своїх конституційних повноважень і з дотриманням процедур, визначених Конституцією України та спеціальним законом.

- Неповноважний склад Великої палати. О. М. Литвинов ставить під сумнів легітимність рішення з огляду на те, що двоє суддів Конституційного Суду України – О. М. Тупицький та О. В. Касмінін – були штучно усунуті від участі в розгляді справи. Їх фізичне недопущення до приміщення Суду охороною, попри відсутність конституційно встановлених підстав для припинення їхніх повноважень, розцінюється як втручання у незалежність Суду та пряме порушення статей 149, 149¹ Конституції України.

- Імітація процедурного забезпечення. Суддя висловлює занепокоєння тим, що адміністрація Суду (Голова або його заступник) упродовж двох тижнів поспіль включала до порядку денного лише справу про «мовний закон», ігноруючи інші, не менш важливі справи. Це свідчить, на його думку, про штучне спрямування всіх ресурсів Суду на вирішення одного питання без врахування принципу рівності значущості поданих справ.

- Порушення гарантій статусу суддів. Литвинов наголошує, що законодавство не передбачає можливості виключення суддів зі складу Великої палати без належного правового рішення. Він вважає, що створення штучних умов, які унеможливають участь судді в роботі Суду, дискредитує процес і підриває легітимність рішення, що ухвалюється в такому складі.

- Посилання на практику Європейського суду з прав людини. Окрема думка містить важливе посилання на рішення ЄСПЛ (зокрема, *Lavents v. Latvia*, *Buscarini v. San Marino*, «Сокурєнко і Стригун проти України»), де суд встановив, що фраза «встановлений законом суд» стосується не лише установчої бази суду, а й конкретного складу суддів у конкретній справі. Отже, порушення легітимності складу може бути підставою для визнання порушення права на справедливий суд.

- Політичний вплив на Суд. Автор документа звертає увагу на публічні заяви вищих посадових осіб держави (зокрема, Президента України), які прямо вказували на цілеспрямоване «блокування діяльності Конституційного Суду», що, на його думку, є свідченням порушення принципу незалежності судової влади.

Таким чином, суддя Литвинов стверджує, що рішення № 1-р/2021 [5] ухвалене органом у складі, який не відповідав вимогам повноважності відповідно до Конституції України та Закону України «Про Конституційний Суд України». Така ситуація підриває авторитет Конституційного Суду та може спричинити сумніви щодо легітимності його правових позицій у суспільстві. Ця окрема думка також є суттєвим внеском у науково-правову дискусію щодо верховенства права, незалежності органів конституційного контролю, дотримання належних процедур і гарантій недоторканності суддів. Вона демонструє приклад суддівської незалежності, закликаючи до неупередженого й конституційно вивіреного підходу до розгляду питань великої суспільної ваги, зокрема мовної політики.

6. Окрема думка судді КСУ Василя Лемака [21] є концептуально збіжною з його резолютивною частиною, проте містить суттєві змістовні роз'яснення, що заслуговують на осмислення.

Суддя наголошує, що державна мова виступає не лише інструментом комунікації, а й структуроутворювальним елементом національної ідентичності, чинником модерного державотворення та засобом єднання громадян у спільноту. Отже, українська мова, відповідно до статті 10 Конституції України, повинна розглядатися як елемент конституційного

ладу, а не суто як предмет державної політики. Це обґрунтовує легітимність і необхідність прийняття спеціального закону про державну мову.

Значну частину аргументації присвячено аналізу історичного контексту мовної ситуації в Україні. Лемак підкреслює, що теперішня потреба в підтримці української мови не є наслідком природного мовного різноманіття (як, наприклад, у Канаді чи Бельгії), а є результатом довготривалого колоніального витіснення української мови російською імперською та радянською політикою. Ці процеси призвели до системної маргіналізації української мови, втрати нею функціональної повноти та потребують компенсаторних дій з боку держави. Лемак акцентує увагу на тому, що недостатня мовна політика після здобуття незалежності призвела до глибоких диспропорцій – навіть у 2010-х роках частка шкіл з українською мовою навчання в окремих регіонах (як-от у Донецьку чи Криму) була критично низькою. Це підтверджує, на думку судді, неефективність реалізації конституційного статусу української мови без цільового правового механізму, яким і став Закон № 2704-VIII.

Окрему увагу приділено безпековому аспекту мовного питання. Суддя вказує, що російська мова, починаючи з 2014 року, використовується Російською Федерацією як інструмент гібридної агресії, зокрема через культурно-мовну експансію, політичну пропаганду та мобілізацію проросійських настроїв. Отже, державна політика підтримки української мови в публічній сфері є не лише культурною, а й оборонною необхідністю, відповідною до концепції мовної безпеки.

З правової позиції суддя Лемак підтримує концепцію суворого контролю пропорційності: держава має право запроваджувати позитивні зобов'язання на підтримку державної мови, якщо це не призводить до порушення прав інших мовних груп. У Законі, на думку судді, забезпечено належний баланс між імперативом мовної єдності та повагою до прав меншин. Він також підкреслює, що впровадження норм Закону є поступовим і передбачає часові відтермінування, що свідчить про обережність та зваженість законодавця.

Особливої уваги заслуговує теза про формування нової конституційної доктрини державної мови: суддя вважає, що рішення КСУ 2021 року закладає юридично зобов'язуючий підхід до тлумачення статті 10 Конституції України й унеможливорює подальше звуження статусу державної мови шляхом прийняття підзаконних актів або ревізії з боку законодавчого органу. Суд, згідно з його оцінкою, продемонстрував незалежність, відмежував правовий аналіз від політичного контексту та заклав основу для деполітизації мовної теми в Україні. Таким чином, окрема думка судді Лемака доповнює рішення КСУ та є правовим документом, що поєднує його особисту історичну рефлексію, конституційний аналіз, гуманітарну аргументацію і безпековий дискурс.

7. У своїй збіжній думці суддя КСУ Сергій Головатий [22] як суддя-доповідач детально аналізує юридичну природу, філософію та наслідки використання офіційного перекладу Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Він акцентує на тому, що Хартія не створює індивідуальних або колективних прав, а її метою є збереження мов, які перебувають під загрозою зникнення, як елементу культурної спадщини, не надаючи привілеїв етнічним чи мовним меншинам. Суддя вказує на суттєву юридичну розбіжність між двома офіційними перекладами Хартії українською мовою та наголошує, що така редакція суперечить духу документа й потенційно дозволяє її хибне трактування. У підсумку суддя вказує на необхідність законодавчого усунення неоднозначностей офіційного перекладу Хартії з метою належного виконання міжнародних зобов'язань України. Його правова позиція демонструє спробу забезпечити баланс між міжнародним правом і принципами національного законодавства, не допустивши зловживань положеннями міжнародних актів для політико-правових маніпуляцій у сфері мовної політики.

У демократичному суспільстві неприпустимими є будь-які політичні маніпуляції з мовним питанням, особливо в умовах поліетнічної та політично різноманітної держави, якою є Україна. Використання мовної тематики як інструменту популістських практик, зокрема

тоді, коли окремі державні діячі, що в побуті послуговуються російською мовою, публічно декларують демонстративну прихильність до виключного вжитку державної мови, є проявом політичного лицемірства та подвійних стандартів. Така риторика спрямована радше на емоційну мобілізацію частини електорату, ніж на системне вирішення гуманітарних проблем, відволікає суспільну увагу від справжніх викликів державного управління, зокрема питань економічної безпеки, обороноздатності, соціальної справедливості та реального забезпечення національного суверенітету. Подібні тенденції є загрозливими з погляду стратегічного розвитку держави, адже знецінюють пріоритетність змістовних реформ і підмінюють їх зовнішньополітичними або ідеологічними деклараціями.

Питання політики мовозастосування в демократичних державах перебуває в центрі уваги конституційної юрисдикції та міжнародних правозахисних інституцій, які на працювали низку важливих стандартів, що визначають межі допустимого державного втручання у сферу мовної ідентичності. Аналіз рішень конституційних судів європейських країн і практика Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) дають змогу окреслити ключові підходи до балансу між захистом державної мови та гарантіями прав мовних меншин.

Конституційний Суд Іспанії у рішенні STC 31/2010, яким було проаналізовано конституційність статуту автономної спільноти Каталонія, прямо визнав, що двомовність є конституційною цінністю [23], а не загрозою єдності держави. Держава, на думку Суду, має обов'язок «не нав'язувати лінгвістичну однорідність», а забезпечувати рівноцінне співіснування державної та регіональних мов. Ця правова позиція акцентує на принципі рівноправності мов у публічному просторі, що є особливо релевантним у контексті України, де питання статусу російської мови продовжує бути предметом гострих політичних і правових дискусій.

У рішенні *Mahe v. Alberta* ([1990] 1 S.C.R. 342) Верховний суд Канади розглянув питання прав франкомовної меншини на окрему систему освіти. Суд визнав, що мовні права є колективними правами, які не можуть бути реалізовані без активного залучення держави. Це передбачає створення відповідної інституційної інфраструктури, зокрема шкіл із мовою викладання меншини. Таким чином, мовна політика має не лише декларативний характер, а й реалізується через надання ефективних інструментів для підтримки мовної ідентичності громадян [24].

Окрему увагу заслуговує справа *Cyprus v. Turkey* (ЄСПЛ), у якій Суд, розглядаючи ситуацію з мовними й освітніми правами греків-кіпріотів на півночі острова, дійшов висновку про порушення статей 8, 9, 10 та 14 Конвенції²⁴, зокрема в частині заборони на доступ до освіти рідною мовою, а також порушення права на повагу до приватного й сімейного життя. Суд констатував, що держава не має права позбавляти громадян можливості підтримувати зв'язок із власною мовою та культурною спадщиною [25].

Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що європейська практика та позиції національних конституційних судів формують загальний правовий стандарт, згідно з яким підтримка державної мови є легітимною метою, проте вона має здійснюватися з дотриманням принципів пропорційності, недискримінації та інституційної підтримки мовного різноманіття. Отже, односторонній курс на мовну уніфікацію без належних правових механізмів захисту інших мов суперечить європейським стандартам.

Крім того, огляд нормативно-правової бази у сфері мовної політики свідчить про відсутність визначення та законодавчого закріплення одного з найважливіших понять соціолінгвістики і етнології та визнання правової категорії «рідна мова» — мова, яку людина засвоює з раннього дитинства без спеціального навчання; мова, якою людина мислить. Переважно це мова батьків [26]. Таким чином, рідна мова —

²⁴ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.06.2025).

це характеристика особистої ідентичності, а не атрибут держави. Закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» не враховує факт, що значна частина громадян України (зокрема, етнічні українці) вважають рідною мовою російську. Тобто навіть якщо мова певної особи є обмежено представлена в публічному просторі, це не змінює факту, що вона залишається рідною для цієї особи. Навпаки, дискримінаційні механізми чи ігнорування цього статусу лише поглиблюють мовну нерівність у суспільстві. Унаслідок цього не забезпечується належне юридичне розмежування між державною мовною політикою, правами національних меншин і правом кожного громадянина на збереження та вільне користування власною рідною мовою.

Таким чином, упровадження поняття «рідна мова» в законодавство України є доцільним і необхідним кроком у контексті забезпечення мовних прав громадян. Це дасть змогу створити більш гуманну, соціально адаптовану й комфортну для громадян мовну політику. Адже на основі вищевказаного дослідження дійшли обґрунтованого висновку про необхідність перегляду та нормативного оновлення такої державної політики. Імплементация поточної редакції мовного закону, що характеризується уніфікуючим і домінантним характером щодо застосування лише державної мови в усіх сферах суспільного життя – як публічних, так і приватних, – свідчить про відсутність ефективної стратегії реінтеграції значної кількості російськомовних громадян, зокрема мешканців регіонів півдня і сходу. Така політика де-факто поглиблює соціокультурну поляризацію та ускладнює перспективи національної єдності. У цьому контексті потенційні зміни до законодавства, спрямовані на забезпечення балансованого підходу до мовного питання, можуть бути реалізовані лише за умови системного оновлення владних інституцій за результатами демократичних виборів і консолідації суспільного запиту на політику інклюзивності та правового плюралізму.

Висновки. Новітні законодавчі обмеження позбавляють російськомовних громадян можливості вільно використовувати свою рідну мову у сферах обслуговування, реклами, діловодства та медіа, створюючи відчуття дискримінації на підставі мовної належності. Це суперечить як статті 10 Конституції України, що гарантує вільний розвиток, використання й захист російської мови, так і міжнародним стандартам, зокрема Рамковій конвенції про захист національних меншин²⁵.

Теза про особливий статус російської мови як мови в т. ч. найчисельнішої національної меншини в Україні ґрунтується на положеннях Конституції України та міжнародно-правових зобов'язаннях держави. Частина третьої статті 10 Конституції України передбачає, що «в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської мови та інших мов національних меншин». У цьому формулюванні вживається конструкція «гарантується», що є імперативною за змістом, а тому передбачає наявність обов'язку держави вживати активних заходів щодо недопущення будь-якої дискримінації за мовною ознакою, особливо щодо російської мови, яка де-факто є мовою найчисельнішої національної меншини. Тож закріплення виключної переваги лише української мови в публічному просторі без передбачення адекватних компенсаційних механізмів для російськомовних громадян, як це має місце в Законі № 2704-VIII, є прикладом дисбалансу конституційного регулювання. Ігнорування особливого статусу російської мови суперечить букві Конституції, звужує обсяг гарантованих прав та не відповідає стандартам міжнародного права, які Україна зобов'язалася поважати.

Водночас варто підкреслити, що російська мова в українському суспільстві має особливий соціолінгвістичний статус, який не може бути зведений лише до рамок «мови національної меншини» у вузькому етнічному значенні цього поняття. На відміну від інших мов, що вважаються мовами національних меншин

²⁵ Рамкова конвенція про захист національних меншин: Страсбург, 1 лютого 1995 р. Ратифікована Законом України від 9 грудня 1997 р. № 703/97-ВР. Законодавство України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_055 (дата звернення: 08.06.2025).

в Україні згідно з Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, російська мова є засобом щоденного спілкування не лише для етнічних росіян, але й для значної частини етнічних українців, які не ототожнюють себе із жодною національною меншиною.

Таким чином, визначення російської мови суто як мови національної меншини є юридично спрощеним і не відповідає соціокультурній дійсності та не охоплює у достатній мірі феномен масового білінгвізму, притаманного багатьом регіонам держави. Ігнорування цього факту створює ризик нормативного редукаціонізму, що призводить до порушення принципів рівності та недискримінації. З огляду на це необхідним є правове переосмислення статусу російської мови в контексті її суспільного функціонування в Україні не стільки як мови «меншини», а як фактично повсякденної мови спілкування значної частини громадян, незалежно від їхньої етнічної самоідентифікації. Такий підхід є більш відповідним принципам правового плюралізму, реалістичного тлумачення конституційних норм і засадам поваги до людської гідності та культурної самобутності.

Зі свого боку, у межах правової доктрини демократичної держави оцінка громадянського внеску особи в розбудову та захист державності повинна ґрунтуватися на об'єктивних критеріях фактичних вчинків,

спрямованих на забезпечення національної безпеки, суспільного добробуту й утвердження правопорядку. Відповідно до принципів правової рівності та недискримінації мовна самоідентифікація особи чи мова її повсякденного спілкування не можуть розглядатися ані як обґрунтування для обмеження чи знецінення її суспільного статусу, ані як підстава для надання особливих переваг, зокрема щодо забезпечення доступу до інформаційних, культурних чи медіаресурсів виключно на бажаній рідній мові.

У цьому контексті виняткове акцентування на обов'язковому використанні лише державної мови як умовного «маркера патріотизму» не відповідає принципам конституційного плюралізму та рівності. Указаний підхід потенційно дискримінує значну кількість громадян, насамперед тих, хто, будучи носіями іншої мови (зокрема, російської), здійснює суттєвий внесок у суспільний та економічний розвиток України.

Таким чином, на відміну від багатьох світових моделей співіснування мов, сучасне українське мовне законодавство нині демонструє тенденції до централізованого регулювання та звуження простору для функціонування альтернативних мов, зокрема російської. Це викликає занепокоєння щодо дотримання принципів культурного плюралізму та демократичного діалогу в багатомовному суспільстві.

Література

1. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25 квітня 2019 р. № 2704-VIII. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text>.
2. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
3. Рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-п/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII. *Офіційний вісник України*. 2021. № 58. Ст. 3667. Також доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-21#Text>.
4. Державний комітет статистики України. Національний склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Київ : Держкомстат України. Офіційний сайт Всеукраїнського перепису. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.
5. Рішення Конституційного Суду України № 1-п/2021 від 14 липня 2021 р. у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII. Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>.
6. Бабчук Ю. Й., Бабій С. М. Білінгвізм як соціо-культурне явище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 62, т. 1. С. 17–19. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.4>.

7. Матвеева Н. Р. Українсько-російський білінгвізм і диглосія в сучасному комунікативному просторі Києва : дис. ... канд. філол. наук. Тернопільський національний педагогічний університет, 2021. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf.
8. Залізник Г. М., Масенко Л. Т. Мовна ситуація Києва: день нинішній та прийдешній. НДІ соціально-економічних проблем Києва, Центр соціологічних досліджень «Громадська думка», Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : Урок української, 2002. 32 с.
9. Перегуда Є., Малкевич А., Семко В., Ксеніч А. Мовна політика в Україні: між символічним насиллям та вільним вибором : монографія. Київ : Бескиди, 2017. 207 с.
10. Bourhis R.Y. Language Planning and Bilingualism in Canada: Towards an Integrative Framework. *International Journal of the Sociology of Language*. 2001. № 152. P. 15–35.
11. Grin F. Language Policy in Multilingual Switzerland: Overview and Recent Developments. *Language Problems and Language Planning*. 2006. Vol. 30 (2). P. 123–145.
12. Про застосування англійської мови в Україні : Закон України від 4 червня 2024 р. № 3760-IX. Чинний від 27.06.2024. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text>.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої, п'ятої статті 10 Конституції України від 14 грудня 1999 року № 10-пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text>.
14. Головне юридичне управління Верховної Ради України. Висновок до проекту Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (реєстр. № 2704 від 19.04.2016). URL: <https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61994&pf35401=477708>.
15. Конституційне подання 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 21 червня 2019 р. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf.
16. Первомайський О. О. Окрема думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.
17. Юровська Г. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/ng01d710-21>.
18. Сас С. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/nf01d710-21>.
19. Колісник І. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (справа № 1-р/2021). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text>.
20. Литвинов О. М. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 4. С. 65–82.
21. Лемак В. В. Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України стосовно рішення Конституційного Суду України від 14 липня 2021 року № 1-р/2021 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата щодо відповідності Конституції України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/nd01d710-21>.
22. Головатий С. Збіжна думка судді Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [справа № 1-179/2019(4094/19)]. Конституційний Суд України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21>.
23. Sentencia del Tribunal Constitucional de España, STC 31/2010, de 28 de junio de 2010. Disponible en: Tribunal Constitucional, “Judgment 31/2010, of June 28,” traducido oficialmente, <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf>.
24. Mahe v. Alberta, [1990] 1 S.C.R. 342 (Supreme Court of Canada). Available at Supreme Court of Canada website: <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/580/index.do>.

25. European Court of Human Rights. *Cyprus v. Turkey*, Application No. 25781/94, Grand Chamber Judgment of 10 May 2001. Available via HUDOC and legal database LIGA: *Cyprus v. Turkey* (case law) – <https://ips.ligazakon.net/document/ES015705> (accessed 13 June 2025).

26. Рідна мова. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова (дата звернення: 8 червня 2025 року).

References

1. Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi: Zakon Ukrainy vid 25.04.2019 № 2704-VIII [Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” dated 25.04.2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [in Ukrainian].

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law dated 28.06.1996]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> [in Ukrainian].

3. Rishennia № 1-r/2021 u spravi za konstitutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” [Decision No. 1-r/2021 in the case on the constitutional submission of 51 MPs of Ukraine regarding the constitutionality of the Law of Ukraine “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-21#Text> [in Ukrainian].

4. Natsionalnyi sklad naseleennia Ukrainy za pidsumkamy Vseukrainskoho perepysu naseleennia 2001 roku [National composition of the population of Ukraine according to the 2001 All-Ukrainian Population Census]. Retrieved from: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality> [in Ukrainian].

5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 1-r/2021 u spravi za konstitutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” [Decision No. 1-r/2021 regarding the constitutionality of the Law “On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language” dated 14.07.2021]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v001p710-21> [in Ukrainian].

6. Babchuk, Yu.Y., & Babii, S.M. (2023). Bilingvizm yak sotsio-kulturne yavyshe [Bilingualism as a socio-cultural phenomenon]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, 62 (1), 17–19. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.62.1.4> [in Ukrainian].

7. Matvieieva, N.R. (2021). *Ukrainsko-rosiiskyi bilingvizm i dyhlosiia v suchasnomu komunikativnomu prostori Kyieva* [Ukrainian-Russian bilingualism and diglossia in the modern communicative space of Kyiv] (*Candidate of Philological Sciences dissertation*). Ternopil National Pedagogical University. Retrieved from: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/18591/1/Dis_Matveeva.pdf [in Ukrainian].

8. Zalizniak, H.M., & Masenko, L.T. (2002). *Movna sytuatsiia Kyieva: den' nynishnii ta pryideshnii* [The language situation of Kyiv: the present day and the future]. Kyiv: Urok ukrainskoi [in Ukrainian].

9. Perehuda, Ye., Malkevych, A., Semko, V., & Ksenych, A. (2017). *Movna polityka v Ukraini: mizh symbolichnym nasylyam ta vilnym vyborom: monohrafiia* [Language Policy in Ukraine: Between Symbolic Violence and Free Choice: A monograph]. Kyiv: Beskydy [in Ukrainian].

10. Bourhis, R.Y. (2001). Language planning and bilingualism in Canada: Towards an integrative framework. *International Journal of the Sociology of Language*, (152), 15–35 [in English].

11. Grin, F. (2006). Language policy in multilingual Switzerland: Overview and recent developments. *Language Problems and Language Planning*, 30 (2), 123–145 [in English].

12. Pro zastosuvannia anhliiskoi movy v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 04.06.2024 №. 3760-IX [Law of Ukraine “On the use of the English language in Ukraine” dated 04.06.2024 No. 3760-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text> [in Ukrainian].

13. Rishennia u spravi za konstytutsiinym podanniam shchodo tлумachennia chastyn 1, 2 ta 5 statti 10 Konstytutsii Ukrainy vid 14.12.199 No. 10-rp/99 [Decision in the case on the constitutional submission regarding interpretation of parts 1, 2, and 5 of Article 10 of the Constitution of Ukraine, dated 14.12.199 No. 10-rp/99]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> [in Ukrainian].

14. Vysnovok do proiektu Zakonu “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” (reiestr. No. 2704 vid 19.04.2016) [Legal opinion on the draft Law “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language” (reg. No. 2704 dated 19.04.2016)]. Retrieved from: <https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=61994&pf35401=477708> [in Ukrainian].

15. Konstytutsijne podannia 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy “Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi” No. 2704-VIII vid 21.06.2019 [Constitutional submission of 51 Members of Parliament of Ukraine regarding the constitutionality of the Law of Ukraine “On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language” No. 2704-VIII dated 21.06.2019] Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/kp_51.pdf [in Ukrainian].

16. Pervomaiskyi, O.O. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> [in Ukrainian].
17. Yurovska, H.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the constitutionality of the Law of Ukraine "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/ng01d710-21> [in Ukrainian].
18. Sas, S.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 lypnia 2021 roku No. 1-r/2021 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/nf01d710-21> [in Ukrainian].
19. Kolisnyk, I.V. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinoho vidpovidnosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" (sprava No. 1-r/2021) [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language" (case No. 1-r/2021)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21#Text> [in Ukrainian].
20. Lytvynov, O.M. (2021). Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinoho vidpovidnosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [Separate opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*, (4), 65–82 [in Ukrainian].
21. Lemak, V.V. (2021). Okrema dumka (zbizhna) suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy stosovno Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14 lypnia 2021 roku No. 1-r/2021 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [Concurring opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/nd01d710-21> [in Ukrainian].
22. Holovaty, S. (2021). Zbizhna dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo konstytutsiinosti Zakonu Ukrainy "Pro zabezpechennia funktsionuvannia ukrainskoi movy yak derzhavnoi" [sprava No. 1-179/2019 (4094/19)] [Concurring opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine / the case on the constitutionality of the Law "On ensuring the functioning of the Ukrainian language as the State language" (case No. 1-179/2019)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-21> [in Ukrainian].
23. Tribunal Constitucional de España (2010). Sentencia del Tribunal Constitucional de España, STC 31/2010, de 28 de junio de 2010 [Judgment of the Constitutional Court of Spain, STC 31/2010, dated 28.06.2010]. Retrieved from <https://www.tribunalconstitucional.es/ResolucionesTraducidas/31-2010,%20of%20June%2028.pdf> [in Spanish].
24. Supreme Court of Canada (1990). Mahe v. Alberta, [1990] 1 S.C.R. 342 [Judgment of the Supreme Court of Canada regarding minority language education rights]. Retrieved from <https://decisions.scc-csc.ca/scc-csc/scc-csc/en/item/580/index.do> [in English].
25. European Court of Human Rights (2001). Cyprus v. Turkey, Application No. 25781/94, Grand Chamber Judgment of 10 May 2001. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/ES015705> [in English].
26. Wikipedia (2025). Ridna mova [Native language]. Wikipedia – The Free Encyclopedia. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Рідна_мова [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 13.06.2025

Дата прийняття статті: 17.07.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 340.15:342.4(477)"15/16"

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-2>**Єфремова Наталя Володимирівна**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ORCID: 0000-0003-0497-2619

**ГЕНЕЗИС ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
XV–XVI СТОЛІТЬ**

У статті проаналізовано низку питань стосовно визначення явища конституціоналізму й особливостей його генезису на українських теренах у період з XV–XVI століть. Як відомо, дефініція «конституціоналізм» досі лишається дискусійною та потребує ретельного вивчення, а доктрина конституціоналізму належить до абсолютних конституційно-правових цінностей. Разом із тим існує думка, що доктрина сучасного українського конституціоналізму не є статичною, вона перебуває у процесі постійного вдосконалення. У такому контексті її вдосконалення без гарного знання історії є проблематичним завданням. Сучасні європейські дослідники вважають, що історія конституціоналізму пов'язана із загальнолюдськими політико-правовими цінностями, що почали формуватись із часів античності. Отже, природно, що звернення до історико-правового виміру конституціоналізму пов'язане з аналізом цивілізаційних цінностей і традицій, укорінених у правовій свідомості народів Європи. Також доцільно нагадати, що потреби формування науково-практичної парадигми сучасного українського конституціоналізму обумовлюють не тільки практичну, а й теоретичну потребу дослідження сучасного українського конституціоналізму. Це дає змогу легітимізувати широке застосування конституційної доктрини, наприклад у практиці Європейського суду з прав людини. Характеризуючи історію розвитку конституційно-правових ідей на українських землях зазначеного періоду, слід відмітити, що ідея верховності закону та його соціальної цінності не була новою у Європі, але на українських землях вона сформувалася лише у XVI столітті. Водночас продовжувався і розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму, коли ідеї божественного, а з часом і природного права починали використовувати для обґрунтування концепції обмеження абсолютизму королівської влади за допомогою писаного закону. Витоки українського конституціоналізму ми пов'язуємо з розвитком певних філософсько-правових концепцій у Великому князівстві Литовському, Польщі та Речі Посполитой, які безпосередньо вплинули на процеси реформування права, судочинства, обмеження влади монарха, захисту прав людини.

Ключові слова: конституціоналізм, генезис українського конституціоналізму та парламентаризму, розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму, ідея захисту прав людини.

Yefremova N. V. Genesis of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism in Ukrainian lands XV-XVI centuries

The article analyzes a number of questions regarding the definition of the phenomenon of constitutionalism and its origins in Ukrainian lands in the period from the 15th to the 16th centuries. The definition of "constitutionalism" still remains debatable and requires careful study. At the same time, there is an opinion that the doctrine of modern Ukrainian constitutionalism is not static, but is in the process of constant improvement. In such a context, its improvement without a good knowledge of history is a problematic task. Modern European researchers believe that the history of constitutionalism is connected with universal human political and legal values that began to take shape since Antiquity. Therefore, it is natural that the appeal to the historical and legal dimension of constitutionalism is also connected with the analysis of civilizational values and traditions rooted in the legal consciousness of the peoples of Europe. It is also appropriate to recall that the needs of forming a scientific and practical paradigm of modern Ukrainian constitutionalism determine not only the practical, but also the theoretical need for research into modern Ukrainian constitutionalism. This allows legitimizing the broad application of constitutional doctrine, for example in the practice of the European Court of Human Rights. When

characterizing the history of the development of constitutional and legal ideas in the Ukrainian lands of the mentioned period, it should be noted that the idea of the supremacy of the law and its social value was not new in Europe, but in the Ukrainian lands it was formed only in the 16th century. At the same time, the development of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism continued there, when the ideas of divine, and eventually natural law, began to be used to justify the concept of limiting the absolutism of royal power through written law. We associate the origins of Ukrainian constitutionalism with the development of certain philosophical and legal concepts in the Grand Duchy of Lithuania, Poland, and the Polish-Lithuanian Commonwealth, which directly influenced the processes of law reform, judicial proceedings, limitation of the monarch's power, and protection of human rights there.

Key words: *constitutionalism, genesis of Ukrainian constitutionalism and parliamentarism, development of the philosophical and legal doctrine of constitutionalism, the idea of protecting human rights.*

Вступ. Сьогодні питання визначення категорії «конституціоналізм» та його витоків на українських землях залишається гостро дискусійним. Багато фахівців вважають, що український конституціоналізм належить до явищ, які виникли набагато раніше, ніж сформувались уявлення про них, водночас сьогодні існує погляд, нібито його було перенесено на український «правовий ґрунт» суто із чужорідної соціально-політичної та правової реальності. Проблема вивчення витоків українського конституціоналізму частково пов'язана з дискусійністю навколо визначення сутності самого явища.

Метою статті є висвітлення процесу становлення доктрини конституціоналізму на українських теренах доби Середньовіччя та Ренесансу із застосуванням окремих джерел права та праць мислителів Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, що допоможе краще зрозуміти тенденції формування органів влади й управління на українських землях, а також концепції побудови суспільних відносин на принципах конституціоналізму.

Матеріали та методи. Одними з перших дослідників витоків і розвитку українського конституціоналізму на теренах України крізь призму історії українського державотворення та права стали С. Дністрянський, М. Грушевський, І. Лисяк-Рудницький, С. Шелухін, А. Яковлів та інші. З 90-х років минулого століття інтерес вчених до визначення й аналізу основ українського конституціоналізму значно посилюється. До вивчення проблем становлення й розвитку доктрини конституціоналізму звертались у своїх працях М. Козюбра, М. Костицький, М. Орзіх, М. Баймуратов, О. Копиленко, В. Речицький, В. Шаповал, М. Буроменський, Ю. Шемшученко, А. Крусян та

інші. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, узагальнення, а також порівняльно-правовий і формально-логічний. Принцип історизму посеред інших став одним із домінуючих, оскільки надав можливість у виявленні закономірностей розвитку уявлень про владу, управління та закон на українських землях.

Результати. Для виконання зазначеної мети насамперед слід визначитися з проблемою тлумачення такого багатогранного явища, як конституціоналізм. Так, наприклад, аналізуючи його сутність, український учений І. І. Забокрицький запропонував тлумачити його як «...основану на західній цивілізаційній та правовій традиції доктрину обмеження влади, що органічно охоплює інституційну (система взаємопов'язаних та взаємобалансованих органів), аксіологічну (низку принципів, які є концентрованим втіленням конституційних цінностей) та нормативну (систему об'єктивованих правових норм, спрямованих на регулювання владних відносин) складові, а також практичне їх втілення в суспільстві, яке зорганізувалось з метою оптимальної реалізації суверенної влади, що природно належить йому загалом та кожному із його членів зокрема [1, с. 59]. Інший український вчений правознавець – В. М. Шаповал – зазначив: «Конституціоналізм – це насамперед політико-правова ідеологія, інтелектуальні узагальнення, властиві певному етапу історичного розвитку» [2, с. 26]. Українські вчені М. П. Орзіх та А. Р. Крусян диференціювали три головні підходи до визначення категорії «конституціоналізм»: політичний, філософсько-історичний і юридичний. У контексті останнього вони розглядають конституціоналізм у широкому розумінні – як складну полі-

тико-правову систему, у вузькому – як особливий режим функціонування державної влади на основі конституційних методів [3, с. 72].

Використовуючи різні методологічні підходи, автори зосереджуються на різноманітних аспектах цього явища, по-різному тлумачать його сутність. Враховуючи різноманітність визначень терміна «конституціоналізм», можна говорити про багатогранність цього поняття і його складну систему. Так, наприклад, на думку українських дослідників О. В. Совгирі та Н. В. Шукліної, систему українського конституціоналізму становлять такі складові: «1) чинна Конституція України як нормативно-правовий акт; 2) теорія, історія, ідеологія Конституції України; 3) існуючий конституційний лад. У взаємодії ці елементи формують нормативно-правові, наукові, історичні, ідеологічні та організаційні основи конституціоналізму» [4, с. 53].

Погоджуючись із наведеним, можна підсумувати, що, з одного боку, конституціоналізм – це система знань, яка сформувалася в процесі розвитку фундаментальних цінностей демократії, а з іншого – це механізм державної влади, визначений конституцією країни. Разом із тим слід погодитися з думкою української дослідниці О. Бориславської, яка вважає: «Ця категорія своїм змістом здатна охопити як правові явища, так і неюридичні, а також метаюридичні феномени соціального, економічного, політичного, культурного характеру у тій мірі, в якій вони виступають соціокультурною передумовою формування конституціоналізму і водночас – середовищем його існування та розвитку, впливають на його конкретно історичний зміст» [5, с. 249]. Проте історично конституціоналізм пов'язували не з конкретною організацією державної влади, а з механізмом, що забезпечував її обмеженість на користь певним цінностям. У новітній час становлення конституціоналізму у вигляді цілісного вчення й адекватної йому практики пов'язують з епохою боротьби з абсолютизмом у Європі. Безумовно, що в кожній державі вона має свою історію, тож ми пропонуємо визначити витоки українського конституціоналізму на початковому етапі та показати розвиток його філософсько-правової доктрини.

Вивчення витоків українського конституціоналізму, безумовно, пов'язане не лише з теоретичними аспектами, а й з історією філософії права та з історією парламентаризму. Тут доцільно зауважити, що конституціоналізм як філософсько-правове явище має два виміри: описовий (descriptive) та приписовий (prescriptive). Так, на думку професора Герхарда Каспера, «в описовому сенсі конституціоналізм переважно стосується історичної боротьби за конституційне визнання права народу на те, що він має конституційні права, свободи та привілеї... Тоді як у приписовому сенсі... його значення включає такі елементи характеристики організації державної влади, які розглядаються як невід'ємні частини Конституції» [6, с. 24]. Отже, виходячи з наведеного, описовий вимір конституціоналізму стосується історичного контексту загального розвитку ідей обмеження державної влади. Це означає, що сучасний конституціоналізм пов'язаний із загальнолюдськими політичними та правовими цінностями, що формувалися з давніх часів.

Історичний та історико-правовий вимір конституціоналізму потребують звернення до цивілізаційних цінностей і традицій, укорінених у правовій свідомості й суспільних цінностях так, щоб вони були сприйняті й практичними працівниками, які покликані охороняти та плекати конституційні цінності в країнах, народ яких належить до однієї цивілізаційної традиції. Це дає змогу легітимізувати широке застосування конституційної доктрини (наприклад, у практиці Конституційного Суду України) та практики Європейського суду з прав людини, який уособлює квінтесенцію європейського конституціоналізму [7, с. 82].

У 60-х роках XX століття німецький учений Ф. Керн висловив думку, що процес формування ідеології конституціоналізму в Європі має зв'язок із середньовічною концепцією права, що запозичена з традицій західно-германських племен і Франкської держави. У своїй праці *Kingship and Law in the Middle Ages* (1968) він визначає три основні принципи середньовічного конституціоналізму: «1) принцип обмеження правом (король зв'язаний пра-

вом, де право розумілося як традиція та звичай); 2) принцип народного представництва (обов'язок короля отримати згоду підвладних); 3) принцип відповідальності (право народу на опір владі короля)» [8, с. 181].

Стосовно визначення українського конституціоналізму ми теж можемо констатувати його складну історію, пов'язану як із розвитком суспільних відносин і державотворчих процесів, що відбувалися на українських теренах із давніх часів, так і з поширенням філософсько-правових ідей, запозичених у Європі. Його витoki сьогодні шукають і в історії грецьких міст-держав Північного Причорномор'я, і в державотворчих процесах Київської Русі, але переважна більшість дослідників пов'язує його оформлення з добою розвитку українського козацтва – боротьби українського народу за відродження своєї держави у XV–XVII століттях.

Особливість зародження українського конституціоналізму полягає в тому, що він формувався в складних умовах політичної боротьби – як зовнішньої, так і внутрішньої, передусім через тривалу відсутність власної незалежної держави. Ці самі обставини впливали й на процес формування політико-правових уявлень українців про владу, закон і права людини в державі. У XV столітті на україно-білоруських землях поступово почали поширюватися гуманістичні ідеї Ренесансу, які, безумовно, вплинули на суспільну мораль і філософію права Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ. – *Є. Н.*) та Польщі. Існує припущення, що вихідною ідеєю конституціоналізму, яка визначає мету його існування, є забезпечення свободи людини шляхом гарантування її прав, а засобом досягнення цієї мети є обмеження свавілля держави, визначення певних юридичних обмежень функціонування державної влади, що мають убезпечити її від надмірного втручання у сферу свободи індивіда. Ідеться про формування та реалізацію такої системи правління, яка б відповідала названим критеріям і ґрунтувалася на системі ідей та на відповідній концептуально-теоретичній конструкції [5, с. 249]. Враховуючи це, ми пропонуємо звернути увагу на процес формування філософсько-

правових поглядів і ідей доби Середньовіччя й Ренесансу, їх впливу на формування українського конституціоналізму у ВКЛ.

Безумовно, що на формування концепцій про справедливу владу на українських теренах впливали не лише власні уявлення, але й іноземні приклади. Враховуючи ці обставини, ми припускаємо, що німецькі переселенці в межах західноукраїнських територій ще з XIII століття почали поширювати там інноваційні ідеї про обмеження влади монарха й аристократів. Але правовими джерелами відповідного змісту можна вважати не тільки Магдебурзьке право, а й Велику Хартію (*Magna Carta*). Аналізуючи останню, український учений В. Шамрай зазначив: «У середньовічній Англії еквівалентом конституціоналізму був принцип верховенства права, який мав практичне значення правового обмеження королівської влади. Король, як й інші феодалы, згідно із загальним правом мав договірні права та зобов'язання, що походили з його права власності на землю. Взаємні зобов'язання створювали сферу особистої свободи, яким кореспондували права не тільки короля, але й його васалів. Ці права та свободи захищалися судами й створювали феномен підкорення короля праву та судовим рішенням – верховенства права над королем» [7, с. 84]. Вважаючи, що індивідуальні права та свободи створювали сферу приватних відносин, певним чином незалежних від публічної влади, вчений поділяє думку Ч.Маклівейна, який припускав, що «конституціоналізм походить з приватного права, зокрема з зобов'язального цивільного права та є перенесенням підходів приватного права щодо визначення прав та обов'язків суб'єктів цивільно-правових відносин у площину публічного права» [9, с. 147].

Враховуючи наведене, ми пропонуємо передусім проаналізувати концепцію особистої свободи та її втілення на законодавчому рівні у ВКЛ. Так, наприклад, у загально-земському привілеї, виданому 6 травня 1434 р. у Троках великим князем Сигізмундом Кейстутовичем, правитель підтверджував права і вольності бояр литовських і руських, а також гарантував не карати їх інакше, як на підставі суду [10, с. 200]. Це доповнення законодавства стало

суттєвою перемогою литовсько-руської шляхти у справі обмеження свавілля королівських посадників на місцях і навіть самого монарха. Зі свого боку, матеріали цього привілею суттєво вплинули на подальший розвиток ідеї обмеження влади та на формування доктрини прав людини в Європі.

Подальший процес правового забезпечення у ВКЛ таких ідей, як «свобода привілейованих верств населення» та «зверхності закону», ми бачимо в загально-земському привілеї від 2 травня 1447 р. (так званий Віленський привілей короля Казимира. – *Є. Н.*) У ньому, між іншим, литовсько-руській шляхті надавалося надзвичайно важливе право вільного виїзду за кордон, у чужі землі (крім ворожих земель) задля лицарської служби або в інтересах маєткових; паннам і вдовам гарантувалося право вільно виходити чи не виходити заміж без дозволу господаря чи його уповноважених на місцях; встановлювалося положення про індивідуальну відповідальність кожної особи тільки за власні злочини «аби ні жона за мужа, ані діти за батька, ані слуга за пана не відповідали» в тому випадку, якщо вони не були співучасниками скоєння злочину, крім справ про образу маєстату господарського [10, с. 202].

Такі концептуальні зміни у філософії середньовічного права Європи можна пов'язати і з тим, що там почали застосовувати ідеї божественного для обґрунтування концепцій обмеження королівської влади за допомогою законів, які унеможливлювали сваволлю монархів на користь Божественного порядку і справедливості. Зі свого боку, це призводило до реформування законодавства в Польщі та у ВКЛ в дусі започаткування певної гуманізації та справедливості в державі. Разом із тим захищеність людини в той період відповідала її ієрархічному статусу у феодальному суспільстві.

Аналізуючи спадщину політико-правової думки на українських землях XVI – початку XVII століття, особливу увагу маємо приділити ідеям Станіслава Оріховського. Шляхтич україно-польського походження, політичний мислитель-гуманіст, історик і релігійний полеміст, він здобув чудову освіту у європейських

університетах [11, с. 59, 64–73]. Вивчаючи праці античних філософів, він так само, як Цицерон і Протагор, намагався знайти загальні норми, що регулюють людські відносини в державі. Основу їх уявлень становила думка, що держава створюється переважно для захисту й задоволення потреб громадян. Виконати це завдання держава здатна, лише якщо вона заснована на договірних засадах. Таким договором між людьми, який «взаємно гарантує права», на думку античних філософів, є закон або звичай. Таким чином, абстрактне уявлення про природно-правову справедливість у часи античності трансформувалося в принцип позитивного права і стало основним критерієм сучасного права. Саме ідеєю справедливості, тобто відповідності права вимогам життя, керувалися і римські юристи, створюючи «право юристів». Трактуючи справедливість як необхідної властивості самого права й констатуючого моменту цього поняття означало, що всі норми, які суперечать вимогам принципу природно-правової справедливості, не мають юридичної сили [12, с. 28].

Підтримуючи ідеї гуманізму та природного права, С. Оріховський написав близько двох десятків праць, які мали велику популярність у Західній Європі. Опинившись в епіцентрі суспільної політичної боротьби, в умовах релігійної нестабільності, пов'язаної з початком реформаторського руху, він назвав два центральні орієнтири для пошуку стабільності в державі: це справедливість і віра, втілені в праві, де право, зі свого боку, захищає свободу, зумовлену природним правом. Як захисник інтересів шляхти, він послідовно доказував, що реальна свобода всіх громадян (окрім кріпаків. – *Н. Є.*) є можливою лише шляхом впровадження правових регламентацій влади. Закон у державі він порівнював з її розумом, але встановлювати закон у державі може лише становий представницький, оскільки воля одноосібна є проявом тиранії. Такі погляди відобразились у низці його праць, як-от «Напучення польському королеві Сигізмунду-Августу» (1543) [13], «Розмова навколо езекуції» (1563), «Квінкункс або Взірець устрою Польського королівства» (1564), «Політії королівства Польського...» (1565) [14].

Відкидаючи у своїх ранніх працях теологічну теорію походження влади в державі, С. Оріховський зазначав, що королівська влада є результатом добровільної угоди між громадянами та справедливим і відповідальним монархом [15]. Державне управління без поваги до законів уявлялось йому варварським [13, с. 270], а правова регламентація має стосуватися й вищої державної влади.

Наслідуючи окремі філософсько-політичні погляди античності, С. Оріховський вважав, що для уникнення тиранії та забезпечення верховенства закону потрібно розподілити владу в державі на три гілки. Відповідно до запропонованої ним схеми, король має здійснювати виконавчу владу, станово-представницький двопалатний орган – Вальний сейм – законодавчу владу, а влада судова має належати виборним суддям, незалежним від влади законодавчої.

Завдання організації державної влади, яка б сприяла кращому розвитку суспільства, визначалось одним із центральних у теоретико-політичній спадщині С. Оріховського. Державу він уявляв як союз громадян, об'єднаних узгодженим правом і загальною вигодою, де щастя народу є вищим правом, а її метою повинна бути гарантія прав і користі кожного індивіда, які мають між собою взаємні права й обов'язки. Враховуючи наведене, С. Оріховського можна вважати одним із перших прихильників концепції суспільного договору, який дотримувався ідеї доцільності розподілу влади в державі на три гілки на території Східної Європи.

Подальшого розвитку на українських теренах набула також ідея особистої свободи. Так, наприклад, наприкінці XVI століття в Речі Посполитій з'явилася неординарна праця волинського шляхтича, який під псевдонімом Христофор Філалет написав «Апокрисис» [16]. Анонімний автор висунув у своїй праці не лише ідею обмеженої монархії, а й протест проти соціального та релігійного гноблення українського народу. Наслідуючи деякі погляди німецьких протестантів, Х. Філалет відстоював соціальні свободи, зокрема свободу совісті. Виступаючи проти релігійного гноблення православних, він вимагав рівних прав

для світських людей всіх станів у державі та справедливого розв'язання питань церковно-суспільного життя. Як бачимо, звернення до реформаційних ідей дало змогу Христофору Філалету сформулювати низку ранньобуржуазних ідей про громадянські права. Відносини між монархом і народом, на його думку, повинні будуватися на законах і добровільній згоді підданих [17, с. 47].

Характеризуючи умови зародження й розвитку конституційно-правових ідей на українських землях зазначеного періоду, слід брати до уваги, що посилення політичних змагань шляхти відбувалося в умовах поширення екзекуційного руху, основним гаслом якого стало «Закон понад усе». Зрештою ідея зверхності закону, його обов'язковості для всіх вільних підданих у державі не була новою в Європі, але в шляхетсько-міщанському осередку вона сформувалася лише у XVI столітті, знайшовши своє відображення в розумінні позитивного закону як соціальної цінності в суспільстві. Так, наприклад, член третьої кодифікаційної комісії у ВКЛ Лев Сапега у вступі до III Статуту 1588 р. зазначав: «Тільки на законі і праві писаному всю безпеку і добробут держави будують. Про що великий і шляхетний грецький філософ Аристотель казав, що там панує дикий звір, де людина здійснює свою владу за своєю забаганкою, а там де зверхність має право чи закон, там сам Бог усім править» [18, с. 20].

У процесі боротьби за свої права шляхта ВКЛ зуміла сформулювати власну політико-правову програму та пропагувала її, що було реалізовано в другій половині XVI століття. Однак ці політичні досягнення потребували свого закріплення. Зважаючи на численні історичні приклади, шляхтичі прагнули закріпити ці досягнення на законодавчому рівні. Отже, якщо в Англії таким документом стала Велика Хартія вольностей 1215 р., то у ВКЛ своєрідним аналогом слід вважати Статут у трьох редакціях – 1529, 1566 та 1588 років.

Аналізуючи процес виникнення конституціоналізму на українських землях доби Середньовіччя, уявляємо цікавою думку дослідника Де Сікейри, який визначає сутність конституціоналізму як «обмеження влади та існування верховенства права» [19, с. 2]. Він

стверджує, що конституціоналізм складається з доктрини, у якій пов'язані структура уряду, розподіл влади та захист прав; визначення концепції «конституціоналізм» не може бути універсальним [19, с. 2]. Спираючись на приклад Конституції Великої Британії, яка є сукупністю законів, прецедентів і конституційних угод цієї держави, ми припускаємо, що і в історії ВКЛ можна знайти схожий приклад. Ідеться про Статут ВКЛ – видатну пам'ятку права доби шляхетських реформ XVI століття. Його другу та третю редакції (1566 і 1588) теж можна назвати певного роду Конституцією. Документ містить 14 розділів, де можна побачити закріплення елементів конституційного права в таких розділах: розділ 1. Про персону нашу господарську; розділ 2. Про оборону земську; розділ 3. Про вольності шляхетські і про примноження Великого князівства Литовського; розділ 4. Про судій і про суди [18, т. 2, 3]. Отже, чітка фіксація організації політичної влади і прав підданих виборного монарха, безумовно, є свідченням прогресивних здобутків у сфері як публічного, так і приватного права ВКЛ та Речі Посполитої, до складу якої князівство ввійшло з 1569 року.

Висновки. Підбиваючи підсумки, слід погодитися з висловом Д. Білліаса, який вважає, що «...явище конституціоналізму турбувало людство з давніх часів. Питання організації влади, яка здатна забезпечити стабільність і порядок, захист прав людини, боротьбу з тиранією, почали виникати в Європі ще з часів Давньої Греції і Риму» [20]. Подальший розвиток філософсько-правової доктрини конституціоналізму ми можемо побачити у Європі

й за доби Середньовіччя. Так, приблизно з XIII століття ідеї божественного права, а з часом і природного, починали використовувати для обґрунтування концепції про обмеження абсолютизму королівської влади за допомогою писаного закону. В українські землі ідеї такого роду почали потрапляти ще за часів існування Галицько-Волинської держави, але через наслідки Монголо-Татарської навали та втрату незалежності України-Русі розвиток вітчизняної філософсько-правової доктрини конституціоналізму загальмувався. У XV столітті в Польщі та ВКЛ почали формуватися власні уявлення про державу, владу, парламентаризм, захист прав людини та інші політико-правові погляди задовго до появи перших писаних конституцій в Україні. З часом, у процесі реформування права та судочинства в українських землях ВКЛ та Речі Посполитої, ідеї обмеження влади монарха, захисту прав шляхти й міщан поступово закріплювались у нормативно-правових актах цих країн. У таких джерелах права, як загально-земські привілеї ВКЛ, «Судебник» Казимира IV, «Артикули» Генріха Валуа, *Racsa conventa*, у конституціях Вального сейму Речі Посполитої та в низці інших документів XV–XVI століть шляхтою та міщанами країни послідовно було реалізовано програму з обмеження королівської влади, закладено підвалини парламентаризму, відокремлено судову владу від виконавчої, закріплено низку громадянських прав станів. Цей процес був непростим, а його філософсько-правовим підґрунтям стали праці прогресивних мислителів доби Реформаторства й Гуманізму.

Література

1. Забокрицький І. І. Основні аспекти сучасного розуміння конституціоналізму. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 827. С. 53–60.
2. Шаповал В. М. Становлення конституціоналізму в Україні: проблеми теорії. *Право України*. 1998. № 5. С. 25–29.
3. Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
4. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України: повний курс : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 556 с.
5. Бориславська О. Сутність конституціоналізму: конституціоналізм як ідеологія, доктрина та практика обмеженого правління. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 247–256.
6. Casper G., *Constitutionalism*. Encyclopedia of the American Constitution, L. Levy and others eds. Vol. 2. New York, London : Macmillan. 1986. 268 p.

7. Шамрай В. Історико-правові аспекти становлення та розвитку доктрини конституціоналізму. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 81–86.
8. Kern F. *Kingship and Law in the Middle Ages*. Published by Oxford : Basil Blackwell, 1968, 249 p.
9. Mcliwain Ch. Constitutional History and the Present Crisis of Constitutionalism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science. Revue canadienne d'Economie et de Science politique*. 1941. Vol. 7. No. 2. P. 147.
10. Лашченко Р. Лекції по історії українського права. Київ : Україна, 1998. 254 с.
11. Вирський Д. С. Станіслав Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. Київ – Кременчук : Вид-во КДПУ, 2001. 217 с.
12. Крегул Ю. І., Ладиченко В. В., Орленко О. І. Права і свободи людини : навч. посіб. для студентів вузів. Київ : Книга, 2004. 288 с.
13. С. Оріховський. Напучення польському королеві Сигизмунду Августу (1543), Історія політичних і правових вчень. Хрестоматія за заг. ред. Г. Г. Демиденко, Харків, 1999. 276 с.
14. Оріховський Станіслав. Твори. Упорядник В. Литвинов. Київ : Дніпро, 2004. 672 с.
15. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки : курс лекцій. Київ : Генеза, 1994. 368 с.
16. Христофор Філарет. Апокрисис. Українська література XIV–XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломницькі твори. Історіографічні твори. Полемічні твори. Перекладні повісті. Поетичні твори. Ред. кол.: І. Дзеверін (голова) та ін.; Автор вступ. статті і ред. тому В. Л. Микитась. Упоряд. В. П. Колосова. Київ : Наукова думка, 1988. С. 286–305. 600 с.
17. Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій : навч. посіб. Київ : Вища шк., Т-во «Знання», КОО, 1999. 543 с.
18. Статути Великого Князівства Литовського: у 3 т. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса, 2004. Том 3. Кн. 2. 566 с.
19. Julio Pinheiro Faro Homem de Siqueira. What is 60 subnational constitutionalism? Stals Research Paper No. 7/2010. URL: http://www.stals.sssup.it/files/stals_Pinheiro.pdf.
20. Billias G. *Introduction. American Constitutionalism Abroad: Selected Essays in Comparative Constitutional History*. New York : Greenwood Press, 1990. 268 p.

References

1. Zabokrytskyi, I.I. (2015). Osnovni aspektu suchasnogo rozuminnya constitutionalismu [Main aspects of the modern understanding of constitutionalism]. *Visnyk Nationalnogo universytetu "Lviv Polytechnic" – Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 827, 53–60. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_10 [in Ukrainian].
2. Shapoval, V.M. (1998). Stanovleniy constitutionalismu v Ukraini: problemu teorii [The formation of constitutionalism in Ukraine: problems of theory]. *Pravo Ukrainu – Law of Ukraine*, 5, 25–29 [in Ukrainian].
3. Krusyan, A.R. (2010). Suhcasnuy Ukrainian constitutionalism [Modern Ukrainian constitutionalism]. Kyiv: Jurincom Inter. Retrieved from: <http://hdl.handle.net/11300/965> [in Ukrainian].
4. Sovgyrya, O.V., Shuklina, N.G. (2018). Konstututyne pravo Ukrainy: povnuy kurs: nav. posibnuk [Constitutional Law of Ukraine: Full Course]. Kyiv: Jurincom Inter. Retrieved from: https://jurkniga.ua/contents/konstituciynе-pravo-ukrayinipovniykurs.pdf?srsltid=AfmBOorLylmSKTwK1PgpxRrU4PMDA5vik_gAmAgZKE1vxtokW44taj9 [in Ukrainian].
5. Borislavska, O. (2015). Sutnist constitutionalismu: constitutionalism yak ideologiya, doctruna ta practuka obmezenogo pravlinnya [The Essence of Constitutionalism: Constitutionalism as the Ideology, Doctrine, and Practice of Limited Government]. *Visnyk Lvivskogo universytetu – Bulletin of Lviv University. Legal Series*, 61, 247–256. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2015_61_30 [in Ukrainian].
6. Casper, G. (1986). Constitutionalism. *Encyclopedia of the American Constitution*, L. Levy and others eds. Vol. 2. New York, London: Macmilan [in English].
7. Shamrai, V. (2018). Istoruko-pravovi aspect stanovlennya ta rozvutku doktrunu constitutionalismu [Historical and legal aspects of the formation and development of the doctrine of constitutionalism]. *Publihcne pravo – Public law*, 2 (30), 81–86. Retrieved from: <https://www.publihcne-pravo.com.ua/files/30/10.pdf> [in Ukrainian].
8. Kern, F. (1968). *Kingship and Law in the Middle Ages*. Published by Oxford: Basil Blackwell. 249 p. Retrieved from: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.126392> [in English].
9. Mcliwain, Ch. (1941). Constitutional History and the Present Crisis of Constitutionalism. *The Canadian Journal of Economics and Political Science. Revue canadienne d'Economie et de Science politique*. Vol. 7, 2. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/137110> [in English].
10. Lashchenko, R. (1998). Lekcii z istorii Ukrainian prava [Lectures on the history of Ukrainian law]. Kyiv: Ukrainian. Retrieved from: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/3471/file.pdf> [in Ukrainian].

11. Vyrsky, D.S. (2001). Stanislav Orikhovsky-Roksolan yak istoruk ta polituhcnuy muslitel. Kyiv-Kremenchuk [Stanislav Orikhovsky-Roksolan as a historian and political thinker]. Kyiv – Kremenchuk: Publishing house KDPU. Retrieved from: <http://resource.history.org.ua/item/0008710> [in Ukrainian].
12. Kregul, Yu.I., Ladychenko, V.V., & Orlenko, O.I. (2004). Prava i svobodu ludunu [Human rights and freedoms]. Kyiv: Knyga [in Ukrainian].
13. Orikhovsky, S. (1999). Napuhceny polskomu korolevi Sugizmundu Avgustu (1543) [S. Orikhovsky, Exhortations to the Polish King Sigismund Augustus (1543)]. History of political and legal doctrines. Reader's guide/ Retrieved from: <http://litopys.org.ua/human/hum04.htm> [in Ukrainian].
14. Orikhovsky, Stanislav (2004). Tvoru [Stanislav Orikhovsky. Works]. Kyiv: Dnipro. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Orikhovskyi_Stanyслав/Tvory/ [in Ukrainian].
15. Kuhta, B.L. (1994). Z istorii ukrainian polituhcnoi dumku: kurs lectures [On the history of Ukrainian political thought: a course of lectures]. Kyiv: Genesis. [in Ukrainian].
16. Christopher, Philaret (1988). Apocrysis. Ukrainian literature of the 14th–16th centuries. Apocrypha. Hagiography. Pilgrimage works. Historiographical works. Polemical works. Translated stories. Poetic work [Apocrysis. Ukrainian literature of the 14th–16th centuries. Apocrypha. Hagiography. Pilgrimage works. Historiographical works. Polemical works. Translated stories. Poetic works]. Kyiv: Naukova Dumka, 286–305. Retrieved from: https://archive.org/details/Ukrainska_XIVXVI/page/n288/mode/1up?view=theater [in Ukrainian].
17. Ogorodnyk, I.V., & Ogorodnyk, V.V. (1999). History of Philosophical Thought in Ukraine Lecture Course [History of philosophical thought in Ukraine Lecture course]. Kyiv: Higher School: Publishing House “Knowledge”, KOO [in Ukrainian].
18. Statutes of the Grand Duchy of Lithuania (2004). 3 т. Za red. S. Kivalov, P. Muzychenko, A. Pankov. Odesa: Legal literature (Vol. 3) [in Ukrainian].
19. Julio, Pinheiro Faro Homem de Siqueira (2010). What is 60 subnational constitutionalism? Stals Research Paper. 7. Retrieved from: http://www.stals.sssup.it/files/stals_Pinheiro.pdf [in English].
20. Billias, G. (1990). Introduction. American Constitutionalism Abroad: Selected Essays in Comparative Constitutional History. New York: Greenwood Press [in English].

Дата надходження статті: 16.07.2025

Дата прийняття статті: 18.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 343.98; 343.13

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-3>**Ковальова Ольга Вікторівна**

доктор юридичних наук, доцент,
заступник директора інституту з освітньої та науково-дослідної діяльності
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-4555-0172

Мусієнко Олег Леонідович

кандидат юридичних наук, доцент,
декан факультету права та економічної безпеки
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6533-0359

ОСОБЛИВОСТІ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Статтю присвячено вивченню особливостей слідчого огляду вогнепальної зброї, тактики та етапів проведення огляду вогнепальної зброї. Слідчий огляд вогнепальної зброї здійснюється із дотриманням процесуальних положень проведення огляду і передбачає дослідження і фіксацію основних ознак виявленої вогнепальної зброї, її положення та слідів застосування.

Результативність та повнота проведення огляду вогнепальної зброї залежить від досвіду та кваліфікованості слідчого, розуміння ним завдань, етапів та тактичних прийомів проведення слідчого огляду, вміння орієнтуватися на механізмі слідоутворення та слідах застосування вогнепальної зброї, обізнаність щодо конструктивних властивостей та будови різних видів вогнепальної зброї, здатність до процесуально грамотної фіксації доказової інформації.

Тактика проведення слідчого огляду суттєво впливає на досягнення мети і завдань цієї слідчої (розшукової) дії, дотримання процесуальних правил проведення огляду, точність та коректність відображення виявлених доказів сприяє їх допустимості та подальшій перспективі направлення кримінального провадження до суду.

Слідчий огляд вогнепальної зброї передбачає три етапи: оглядовий, детальний (статистичний) і завершальний. Оглядовий етап передбачає візуальний огляд місця виявлення вогнепальної зброї, фіксацію її розташування та положення щодо окремих предметів, фотофіксацію. На детальному (статистичному) етапі зброя перевіряється на наявність патрона в патроннику, патронів у магазині та оглядається з метою виявлення маркування зброї або особливих ознак у вигляді відсутності деталей, пошкоджень тощо. Заключний етап огляду вогнепальної зброї передбачає складання протоколу, упаковку та вилучення вогнепальної зброї та інших предметів, що мають доказове значення.

Ключові слова: вогнепальна зброя, слідчий огляд, розслідування, тактика огляду, огляд місця події, сліди, докази.

Kovalova O. V., Musiienko O. L. Features of the investigative examination of a firearms

The article is devoted to the study of the features of the investigative examination of firearms, tactics and stages of conducting a firearm examination. An investigative examination of firearms is carried out in compliance with the procedural provisions of the examination and involves the study and recording of the main features of the discovered firearm, its position and traces of use.

The effectiveness and completeness of the examination of firearms depends on the experience and qualifications of the investigator, his understanding of the tasks, stages and tactical techniques of conducting an investigative examination, the ability to navigate the mechanism of trace formation and traces of use of firearms, awareness of the constructive properties and structure of various types of firearms, the ability to procedurally competently record evidentiary information.

The tactics of conducting an investigative examination significantly affect the achievement of the goal and objectives of this investigative (detective) action, compliance with the procedural rules of conducting an examination, the accuracy and correctness of the display of the discovered evidence contributes to their admissibility and the further prospect of sending criminal proceedings to court.

The investigative examination of firearms involves three stages: inspection, detailed (statistical) and final. The inspection stage involves a visual inspection of the place where the firearm was found, recording its location and position in relation to individual objects, and photo recording. At the detailed (statistical) stage, the weapon is checked for the presence of a cartridge in the chamber, cartridges in the magazine, and is inspected to identify weapon markings or special signs in the form of missing parts, damage, etc. The final stage of the firearm examination involves drawing up a report, packaging and removing the firearm and other items of evidentiary value.

Key words: firearms, investigative examination, investigation, examination tactics, examination of the scene, traces, evidence.

Вступ. Протягом останніх років показники вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження зі зброєю є досить високими, а на зростання їх кількості впливає незаконне переміщення вогнепальної зброї із зони проведення бойових дій і прифронтових територій та, як результат, збільшення незареєстрованої вогнепальної зброї у власності громадян без відповідного на те дозволу. Відповідно до звіту Національної поліції України у порівнянні з 2023 роком упродовж 2024 року виявлено на 6% більше (з 5,3 тис. до 5,6 тис.) фактів незаконного поводження зі зброєю, розкрито на 7% (з 4,4 тис. до 4,7 тис.) та розслідувано на 10% більше (з 3,8 тис. до 4,2 тис.) таких злочинів. З незаконного обігу вилучено 4,7 тис. одиниць вогнепальної зброї, зокрема 1,7 тис. – автоматичної, 1,2 тис. – нарізної, 1,1 тис. – переробленої на вогнепальну та іншої вогнепальної зброї [1]. Вказані статистичні дані свідчать про тенденцію до збільшення кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження зі зброєю, розслідування яких вимагає проведення слідчих (розшукових) дій з метою фіксації доказів, зокрема проведення слідчого огляду вогнепальної зброї. Крім того, огляд вогнепальної зброї проводиться під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї (вбивство, розбій, хуліганство та ін.).

Матеріали та методи. Проблемні аспекти, організаційні заходи і тактичні прийоми проведення слідчого огляду вогнепальної зброї

досліджені Андрєєвим Д.В., Бараненком Б.І., Бондарем В.С., Бочковим О.В., Вітвіцьким С.С., Волобуєвою О.О., Волобоєвим А.О., Давидюком П.П., Гоменюком І.М., Горою І.В., Журавлем В.А., Комарницьким В.М., Коноваловою В.О., Отришкою А.О., Тищенком В.І., Тищенком В.В., Троценком А.М., Шепітьком В.А., Щербаковським М.Г., Яремчуком В.О. та ін. Особливості проведення огляду під час розслідування незаконного поводження зі зброєю детально дослідили Волобоєв А.О. у дисертаційному дослідженні «Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами» та Отришко А.О. у дисертаційному дослідженні «Розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами».

Під час дослідження використовувались методи формальної та діалектичної логіки, загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Метою статті є вивчення особливостей слідчого огляду вогнепальної зброї, тактики та етапів проведення слідчого огляду вогнепальної зброї.

Результати. Метою слідчих (розшукових) дій є отримання, дослідження, фіксація та перевірка доказів, що надають інформацію про обставини вчинення кримінальних правопорушень. Одним із способів одержання і документування доказів є слідчий огляд, який надає можливість встановити і зафіксувати характеристики та ознаки об'єктів огляду за допомогою візуального спостереження.

Слідчий огляд вогнепальної зброї під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері незаконного поводження зі зброєю є фундаментальною слідчою (розшуковою) дією, яка сприяє виявленню та дослідженню обставин та доказів, що вказують на вчинення особою незаконного виготовлення, переробки, зберігання, носіння або збуту вогнепальної зброї.

Відповідно до ст. 237 КПК України до слідчого огляду належать такі види як огляд місцевості, приміщення, речей, документів та комп'ютерних даних [2]. Різновидом слідчого огляду є огляд місця події, що полягає у виявленні та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до ст. 214 КПК України огляд місця події є слідчою (розшуковою) дією, яка у невідкладних випадках може проводитись до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань [2]. Слідчий огляд вогнепальної зброї здійснюється із дотриманням процесуальних положень проведення огляду і передбачає дослідження і фіксацію основних ознак виявленої вогнепальної зброї, її положення та слідів застосування.

Вивчаючи особливості та проблемні аспекти проведення слідчого огляду у кримінальних провадженнях щодо незаконного поводження зі зброєю слід зазначити, що науковці наголошують на важливості цієї слідчої (розшукової) дії при розслідуванні вказаних кримінальних правопорушень: 1) під час цієї слідчої (розшукової) дії відбувається виявлення, фіксація, вилучення, а нерідко і дослідження слідів кримінального правопорушення, які є найважливішими джерелами доказової інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення та причетних до цього осіб [3, с. 286]; 2) грамотно побудований алгоритм огляду місця події дозволяє вирішити комплекс спеціальних завдань, що спрямовані на виявлення елементів кримінального правопорушення і встановлення зв'язків між ними [4, с. 268]; 3) огляд місця події, сприяє виявленню слідів кримінального правопорушення, фіксації доказів і закріпленню матеріальної обстановки на місці кримінального правопорушення, вилученню знарядь і засобів вчинен-

ня протиправних дій, а також предмету кримінально-протиправного посягання (в даному випадку такими предметами є зброя, бойові припаси, вибухові речовини тощо). Більшість науковців акцентують увагу на тому, що огляд місця події є найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією, у ході проведення якої є можливим отримати докази і встановити чимало обставин вчинення кримінального правопорушення [5, с. 450]; 4) отримана під час огляду зброї та її слідів вихідна інформація використовується для висунування версій про походження зброї, способи її переміщення та зберігання, осіб, які вчинили кримінальне правопорушення [6, с. 112].

Крім того, науковцями акцентується увага на недоліках у роботі слідчих, що здійснюють розслідування вказаних кримінальних правопорушень, зокрема під час проведення слідчого огляду. Так, проведенню огляду місця події у кримінальних провадженнях щодо незаконного поводження зі зброєю допускаються серйозні помилки й прорахунки, які іноді приводять до втрати доказів, що мають суттєве значення та ускладнюють подальше розслідування і судовий розгляд. Першою причиною є відсутність в деяких слідчих достатнього практичного досвіду проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, особливо у провадженнях щодо незаконного поводження зі зброєю. Друга причина недоліків полягає у недостатньому знанні тактичних прийомів слідчого огляду, розроблених криміналістикою, відсутності навичок використання при огляді науково-технічних засобів [6, с. 116]. Слідчі під час проведення огляду допускають такі характерні тактичні та процесуальні помилки й прорахунки: не залучення до участі в огляді необхідних спеціалістів; недостатньо широко використовуються необхідні науково-технічні засоби; наявні помилки в орієнтуванні об'єкта огляду щодо непорушних орієнтирів або взагалі їх відсутність; відсутність або здійснення неповного чи неякісного опису обстановки місця події, виявлених об'єктів озброєння, інших предметів і слідів кримінального правопорушення; використання специфічної термінології, що ускладнює сприйняття обстановки

місця події; відсутність зазначення способу виявлення й упакування об'єктів озброєння, слідів й інших знарядь злочинної діяльності; порушення правил їх упакування; під час фото-, відеофіксації не застосовувались такі окремі прийоми фотозйомки, як орієнтувача, детальна та панорамна; відсутність схеми та / або фототаблиці місця події; відсутність у схемах та/або фототаблицях заголовків та пояснювальних надписів або ці написи виконані у шаблонній формі, що ускладнює сприйняття відображених елементів обстановки події; наявність рапортів про відсутність фото таблиць, інформаційних носіїв, при застосуванні відеозйомки, до протоколу огляду внаслідок технічних несправностей засобів фото-, відеофіксації; відсутність підписів усіх учасників огляду або не на кожній сторінці протоколу; відсутність занесення до протоколу заяв, клопотань, доповнень та уточнень [3, с. 288–289].

Таким чином, результативність та повнота проведення огляду вогнепальної зброї залежить від досвіду та кваліфікованості слідчого, розуміння ним завдань, етапів та тактичних прийомів проведення слідчого огляду, здатність до процесуально грамотної фіксації доказової інформації. Важливе значення має і обізнаність слідчого щодо конструктивних властивостей та будови різних видів вогнепальної зброї, вміння орієнтуватися на механізмі слідоутворення та слідах застосування вогнепальної зброї. Крім того, від слідчого залежить вибір тактики та способу проведення слідчого огляду, що суттєво впливає на досягнення мети і завдань цієї слідчої (розшукової) дії, адже дотримання процесуальних правил проведення огляду, точність та коректність відображення виявлених доказів сприяє їх допустимості та подальшій перспективі направлення кримінального провадження до суду.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що проведення огляду місця події за фактом вчинення незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами вирішує три групи основних тактичних завдань: 1) безпосереднє вивчення обстановки місця події для з'ясування характеру й обставин

кримінального правопорушення; 2) виявлення, фіксація та попереднє дослідження об'єктів озброєння, збирання і оцінка інших слідів та речових доказів; 3) збирання криміналістично значущої інформації задля забезпечення якісного та всебічного процесу розслідування (зокрема, для встановлення особи злочинця, можливих очевидців кримінального правопорушення та додаткових джерел інформації, що вказують на походження виявлених об'єктів, їхню належність злочинцеві, імовірність використання у злочинних цілях тощо) [7, с. 163].

Криміналістикою розробляються тактичні прийоми з метою ефективності проведення огляду та оптимізації діяльності слідчого. Не можемо не погодитись з Волобоєвим А.О. щодо того, що розкриття і розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами знаходяться в прямій залежності від правильного тактичного проведення огляду місця події [3, с. 286]. Незалежно від наявності певних особливостей кожного виду огляду, всі вони базуються на загальних для всіх випадків тактичних положеннях (принципах), якими варто керуватися під час проведення будь-якого виду огляду. До таких положень сучасна наука зараховує своєчасність огляду; об'єктивність; повноту; активність; методичність і послідовність; безпечність; єдине керівництво оглядом; застосування науково-технічних засобів, методів і допомоги спеціалістів; дотримання криміналістичних правил поводження з об'єктами; використання допомоги громадськості [4, с. 252].

Науковцями наголошується на необхідності проведення підготовки до слідчого огляду, що охоплює здійснення заходів щодо забезпечення охорони місця події та недопущення сторонніх осіб, формування слідчо-оперативної групи, підшукування понятих, залучення до проведення огляду криміналіста або спеціаліста-баліста, вивчення первинного матеріалу про вчинене кримінальне правопорушення, підготовку необхідних бланків та технічних засобів фіксації. На місці огляду слідчий, оцінюючи обстановку та предмети, які підлягають огляду визначає межі його проведення, а також спосіб слідчого огляду.

Огляд місця події може проводитись за допомогою концентричного, ексцентричного або фронтального огляду, а великі ділянки місцевості можуть розбиватись, при необхідності, на окремі квадрати (наприклад, при необхідності пошуку гільз або слідів застосування вогнепальної зброї).

Завданням огляду є виявлення, фіксація, вилучення зброї, боєприпасів, слідів пострілу і дослідження їх на місці події для визначення виду, системи, калібру зброї, кількості пострілів, дистанції, напрямку і місця, з якого було зроблено постріл. Виявлену зброю фіксують за допомогою фотозйомки та описують у протоколі огляду. При огляді зброї необхідно дотримуватися певних правил. Так, при огляді бойової зброї слід: 1) встановити, чи знаходиться курок (ударник) на бойовому або захисному взводі та чи є патрон у патроннику; 2) витягти магазин, оглянути його поверхню; 3) розрядити зброю; 4) вжити заходів щодо відшукування слідів; 5) оглянути внутрішню поверхню каналу ствола для виявлення слідів пострілу у вигляді нагару, незгорілих порошинок; 6) встановити, чи немає яких-небудь пошкоджень на зброї або чи не відсутні які-небудь частини; 7) визначити наявність або відсутність запаху пороху в каналі ствола [8, с. 129]. Перш за все, під час проведення огляду вогнепальної зброї слід дотримуватися черговості дій, так спочатку необхідно здійснити фіксацію місцезнаходження і розташування виявленої вогнепальної зброї, після чого можна змінювати її положення з метою перевірки детального огляду.

Огляд вогнепальної зброї доцільно проводити у декілька етапів, кожен з яких передбачає здійснення окремих дій. Тактика огляду передбачає три етапи: оглядовий, детальний (статистичний) і завершальний. Так, на оглядовому етапі слід оглянути місце виявлення вогнепальної зброї, зафіксувати її розташування та положення щодо окремих предметів, здійснити фотофіксацію за допомогою оглядової, вузлової та детальної фотографічної зйомки. Після цього слідчий переходить до детального (статистичного) етапу огляду, на якому фіксує усі конструктивні ознаки та властивості виявленої вогнепальної зброї, наявність мож-

ливих слідів або пошкоджень. На даному етапі необхідною є перевірка наявності патрона в патроннику та патронів у магазині, виявлення маркування зброї або особливих ознак у вигляді відсутності деталей, пошкоджень тощо. При цьому, беручи зброю до рук треба не тільки дотримуватись правил безпеки, а й забезпечити збереження можливих слідів, залишених на вогнепальній зброї.

Необхідно мати на увазі, що зміна положення зброї здійснюється з моменту встановлення запобіжника в крайнє верхнє положення, від'єднання магазину, вилучення патронів, перевірки патрона в патроннику, наявності характерного порохового запаху з каналу ствола. Ці дії приводять такий об'єкт у стан, який унеможливорює випадковий постріл чи його застосування за цільовим призначенням [7, с. 167]. Під час технічного огляду вогнепальної зброї, який бажано проводити за участю спеціаліста-баліста або збройового майстра, встановлюється: комплектність усіх деталей зброї; справність деталей зброї; конструктивні зміни в зброї; спосіб виготовлення зброї [9, с. 64]. Оглядаючи зброю і беручи її руками важливо не пошкодити сліди, що можуть бути на поверхні зброї (сліди рук, текстильні волокна, волосся, сліди крові, запах тощо) та не залишити свої. Зброя оглядається також для фіксації маркувальних позначень, встановлення наявності будь-яких ушкоджень, відсутності частин і т. п. При цьому слід звернути увагу на ідентичність заводського порядкового номера на різних деталях конкретного екземпляра зброї [6, с. 115]. Рекомендується під час проведення огляду вогнепальної зброї залучати спеціаліста-баліста, який зможе надати слідчому консультативну допомогу у дослідженні та фіксації конструктивних ознак та особливостей виявленої зброї, виявленні та збереженні слідів на вогнепальній зброї (відбитків, крові, пороху, волокон тощо) та на місці події (патрони, капсулі, відстріляні кулі, сліди чищення, виготовлення, ремонту або переробки вогнепальної зброї), а також вилучення та упакування зброї, слідів та доказів.

Під час зовнішнього огляду вогнепальної зброї необхідно встановити і зафіксувати у протоколі огляду: а) вид зброї: револьвер, піс-

толет, гвинтівка тощо; б) система та калібр зброї; якщо їх встановлення ускладнене, то необхідно вказати лише форму і розміри; в) положення частин зброї – чи зведений ударник, чи поставлена зброя на запобіжник, чи є у каналі ствола патрон; г) наявність або відсутність на зброї відбитків пальців; г) інші сліди – забруднення, сліди змащення та ін.; д) наявність або відсутність специфічного запаху порошу, що згорів у каналі ствола; е) серію, номер та рік випуску зброї; заводські номери можуть бути на декількох деталях, у зв'язку з чим слід мати на увазі, що злочинець, знищивши номер на одній деталі, забуває інколи зробити це на інших; якщо зброя зібрана з різних деталей, то вказуються всі номери; якщо номери забиті, цей факт необхідно зафіксувати в протоколі, щоб надалі призначити експертизу зі встановлення номерів; є) зовнішній вигляд зброї, зокрема грубо оброблена поверхня, свідчить про саморобний спосіб виготовлення, а заржавлена поверхня – про те, що зброя зберігалася в сирому місці та ін.; ж) індивідуальні особливості зброї; на ній можуть бути вигравірувані дарувальні написи, ініціали тощо. До них належить колір фарбування рукоятки або приклада, колір і якість ремня, подряпини, вм'ятини тощо; з) упаковка зброї, зокрема її характер, спосіб виготовлення, стан, характер матеріалу, можливість використання тільки для зберігання або ж і для носіння та ін. [9, с. 63–64].

Також, при описі вогнепальної зброї в протоколі огляду місця події фіксується: 1) місце виявлення вогнепальної зброї та її положення по відношенню до, як мінімум, двох нерухомих точок (об'єктів); 2) на якому боці вона лежить; 3) яке розташування осі ствола; 4) вид зброї (пістолет, автомат, гвинтівка тощо), її система, модель, калібр; 5) видимі зовнішні дефекти (вм'ятини, тріщини, погнутості і т. п.); 6) наявність (відсутність) патрону або гільзи в патроннику (у револьверу – в камері барабану навпроти ствола), кількість патронів, що залишились в магазині, їх маркувальні позначення; 7) наявність магазину в рукоятці зброї; 8) наявність (відсутність) патронів в магазині (за наявності останніх вказується їх кількість, маркувальні позначення, а також ознаки осічок на

патронах); 9) кількість і напрям нарізів у каналі ствола; 10) стан стінок каналу ствола (наявність мастила, іржі, порохового нагару, незгорілих або напівзгорілих порошинок, сторонніх часток тощо, їх інтенсивність); 11) наявність або відсутність запаху згорілого порошу, що матиме значення для встановлення давності пострілу; 12) додаткові способи фіксації зброї (фотозйомка та відеозапис, складання планів та схем) [10, с. 610–611].

Значну увагу приділяють виявленню слідів як на самих об'єктах озброєння, так і на поверхнях оточуючих їх предметів (зокрема, наявність відбитків пальців, мікрОВОЛОКОН, волосся, слідів крові та мікрочасток інших речовин) [7, с. 168]. У разі виявлення слідів застосування вогнепальної зброї (гільзи, кулі, отвори, пробойни тощо) вони детально описуються у протоколі огляду місця події та фіксуються за допомогою технічних засобів. Виявлені сліди можуть стати джерелом для формування слідчих версій, а також надати інформацію як про спосіб вчинення кримінального правопорушення, так і особу правопорушника у разі його розшуку.

Окрім огляду вогнепальної зброї, необхідним є огляд предметів та слідів, що свідчать про носіння або зберігання зброї (схованки, сейфи, чохли, кобури), виготовлення, переробку або ремонт зброї у разі виявлення саморобної, переробленої або атипової зброї (саморобні деталі вогнепальної зброї, інструменти, спеціальна література), сліди чищення або змащення (шомпол, патчі, щітки, мастила), а також деталі та окремі механізми вогнепальної зброї. На думку Отришка А.О. при проведенні огляду місця події у кримінальних провадженнях щодо незаконного поводження зі зброєю слід роботи детальний опис таких предметів: бойова вогнепальна зброя (автомати, пістолети, кулемети, револьвери тощо); спортивна зброя; нарізна зброя (карабіни, шнунцери, гладкоствольні та мисливські рушниці (обріз), комбіновані рушниці та ін.); бойові припаси (патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів військового зразку); деталі вогнепальної зброї; ємності для зберігання і перевезення зброї (бокси, ящики, валізи, чохли, сейфи); устаткування

для ремонту і переробки зброї; документи щодо відстрілу зброї, її придбання або дозвіл на право володіння і зберігання зброї; сліди щодо застосування зброї, її ремонту або переробки [5, с. 452].

На заключному етапі усі відомості, отримані під час огляду вогнепальної зброї вносяться до протоколу. У протоколі огляду зброї слід вказати: місце виявлення, відстань від двох нерухомих об'єктів, положення ствола зброї, вид, систему, наявність і зміст маркувальних позначок, номер зброї або її частин, загальний стан зброї, положення курка, запобіжника, кожуха затвора, наявність патрона (гільзи) у патроннику, магазині (барабані), слідів пальців на зброї, кіптяви і нагару, сторонніх часток у стволі та слідів запаху порохових газів [8, с. 130]. У разі виявлення вогнепальної зброї, боєприпасів та слідів пострілу на місці події у протоколі огляду фіксуються: 1) предмети, вилучені з місця події (зброя, кулі, гільзи, предмети зі слідами пострілу); 2) точне місцезнаходження виявленої зброї, куль, гільз, пробоїн та слідів пострілу на предметах обстановки (координати); 3) форма, розміри і взаємне розташування слідів, пробоїн та названих вище предметів; 4) ознаки близького пострілу, виявлені на предметах [9, с. 63].

Вогнепальна зброя вилучається, упаковується та опечатується тільки після того, як вона була детально оглянута та зафіксована за допомогою фотозйомки, а уся доказова інформація внесена до протоколу огляду. За можливості перед пакуванням здійснюється розряджання вогнепальної зброї та встановлення на запобіжний взвод. У разі виявлення на поверхні вогнепальної зброї будь-яких

слідів або мікрочасток, вогнепальна зброя упаковується так, щоб максимально зберегти виявлені сліди та направити їх на судову експертизу.

Висновки. Таким чином, слідчий огляд вогнепальної зброї полягає у дослідженні та фіксації основних ознак виявленої вогнепальної зброї, її положення та слідів застосування. Особливості проведення огляду вогнепальної зброї полягають, перш за все, у дотриманні безпеки та правил поведінки зі зброєю з метою унеможливлення здійснення довільного пострілу, а також використання тактичних прийомів, що забезпечать точність і результативність його проведення. По-друге, огляд вогнепальної зброї має здійснюватися у декілька етапів, кожен з яких забезпечує виявлення слідів та фіксацію доказів: 1) оглядовий етап передбачає візуальний огляд місця виявлення вогнепальної зброї, фіксацію її розташування та положення щодо окремих предметів, фотофіксацію за допомогою оглядової, вузлової та детальної фотографічної зйомки; 2) на детальному (статистичному) етапі зброя перевіряється на наявність патрона в патроннику, патронів у магазині та детально оглядається з метою виявлення маркування або особливих ознак у вигляді відсутності деталей, пошкоджень тощо. При цьому, беручи зброю до рук, треба забезпечити збереження можливих слідів, залишених на вогнепальній зброї та зафіксувати усі конструктивні ознаки та властивості вогнепальної зброї, наявність пошкоджень; 3) заключний етап огляду вогнепальної зброї передбачає складання протоколу, пакування та вилучення вогнепальної зброї та інших предметів, що мають доказове значення.

Література

1. Звіт Національної поліції про результати роботи у 2024 році. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf (дата звернення: 02.07.2025)
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 02.07.2025)
3. Волобоєв А.О. Тактичні особливості огляду за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 286–289. URL: http://lsej.org.ua/5_2019/5_2019.pdf#page=286 (дата звернення: 02.07.2025)
4. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
5. Отришко А.О. Огляд місця події при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 450–455. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2024/109.pdf (дата звернення: 02.07.2025)

6. Щербаківський М.Г., Андреев Д.В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052088.pdf> (дата звернення: 02.07.2025)

7. Вітвіцький С.С., Волобуєва О.О., Волобоєв А.О. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2021. 308 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/metodyka_rozsliduvannya_nezakonnogo_povodzhennya_zi_zbroieyu_ta_bojovymy.pdf (дата звернення: 02.07.2025)

8. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.

9. Розслідування незаконного обігу вогнепальної зброї та вибухових речовин : метод. рек. / В. В. Крижна, В. В. Арешонков, О. М. Стрільців та ін. Київ, 2020. 89 с. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddc8ae68-89aa-4e69-abaf-a50d5d2c5653/content> (дата звернення: 02.07.2025)

10. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері обігу вогнепальної зброї та боєприпасів : навч. практ. посіб. / Б. І. Бараненко, В. С. Бондар, О. В. Бочковий, та ін. ; за заг. ред. В. М. Комарницького. Сєверодонецьк: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2019. 800 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/items/7708ab02-0dda-4a90-846a-c3ba53af8844> (дата звернення: 02.07.2025)

References

1. Zvit Natsionalnoi politsii pro rezultaty roboty u 2024 rotsi [Report of the National Police on the results of work in 2024]. Retrieved from: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit_2024/zvit-npu-2024.pdf (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine] : zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua> (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

3. Voloboiev, A.O. (2019) Taktychni osoblyvosti ohliadu za faktom nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu ta boiovymy prypasamy [Tactical features of the inspection upon the fact of illegal handling of weapons and ammunition]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 5, 286–289. Retrieved from: http://lsej.org.ua/5_2019/5_2019.pdf#page=286 (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

4. Kryminalistyka [Forensic Science]: pidruch. / za red. V.V. Tishchenka (2019). Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

5. Otryshko, A.O. (2024) Ohliad mistsia podii pry rozsliduvanni nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu, boiovymy prypasamy abo vybukhovymy rehovynamy [Inspection of the scene of the incident during the investigation of illegal handling of weapons, ammunition or explosives]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 7, 450–455. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/7_2024/109.pdf (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

6. Shcherbakovskyi, M.H., & Andrieiev, D.V. (2021). *Rozsliduvannia nezakonnoho obihu zbroi [Investigation of illegal arms trafficking: monograph]: monohrafiia*. Kharkiv. Retrieved from: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi71/0052088.pdf> (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

7. Vitvitskyi, S.S., Volobuieva, O.O., & Voloboiev, A.O. (2021). *Metodyka rozsliduvannia nezakonnoho povodzhennia zi zbroieiu ta boiovymy prypasamy [Methodology for investigating the illegal handling of weapons and ammunition] : monohrafiia*. Kyiv : VD «Dakor». Retrieved from: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/metodyka_rozsliduvannya_nezakonnogo_povodzhennya_zi_zbroieyu_ta_bojovymy.pdf (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

8. Kryminalistyka [Forensic science] : pidruch. : u 2 t. Т. 1 / V. Yu. Shepitko, V. A. Zhuravel, V. O. Konovalova ta in. ; za red. V. Yu. Shepitka (2019). Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

9. Rozsliduvannia nezakonnoho obihu vohnepalnoi zbroi ta vybukhovyykh rehovyn [Investigation of the illegal circulation of firearms and explosives] : metod. rek. / V. V. Kryzhna, V. V. Areshonkov, O. M. Striltsiv ta in. (2020). Kyiv. Retrieved from: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddc8ae68-89aa-4e69-abaf-a50d5d2c5653/content> (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

10. Rozsliduvannia zlochiniv, shcho vchyniautsia u sferi obihu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv [Investigation of crimes committed in the sphere of firearms and ammunition circulation] : navch. prakt. posib. / B. I. Baranenko, V. S. Bondar, O. V. Bochkovi, ta in. ; za zah. red. V. M. Komarnytskoho. (2019). Sievierodonetsk: LDUVS im. E. O. Didorenka. Retrieved from: <https://rep.dnuvs.ukr.education/items/7708ab02-0dda-4a90-846a-c3ba53af8844> (data zvernennia: 02.07.2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 349.6:614.84-796.51-057.875

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-4>**Копилиць Євгеній Вікторович**

кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри географії, методики її навчання та туризму
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка
ORCID: 0000-0003-3234-4126

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В ЛІСАХ ПІД ЧАС ТУРИСТСЬКИХ ПОХОДІВ І КРАЄЗНАВЧИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ІЗ УЧНІВСЬКОЮ ТА СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто проблему забезпечення пожежної безпеки в лісах під час туристських мандрівок з активними способами пересування за участю учнівської та студентської молоді. Актуальність дослідження зумовлена підвищенням ризиком виникнення лісових пожеж унаслідок антропогенного впливу в умовах кліматичних змін.

Метою дослідження є характеристика нормативно-правового аспекту забезпечення пожежної безпеки в лісах під час туристських походів і краєзнавчих експедицій із учнівською та студентською молоддю. Проаналізовано відповідні норми Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Лісового кодексу України, Правил пожежної безпеки в лісах України, Інструкції щодо проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю та низки інших нормативно-правових актів за темою дослідження.

За результатами дослідження виявлено недосконалість чинного нормативно-правового забезпечення пожежної безпеки в лісах. Констатовано нормативно неврегульовану суперечність між потребою в обмеженні відвідувань лісів України у пожежонебезпечний період та усталеною практикою туристсько-краєзнавчих мандрівок з активними способами пересування учнівської та студентської молоді. Склалася ситуація, коли туристсько-краєзнавчий рух, який широко практикує використання багатьох під час мандрівок, не вписується в рамки, передбачені нормативно-правовими актами. Прогалини в нормативно-правовому підґрунті забезпечення пожежної безпеки в лісах, відсутність необхідних кваліфікованих роз'яснень і недостатній рівень наявного методичного забезпечення дитячо-юнацького туризму несуть потенційну загрозу як для пожежної безпеки лісів, так і для безпеки юних туристів-краєзнавців. Запропоновано рекомендації щодо підвищення рівня пожежної безпеки шляхом удосконалення та доповнення відповідної нормативно-правової бази.

Ключові слова: пожежна безпека, лісова пожежа, туристське вогнище, туристський похід, краєзнавча експедиція, учнівська та студентська молодь, активний туризм, туристсько-краєзнавча діяльність, правові засади.

Kopylets Ye. V. Ensuring fire safety in forests during tourist trekking trips and local lore expeditions with schoolchildren and students: regulatory and legal aspects

The article discusses the issue of fire safety in forests during tourist trips involving active forms of travel with schoolchildren and students. The relevance of the study is determined by the increased risk of forest fires due to anthropogenic impact in the context of climate change.

The aim of the study is to characterize the regulatory and legal aspects of ensuring fire safety in forests during tourist trips and local lore expeditions with schoolchildren and students. The relevant provisions of the Law of Ukraine "On Environmental Protection", the Forest Code of Ukraine, the Rules of Fire Safety in the Forests of Ukraine, the Instructions for Conducting Tourist Sports Trekking with Schoolchildren and Students, and a number of other regulatory and legal acts on the subject of the study were analyzed.

As a result of the study, the imperfection of the current regulatory and legal framework for fire safety in forests was revealed. It has been found that many explanations and guidance recommendations published in media sources regarding fire safety during recreation in forests contain incomplete information, are not fully consistent with the current regulatory framework, or even contradict it. A situation has arisen where the tourist and local history movement, which widely practices the use of campfires during trips, does not fit within the framework provided for by regulatory and legal acts. Gaps in the regulatory framework for fire safety in forests, the lack of necessary qualified explanations, and the insufficient level of methodical support for children's and youth tourism pose a potential threat to both forest fire safety and the safety of young tourists and local lore enthusiasts. Recommendations have been made to improve fire safety by improving and supplementing the regulatory framework.

Key words: fire safety, forest fire, tourist campfire, tourist trekking trip, local lore expedition, student's youth, active tourism, tourist and local lore activities, legal principles.

Вступ. До усталених форм туристсько-краєзнавчої діяльності учнівської та студентської молоді України належать туристські мандрівки з активними способами пересування – туристські походи та краєзнавчі експедиції. Туристсько-краєзнавчий напрям позашкільної освіти лишається масовим і в сучасних умовах: за інформацією Українського державного центру національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді, у 2024 р. налічувалося 1785 туристсько-спортивних, 1928 туристсько-краєзнавчих гуртків та 236 гуртків юних туристів-краєзнавців, які відвідували відповідно 28 819, 31 252 та 3714 вихованців [1]. Ці статистичні дані за відсутності у вільному доступі відомостей про кількість туристських походів і краєзнавчих експедицій дають уявлення про загальну кількість мандрівок з активними способами пересування, здійснюваних означеною віковою категорією, адже їхнє проведення передбачено майже у всіх навчальних програмах із позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку [2].

Для гуртків туристсько-спортивного профілю атрибутивними є туристські спортивні походи, організація і проведення яких регламентується спеціальним нормативно-правовим актом – Інструкцією щодо проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю. Згідно з нею, туристським спортивним походом учнівської та студентської є подорож, що здійснюється організованою групою учнівської та/або студентської молоді відповідно до цієї Інструкції за заздалегідь розробленим маршрутом із подоланням природних та штучних перешкод різних категорій труднощі у визначені строки; експедицією з активними способами пересування вважається похід, основним завданням якого є проведення

краєзнавчої роботи щодо вивчення історії рідного краю, довкілля, явищ соціального життя, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів та інших досліджень [3]. Систематично відбуваються змагання з туристських спортивних походів серед учнівської та студентської молоді [4]; такі змагання проведено і у 2025 р. Натомість гуртки туристсько-краєзнавчого профілю беруть участь у Всеукраїнському конкурсі на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край» [5].

Оскільки туристські спортивні походи й експедиції з активними способами пересування тривають кілька днів, обладнання місць ночівель зазвичай супроводжується розпалюванням багать. Як зазначає В. Пустовойт, «навіть якщо туристська група користується газовими чи бензиновими пальниками, при першій же нагоді вона із задоволенням розпалює вогнище» [6, с. 83]. Проте атрибутивне використання багаття юними туристами та краєзнавцями у природному середовищі потребує особливої уваги з огляду на загрозу пожежній безпеці.

У дослідженні С. Зібцева, О. Сошенського, В. Миронюка, В. Гуменюка констатовано, що в останні десятиліття нові кліматичні умови загострили в Україні пожежну небезпеку до рівня, коли існуюча система охорони лісів і ландшафтів від пожеж уже не здатна тримати ситуацію під контролем, а тому потребує ґрунтовного аналізу та вдосконалення [7, с. 15]. Серед ключових чинників високої горимості лісів в Україні С. Зібцев, О. Сошенський, В. В. Гуменюк, В. А. Корень називають, зокрема, недосконале законодавство запобігання виникненню природних пожеж та невиконання відповідних чинних нормативних і законодавчих вимог [8, с. 38].

Метою оглядового дослідження є характеристика нормативно-правового аспекту забезпечення пожежної безпеки в лісах під час туристських походів і краєзнавчих експедицій з учнівською та студентською молоддю, виділення проблемних питань та формулювання пропозицій щодо їхнього розв'язання.

Матеріали та методи. Під час дослідження з метою забезпечення глибини аналізу проблеми й обґрунтованості результатів було використано комплекс методів. Отримані результати базуються на аналізі законодавства, підзаконних нормативно-правових актів, наукових праць у царині, означеній проблемою дослідження. Методом синтезу результати аналізу нормативно-правових актів, наукових публікацій інтегровано для формулювання висновків дослідження.

Результати. На законодавчому рівні загальні обов'язки громадян у галузі охорони довкілля визначені ст. 12 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища». До них належать, зокрема, обов'язки берегти природу, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших нормативів, вносити штрафи за екологічні правопорушення. Цим законом також визначено відповідні повноваження рад різного рівня (ст. 13–15), органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища (ст. 16–20⁴) та природоохоронних громадських організацій (ст. 21) [9].

Забезпечення пожежної безпеки в лісах безпосередньо відображено в Лісовому кодексі України. Так, відповідно до ст. 31 Лісового кодексу, Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, у межах своїх повноважень на їхній території беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів, забезпечують здійснення заходів з охорони та захисту лісів, створюють охоронні зони, зокрема, для ліквідації наслідків лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до здійснення таких заходів населен-

ня, транспортні та інші технічні засоби та обладнання, забороняють відвідування лісів населенням та в'їзд до них транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки в порядку, передбаченому законодавством. Відповідно до ст. 32 районні державні адміністрації на їхній території беруть участь у розробленні та забезпеченні виконання регіональних (місцевих) програм з охорони, захисту, використання та відтворення лісів, у здійсненні заходів з охорони та захисту лісів, створюють охоронні зони, зокрема, для ліквідації наслідків лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до здійснення таких заходів населення, транспортні та інші технічні засоби й обладнання. Згідно зі ст. 33 сільські, селищні, міські ради на відповідній території беруть участь у здійсненні заходів з охорони та захисту лісів, зокрема ліквідації наслідків лісових пожеж, залучають у встановленому порядку до здійснення цих заходів населення, транспортні та інші технічні засоби й обладнання.

Статтями 37–38 визначено, що питання здійснення охорони лісів від пожеж підлягає регулюванню нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства, які розробляються в установленому порядку центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері лісового господарства, а основні вимоги до заходів з охорони та захисту лісів затверджуються нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Відповідно до ст. 64 підприємства, установи, організації та громадяни під час ведення лісового господарства зобов'язані здійснювати охорону лісів від пожеж.

У статті 105 зафіксовано, що порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову чи кримінальну відповідальність відповідно до закону. Зокрема, відповідальність за порушення лісового законодавства несуть особи, які винні у знищенні або пошкодженні лісу внаслідок недбалого поводження з вогнем, порушенні інших вимог пожежної безпеки в лісах [10].

Наведені вище норми Лісового кодексу України конкретизовані у Правилах пожежної безпеки в лісах України, затверджених

наказом Державного комітету лісового господарства України від 27.12.2004 № 278, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 24.03.2005 за № 328/10608 [11]. Цей документ лишається чинним попри те, що базується на Законі України «Про пожежну безпеку», який з 1 липня 2013 р. відповідно до пп. 3 п. 2 розділу XII «Прикінцеві та перехідні положення» Кодексу цивільного захисту України втратив чинність [12], та не узгоджений із чинними Правилами пожежної безпеки в Україні [13]. З метою врегулювання цієї колізії, вдосконалення нормативної бази з пожежної безпеки в лісах Міністерством аграрної політики та продовольства України у 2019 р. розроблено проєкт наказу «Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України», який, проте, так і не набув чинності [14]. Іншою спробою модернізувати нормативну базу з пожежної безпеки в лісах стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України у 2022 р. Порядку організації охорони і захисту лісів [15].

Відповідальність за недотримання громадянами та посадовими особами вимог пожежної безпеки в лісах передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним кодексом України. Зокрема, ст. 77 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлює відповідальність за порушення вимог пожежної безпеки в лісах, у т. ч. за знищення або пошкодження лісу внаслідок необережного поводження з вогнем, а також за порушення вимог пожежної безпеки в лісах, яке спричинило виникнення лісової пожежі чи її поширення на значній площі [16]. У випадках, коли порушення вимог пожежної безпеки призвело до виникнення пожежі, якою заподіяно шкоду людям чи майнову шкоду у великому розмірі, або ж воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки, відповідальність настає за ст. 270 Кримінального кодексу України [17].

За результатами аналізу наукових праць за проблемою дослідження виявлено, що в низці робіт розглянуто недоліки чинних нормативно-правових документів, які регулюють пожежну безпеку в лісах, та висловлено пропозиції щодо їхньої оптимізації чи доповнення

просвітницькою діяльністю та пропагандою. Так, Р. Челпан дослідив історичний розвиток правових та організаційних засад охорони українських лісів від пожеж упродовж IX–XXI ст. Ним з'ясовано, що значний за обсягом правовий масив не є цілісним, у ньому наявні непослідовність у прийнятті окремих правових актів і дублювання змісту одних актів іншими. Відомчі нормативно-правові акти, прийняті за період 1991–2010 рр., досить слабо ув'язані з Лісовим кодексом. У підсумку дослідник зробив висновок про відсутність в українському законодавстві загальної правової концепції з боротьби з лісовими пожежами [18, с. 166–167].

У роботі Н. Марфіної відзначено недостатність і недосконалість лісової охорони та лісоохоронного законодавства, зокрема їх протипожежні аспекти, низький рівень еколого-правової свідомості населення [19, с. 45]. Дослідниця привертає увагу до проблеми рівня правової культури посадових осіб органів лісового господарства: відсутність юридичної освіти призводить до помилок у застосуванні правових норм. Як приклад наведено тлумачення складу правопорушення, передбаченого ст. 77 КУпАП, «Порушення вимог пожежної безпеки в лісах». Зазвичай акцентують увагу на адміністративному правопорушенні з матеріальним складом (пошкодження чи знищення лісу), тоді як порушення вимог пожежної безпеки є адміністративним правопорушенням, навіть якщо відповідні дії не призвели до матеріальної шкоди [19, с. 54].

У дослідженні В. Вайди проблема лісових пожеж розглянута в контексті адміністративно-правового механізму забезпечення сталого господарювання в лісах України. Ним констатовано доцільність розроблення та затвердження державної цільової програми підвищення пожежної безпеки лісів України, що підвищило б рівень екологічної освіти громадян, оптимізувало б превентивну діяльність щодо лісових пожеж і боротьбу з ними [20, с. 6].

Варто особливо наголосити, що внаслідок прогалин у нормативно-правовому забезпеченні пожежної безпеки в лісах склалася ситуація, коли реально існуюче масове

явище – туристсько-краєзнавчий рух, який широко практикує використання багатьох під час мандрівок з активними способами пересування, не вписується в рамки, окреслені нормативно-правовими актами. Як зазначав Р. Челпан, на рубежі 1960–1970-х рр. ліси почали масово використовувати в рекреаційних цілях, що підвищило небезпеку лісових пожеж; це зумовило передбачення низки застережних заходів затвердженими 1971 р. Правилами пожежної безпеки в лісах СРСР [18, с. 114]. Зокрема, п. 27 розділу XI цих Правил дозволяв організаціям (туристським базам, піонерським таборам, будинкам відпочинку та ін.), які проводять у лісах культурно-масові заходи, у пожежонебезпечний сезон використовувати для облаштування постійних місць відпочинку, туристських стоянок тощо лісові ділянки за узгодженням із лісгоспами за умови обладнання на цих ділянках за вказівкою лісгоспів місць для розпалювання вогнищ і збору сміття.

Натомість п. 3.1.1 чинних Правил пожежної безпеки в лісах України забороняє розпалювання багатьох у лісі у пожежонебезпечний період (як уже зазначалося, згідно з п. 1.13 цих Правил, таким періодом є частина року з моменту сходження снігового покриву до настання стійкої вологої осінньої погоди або утворення снігового покриву, тобто практично весь теплий сезон). Виняток зроблено лише для ділянок зон і місць відпочинку, які мають облаштувати постійні лісокористувачі відповідно до п. 3.3.10 Правил. Місця для розведення вогнищ слід утримувати очищеними до мінерального шару ґрунту й обмежувати смугою очищеного ґрунту завширшки не менше ніж 2,8 м [13]. Унаслідок цього проведення туристських спортивних походів і краєзнавчих експедицій з активними способами пересування, у яких використовують вогнища, у пожежонебезпечний період із дотриманням Правил пожежної безпеки в лісах України стало надзвичайно проблематичним – адже більшість туристів-спортсменів не використовують маршрути з обладнаними місцями відпочинку. За таких обставин значна частина роз'яснень і методичних рекомендацій щодо пожежної безпеки під час відпочинку в лісах або хибує на неповноту,

або інерційно продовжує спиратися на окремі норми більш раннього документа, які у 2004 р. втратили чинність.

Відповідно до Інструкції щодо проведення туристських спортивних походів з учнівською та студентською молоддю керівник закладу освіти, який прийняв рішення про проведення походу (експедиції), зобов'язаний провести цільовий інструктаж керівника туристської групи та його заступника (заступників) з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності під час походу. Керівник туристської групи, його заступник (заступники) повинні провести цільовий інструктаж учасників, помічників керівника з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності та несуть відповідальність за дотримання правил пожежної безпеки учасниками під час мандрівки [3]. Як засвідчують наш практичний досвід і порівняльний аналіз наявних у вільному доступі в мережі Інтернет інструкцій закладів освіти з охорони праці та безпеки життєдіяльності, недосконалість нормативно-правового підґрунтя забезпечення пожежної безпеки в лісах, відсутність необхідних кваліфікованих роз'яснень і недостатній рівень наявного методичного забезпечення дитячо-юнацького туризму призводять до значних розбіжностей в інструкціях [21], що несе потенційну загрозу як для пожежної безпеки лісів, так і для безпеки юних туристів-краєзнавців та не сприяє взаєморозумінню мандрівників і працівників лісового господарства.

Висновки. Проведене дослідження виявило недосконалість чинного нормативно-правового забезпечення пожежної безпеки в лісах під час туристських походів і краєзнавчих експедицій з учнівською та студентською молоддю.

Констатовано нормативно неврегульовану суперечність між потребою в обмеженні відвідувань лісів України в пожежонебезпечний період у зв'язку із загальним зростанням пожежної небезпеки внаслідок кліматичних змін та усталеною практикою туристсько-краєзнавчих мандрівок з активними способами пересування учнівської та студентської молоді, значна частина яких відповідно до навчальних програм із позашкільної освіти припадає саме на пожежонебезпечний період.

Ситуацію ускладнює відсутність детальної регламентації питання пожежної безпеки в документах, які унормовують як самодіяльний туризм узагалі, так і організацію та проведення туристських походів учнівської та студентської молоді як складової освітнього процесу. На нашу думку, продуктивним було б повернення до пропозицій розробити спеціальні нормативно-правові акти, покликані регулювати активний туризм і рекреацію. Вони були висловлені фахівцями з методики самодіяльного туризму ще в першій половині 1970-х рр. Серед інших тогочасних нереалізованих ідей заслуговує

на увагу також пропозиція надавати право облаштування бівуаків, розпалювання вогнищ, прохід по певних угіддях, які підлягають охороні, тощо тим туристам, які склали екзамен на посвідчення туриста та мають відповідний документ.

Перспективними для подальших досліджень в означеному напрямі є аналіз інструкцій із безпеки життєдіяльності під час туристських мандрівок з активними способами пересування, навчальної та методичної літератури з організації та проведення туристських походів і краєзнавчих експедицій з учнівською та студентською молоддю.

Література

1. Інформація про стан національно-патріотичного виховання дітей та молоді та розвиток туристсько-краєзнавчого напрямку позашкільної освіти в 2024 році. URL: <https://udcnpvctum.kyiv.ua/pro-nas-planu-ta-zvity/>.
2. Програми гуртків. URL: <https://udcnpvctum.kyiv.ua/programi-gurtkiv/>.
3. Про затвердження нормативно-правових актів, які регламентують порядок організації туристсько-краєзнавчої роботи : наказ Міністерства освіти і науки України від 02.10.2014 № 1124, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27.10.2014 за № 1340/26117. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1340-14#n8>.
4. Про затвердження Положення про змагання з туристських спортивних походів серед учнівської та студентської молоді : наказ Міністерства освіти і науки України від 27.11.2015 № 1124, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.02.2016 за № 175/28305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0175-16#Text>.
5. Про затвердження Положення про Всеукраїнський конкурс на кращу туристсько-краєзнавчу експедицію учнівської молоді з активним способом пересування «Мій рідний край» : наказ Міністерства освіти і науки України від 04.02.2013 № 1124, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18.02.2013 за № 286/22818. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-13#Text>.
6. Наровлянський О. Д., Наровлянська М. Д., Пустовойт В. О. Шкільний туризм. Київ : Шкільний світ, 2009. 128 с.
7. Зібцев С. В., Сошенський О. М., Гуменюк В. В., Корень В. А. Багаторічна динаміка лісових пожеж в Україні. *Український журнал лісівництва та деревинознавства*. 2019. Т. 10, № 3. С. 27–40. DOI: <https://dx.doi.org/10.31548/forest2019.03.027>.
8. Зібцев С. В., Сошенський О. М., Миронюк В. В., Гуменюк В. В. Ландшафтні пожежі в Україні: поточна ситуація та аналіз чинної системи охорони природних територій від пожеж. *Український журнал лісівництва та деревинознавства*. 2020. Т. 11, № 2. С. 15–31. DOI: <https://doi.org/10.31548/forest2020.02.015>.
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>.
10. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>.
11. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : наказ Державного комітету лісового господарства України від 27.12.2004 № 278, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 24.03.2005 за № 328/10608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-05#Text>.
12. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
13. Про затвердження Правил пожежної безпеки в Україні : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 30.12.2014 № 1417, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 05.03.2015 за № 252/26697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text>.
14. Про затвердження Правил пожежної безпеки в лісах України : проект наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <https://forest.gov.ua/regulyatorna-diyalnist/proekti-regulyatornih-aktiv/proekt-nakazu-ministerstva-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-prozatverdzhennya-pravil-pozhezhnoyi-bezpeki-v-lisah-ukrayini>.

15. Про затвердження Порядку охорони і захисту лісів : постанова Кабінету Міністрів України від 20.05.2022 № 612. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text>.
16. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
17. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
18. Челпан Р. В. Правові та організаційні засади охорони українських лісів від пожеж: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Маріупольський державний університет. Маріуполь, 2011. 203 с.
19. Марфіна Н. В. Адміністративна відповідальність за порушення лісового законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Національний аграрний університет. Київ, 2007. 214 с.
20. Вайда В. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення сталого господарювання в лісах України : дис. ... докт. філос. : 081. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород, 2023. 217 с.
21. Копилець Є. Екологічне виховання в туристському поході. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 2011. № 32. С. 3–7.

References

1. Informatsiia pro stan natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi ta rozvytok turystsko-kraieznavchoho napriamu pozashkilnoi osvity v 2024 rotsi [Information about the state of national-patriotic upbringing of children and youth and the development of tourism and local lore in out-of-school education in 2024]. Retrieved from: <https://udcnpvctum.kyiv.ua/pro-nas/plany-ta-zvity/> [in Ukrainian].
2. Prohramy hurtktiv [Curricula for clubs]. Retrieved from: <https://udcnpvctum.kyiv.ua/programi-gurtktiv/> [in Ukrainian].
3. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv, yaki rehlamentuiut poriadok orhanizatsii turystsko-kraieznavchoi roboty: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 02.10.2014 № 1124, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 27.10.2014 za № 1340/26117 [On approval of regulatory acts governing the organization of tourism and local lore activities: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 2014, February 2 No. 1124, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 2014, October 27 under No. 1340/26117]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1340-14#n8> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zmahannia z turystskykh sportyvnykh pokhodiv sered uchnivskoi ta studentskoi molodi: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 27.11.2015 № 1124, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 02.02.2016 za № 175/28305 [On approval of the Regulations on tourist sports trekking competitions among schoolchildren and students: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 2015, November 27 No. 1124, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 2016, February 2 under No. 175/28305]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0175-16#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Vseukrainskyi konkurs na krashchu turystsko-kraieznavchu ekspedytsiiu uchnivskoi molodi z aktyvnym sposobom peresuvannia “Mii ridnyi kraj”: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 04.02.2013 № 1124, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 18.02.2013 za № 286/22818 [On approval of the Regulations on the All-Ukrainian competition for the best tourist and local lore expedition of schoolchildren with active means of transportation “My Native Land”: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 2013, February 4 No. 1124, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 2013, February 18 under No. 286/22818]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0286-13#Text> [in Ukrainian].
6. Narovlianskyi, O.D., Narovlianska, M.D. & Pustovoi, V.O. (2009). Shkilnyi turizm [School tourism]. Kyiv: Shkilnyi svit [in Ukrainian].
7. Zibtsev, S.V., Soshenskyi, O.M., Humeniuk, V.V. & Koren, V.A. (2019). Bahatorichna dynamika lisovykh pozhezh v Ukraini [Long term dynamics of forest fires in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal lisivnytstva ta derevynoznavstva*, 10 (3), 27–40. DOI: <https://dx.doi.org/10.31548/forest2019.03.027> [in Ukrainian].
8. Zibtsev, S.V., Soshenskyi, O.M., Myroniuk, V.V. & Humeniuk, V.V. (2020). Landshaftni pozhezhi v Ukraini: potochna sytuatsiia ta analiz chynnoi systemy okhorony pryrodnykh terytorii vid pozhezh [Wildfire in Ukraine: an overview of fires and fire management system]. *Ukrainskyi zhurnal lisivnytstva ta derevynoznavstva*, 11 (2), 15–31. DOI: <https://doi.org/10.31548/forest2020.02.015> [in Ukrainian].
9. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII [On Environmental Protection: Law of Ukraine dated 1991, June 25 No. 1264-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> [in Ukrainian].
10. Lisovy kodeks Ukrainy vid 21.01.1994 № 3852-XII [Forest Code of Ukraine dated 1994, January 21 No. 3852-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia Pravyl pozhezhnoi bezpeky v lisakh Ukrainy: nakaz Derzhavnoho komitetu lisovoho hospodarstva Ukrainy vid 27.12.2004 № 278, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 24.03.2005 za № 328/10608 [On approval of the Rules of Fire Safety in the Forests of Ukraine: Order of the State Committee of Forestry of Ukraine dated 2004, December 27 No. 278, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 2005, March 24 under No. 328/10608.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0328-05#Text> [in Ukrainian].
12. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy vid 02.10.2012 № 5403-VI [Civil Protection Code of Ukraine dated 2012, October 2 No. 5403-VI]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Pravyl pozhezhnoi bezpeky v Ukraini: nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 30.12.2014 № 1417, zareiestrovano v Ministerstvi yustytzii Ukrainy 05.03.2015 za № 252/26697 [On approval of Fire Safety Rules in Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 2014, December 30 No. 1417, registered with the Ministry of Justice of Ukraine on 2015, March 5 under No. 252/26697]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-15#Text> [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Pravyl pozhezhnoi bezpeky v lisakh Ukrainy: projekt nakazu Ministerstva aharnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy [On approval of Fire Safety Rules in the Forests of Ukraine: draft order of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine]. Retrieved from: <https://forest.gov.ua/regulyatorna-diyalnist/proekti-regulyatornih-aktiv/proekt-nakazu-ministerstva-agrarnoyi-politiki-ta-prodovolstva-ukrayini-pro-zatverdzhennya-pravil-pozhezhnoyi-bezpeki-v-lisah-ukrayini> [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Poriadku okhorony i zakhystu lisiv: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.05.2022 № 612 [On approval of the Procedure for the protection and conservation of forests: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 2022, May 20 No. 612]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/612-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
16. Kodeks Ukrainy pro administrativni pravoporushennia vid 07.12.1984 № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offences dated 1984, December 7 No. 8073-X]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
17. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III [Criminal Code of Ukraine dated 2001, April 5 No. 2341-III]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
18. Chelpan, R. V. (2011). Pravovi ta orhanizatsiini zasady okhorony ukraïnskikh lisiv vid pozhezh: istoriko-pravove doslidzhennia [The legal and organisational foundations of protecting Ukrainian forests from fires: a historical and legal study]. *The dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences*: 12.00.01. Mariupol [in Ukrainian].
19. Marfina, N.V. (2007). Administrativna vidpovidalnist za porushennia lisovoho zakonodavstva [Administrative liability for violations of forest legislation]. *The dissertation for the degree of Candidate of Legal Sciences*: 12.00.07. Kyiv [in Ukrainian].
20. Vaida, V.V. (2023). Administrativno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia staloho hospodariuvannia v lisakh Ukrainy [Administrative and legal mechanism of ensuring of the sustainable management in the forests of Ukraine]. *The dissertation for a Doctor of Philosophy*: 081. Uzhhorod [in Ukrainian].
21. Kopylets, Ye. (2011). Ekolohichne vykhovannia v turystskomu pokhodi [Environmental education in tourist trips]. *Kraieznavstvo. Heohrafiia. Turyzm*, 32, 3–7 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 343.352:342.95

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-5>**Кузь Тетяна Володимирівна**

доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0002-6854-9230

ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ОСІБ, ЯКІ ВЧИНИЛИ КОРУПЦІЙНІ АБО ПОВ'ЯЗАНІ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено комплексному аналізу правових засад функціонування Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, з урахуванням останніх змін до законодавства, зокрема Закону України «Про запобігання корупції». У роботі розглянуто сучасний порядок формування, оновлення та використання вказаного Реєстру, охарактеризовано його значення для забезпечення прозорості у сфері державного управління, підвищення рівня довіри до публічної служби, дотримання принципів доброчесності під час призначення на посади в органи влади, а також у сфері здійснення публічних закупівель.

Особливу увагу приділено проблемним аспектам попередньої редакції закону, зокрема питанню безстрокового зберігання інформації про осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень. Таке регулювання, хоч і було спрямоване на зміцнення дисципліни та запобігання повторним порушенням, викликало суттєві застереження з боку правозахисної спільноти та міжнародних інституцій. Особливої актуальності тема набула після рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ситник проти України» (2025), яким було визнано порушення права на повагу до приватного життя через надмірну тривалість збереження даних у Реєстрі.

У зв'язку із цим у публікації проаналізовано сутність і правові наслідки внесених змін до антикорупційного законодавства, відповідно до яких після закінчення визначених строків інформація про осіб підлягає видаленню з Реєстру порушників. З'ясовано, що нововведення спрямовані на усунення правових прогалин, дотримання принципу пропорційності, а також гармонізацію національного законодавства з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Автором також здійснено оцінку ефективності чинних механізмів ведення Реєстру, визначено ризики їх практичного застосування та запропоновано шляхи подальшого вдосконалення цієї сфери. Отримані результати мають практичне значення для правозастосовної діяльності, а також можуть бути враховані під час підготовки пропозицій до законопроектів у сфері антикорупційної політики

Ключові слова: корупція, державна служба, публічне управління, реєстр корупціонерів, реєстр порушників, НАЗК, антикорупційна політика, корупційне правопорушення, пов'язане з корупцією правопорушення.

Kuz T. V. A single state register of persons who have committed corruption or corruption-related offenses: transformation of legal regulation

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal principles of the functioning of the Unified State Register of Persons Who Have Committed Corruption or Corruption-Related Offenses, taking into account the latest amendments to the legislation, in particular the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". The paper examines the current procedure for the formation, updating and use of the said Register, characterizes its importance for ensuring transparency in the sphere of public administration, increasing the level of trust in the public service, ensuring integrity when appointing to positions in government bodies, as well as when carrying out public procurement.

Particular attention is paid to the problematic aspects of the previous version of the law, in particular the issue of indefinite storage of information about persons found guilty of committing corruption or corruption-related offenses. Such regulation, although aimed at strengthening discipline and preventing repeated violations, has caused significant reservations from the human rights community and international institutions. The topic became particularly relevant after the decision of the European Court of Human Rights in the case of Sytnyk v. Ukraine (2025), which recognized a violation of the right to respect for private life due to the excessive duration of data storage in the Register.

In this regard, the publication analyzes the essence and legal consequences of the amendments made to the anti-corruption legislation, according to which, after the expiration of certain periods, information about individuals is subject to exclusion from the Register of Violators. It was found that the innovations are aimed at eliminating legal gaps, observing the principle of proportionality, as well as harmonizing national legislation with the requirements of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

The author also assessed the effectiveness of the existing mechanisms for maintaining the Register, identified the risks of their practical application, and proposed ways to further improve this area. The results obtained have practical significance for law enforcement activities, and can also be taken into account when preparing proposals for draft laws in the field of anti-corruption policy.

Key words: corruption, public service, public administration, register of corrupt persons, register of violators, NAZK, anti-corruption policy, corruption offence, corruption-related offence.

Вступ. Корупція є однією з найбільш небезпечних загроз для демократичного розвитку та стабільності правової держави, а також значним чинником, що гальмує економічне зростання й підриває довіру громадян до влади. Антикорупційна політика України спрямована на формування дієвих механізмів запобігання та протидії корупційним проявам, серед яких важливе місце посідає функціонування Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (далі – Реєстр порушників, Реєстр). Цей Реєстр виконує функцію офіційної бази даних, що забезпечує відкритий доступ до інформації про осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення, підвищуючи рівень прозорості та підзвітності державних органів.

У Реєстр порушників вносяться дані про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної відповідальності за дії корупційного спрямування – від невчасного подання декларації до отримання заборонених матеріальних благ.

Загалом відомості, внесені до Реєстру порушників, зберігаються безстроково та не підлягають видаленню, за винятком випадків, коли скасовано відповідне судове рішення чи дисциплінарний акт, відбулася реабілітація особи або інші передбачені законом підстави. Таке положення впливає зі змісту ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» [1] та Положення про Єдиний державний реєстр

осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, затвердженого рішенням НАЗК від 09.02.2018 № 166 (зарєєстровано в Мін'юсті України за № з0345-18), зі змінами [2]. Однак станом на сьогодні в наукових колах і правозастосовній практиці триває активна дискусія щодо обґрунтованості безстрокового зберігання цієї інформації, зокрема з огляду на рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Ситник проти України» від 24 квітня 2025 р., заява № 16497/20 [3], що стало поштовхом до внесення змін у антикорупційне законодавство.

Аналіз цих новацій дає змогу оцінити їх ефективність у контексті загальної антикорупційної політики та визначити перспективні напрями розвитку правового регулювання у цій сфері.

Матеріали та методи. Серед вітчизняних вчених, які зробили внесок у вивчення проблематики протидії корупції, слід відмітити праці Сімакової С. І., Пашинського А. П., Бровко Н. І., Лиходєд Д. Ю., Маслової Я., Головкина Б. М., Шевченко Р., Мельника М. І., Тертишник В. М., Батраченко Т. та інших. Окремі питання антикорупційної політики є темою для круглих столів та обговорень серед сучасних науковців і практиків.

Однак наразі існує потреба у більш ґрунтовному вивченні питань функціонування Реєстру порушників, що зумовлена браком досліджень, які комплексно аналізують правові засади його створення та ведення. Також вне-

сені законодавчі зміни, що стосуються порядку формування та доступу до Реєстру, потребують наукового осмислення, оцінки їх ефективності та впливу на практику, що робить цю тему особливо актуальною. Дослідження спрямоване на виявлення проблемних аспектів правового регулювання Реєстру порушників, оцінку ефективності нововведень і визначення перспектив подальшого вдосконалення механізмів ведення Реєстру порушників.

У статті застосовано комплекс сучасних наукових методів, що забезпечили всебічний правовий аналіз функціонування Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, а також дали змогу оцінити вплив законодавчих змін на дотримання прав людини.

Зокрема, формально-юридичний (догматичний) метод використано для дослідження нормативно-правової бази, що регламентує створення, ведення, зберігання й оновлення Реєстру, включно з положеннями Закону України «Про запобігання корупції» та відповідних підзаконних актів. Порівняльно-правовий метод дав змогу проаналізувати відповідність національного правового регулювання міжнародним стандартам, а також врахувати правові підходи, сформовані у практиці Європейського суду з прав людини, зокрема в рішенні у справі «Ситник проти України» (2025).

З метою тлумачення нових законодавчих положень щодо строків зберігання інформації у Реєстрі та підстав для її видалення застосовано метод правової інтерпретації. Історико-правовий метод дав змогу простежити еволюцію підходів до функціонування Реєстру, а також виявити недоліки попереднього законодавчого регулювання. Крім того, використано прогностичний метод для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства з метою узгодження антикорупційної політики України з європейськими стандартами у сфері прав людини.

Результати. Історія ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення в Україні, бере свій початок з 2014 року, коли було прийнято новий Закон України «Про запобігання корупції» від

14.10.2014 № 1700-VII. Статтею 59 Закону було передбачено, що «відомості про осіб, яких притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, а також додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, що формується та ведеться Національним агентством. Відомості про осіб, які входять до особового складу органів, що провадять оперативно-розшукову або розвідувальну чи контррозвідувальну діяльність, належність яких до вказаних органів становить державну таємницю, та яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень, вносяться до розділу з обмеженим доступом Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» [1].

Згодом на виконання норм Закону було затверджено Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення [2], і його ведення розпочалося з 4 лютого 2019 року.

Держателем Реєстру є Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Дані Реєстру є повністю відкритими: будь-яка особа може безплатно перевірити інформацію в Реєстрі в цілодобовому режимі [4]. Отже, відкритими в Реєстрі є відомості про: «прізвище, ім'я, по батькові порушника; місце його роботи, посада на час вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення; склад правопорушення; вид покарання (стягнення); спосіб вчинення дисциплінарного корупційного проступку; вид дисциплінарного стягнення» [1]. Ця інформація не належить до конфіденційної, тому не обмежується в доступі.

Донедавна всі записи про особу, що вчинила корупційне чи пов'язане з корупцією правопорушення, вносилися до Реєстру порушни-

ків довічно, за винятком обмеженого переліку підстав для видалення інформації про таку особу з Реєстру, а саме: «ухвала суду про скасування вироку; винесення виправдувального вироку; відновлення пропущеного строку на апеляційне оскарження; скасування постанови про накладення адміністративного стягнення за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення; розпорядчий документ або судові рішення про скасування розпорядчого документа про накладення дисциплінарного стягнення; заява особи, яка з 24 лютого 2022 року до припинення або скасування воєнного стану брала безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави, у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України у складі Збройних Сил України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань» [2].

Отже, Реєстр порушників є важливим інструментом (НАЗК), призначеним для перевірки відомостей про осіб, які претендують на посади з корупційним ризиком. Водночас його функціональність виходить за межі кадрового контролю – дані Реєстру використовуються для аналізу корупційних ризиків у різних сферах суспільного життя, включно з перевіркою надійності контрагентів, що здійснюється державними органами, бізнесом і громадськими організаціями. У Реєстрі зосереджено інформацію не лише про фізичних осіб, визнаних винними у вчиненні корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, але й про юридичних осіб, до яких суд застосував кримінально-правові заходи через такі правопорушення [4].

НАЗК здійснює регулярне оновлення даних Реєстру, що забезпечує його актуальність і достовірність. Основним джерелом надходження інформації є Єдиний державний реєстр судових рішень. У випадках, коли особа

притягується до кримінальної або адміністративної відповідальності за корупційні діяння, Державна судова адміністрація передає НАЗК електронні копії судових рішень, які набрали законної сили. З метою прискорення цього процесу було впроваджено автоматизований канал обміну даними між судовими й антикорупційними реєстрами, що мінімізує ризики затримок і людських помилок [5].

Переважає більшість записів у Реєстрі стосується адміністративних правопорушень. Серед них найпоширенішими є: неповідомлення про наявність конфлікту інтересів; порушення встановлених законом обмежень щодо подарунків; несвоєчасне подання без поважних причин декларацій особами, які зобов'язані їх подавати згідно із законом.

Переважно за такі правопорушення передбачено незначні штрафи, однак навіть після їх сплати інформація про службовця залишається в Реєстрі на одному рівні з даними про осіб, засуджених за серйозні кримінальні злочини корупційного характеру: хабарництво, підкуп, привласнення чи розтрату майна, зловживання владою або службовим становищем, фальсифікацію документів та інші тяжкі злочини [6].

Окрему категорію становлять дисциплінарні порушення. У таких випадках не застосовуються штрафи чи судові рішення – достатньо дисциплінарного стягнення (наприклад, догани або звільнення), щоб дані про особу були внесені до Реєстру. У випадках, коли до посадової особи застосовано дисциплінарне стягнення, обов'язок подання відповідної інформації до НАЗК для внесення її до Реєстру покладається на орган, який наклав таке стягнення. Такий механізм дає змогу фіксувати не лише правопорушення, підтверджені судовими рішеннями, але й дисциплінарні проступки, що свідчать про неналежну поведінку службовців і можуть створювати потенційні корупційні ризики. Цим самим забезпечується більш комплексний підхід до оцінки доброчесності осіб, що займають або претендують на відповідальні посади.

Варто також звернути увагу, що реєстр виконує функцію інструменту перевірки кандидатів на посади з підвищеним корупційним

ризиком. Його даними активно користуються роботодавці, державні органи, бізнес-структури та громадські організації для оцінки доброчесності осіб [7, с. 154].

Незважаючи на однозначно позитивні аспекти функціонування Реєстру порушників, хочемо зауважити, що внесення особи до Реєстру фактично формує для неї стійку негативну репутаційну характеристику, що може спричинити істотні репутаційні втрати. І хоча сам факт наявності запису не є безпосередньою підставою для відмови у працевлаштуванні, остаточне рішення належить роботодавцеві. У більшості випадків він враховує можливі репутаційні ризики та суспільний резонанс, що може виникнути в разі залучення до роботи особи з «корупційним минулим».

Під час конкурсних відборів на державні посади або до наглядових рад наявність інформації про кандидата в Реєстрі порушників зазвичай розглядається як ключовий фактор, що знижує його шанси на успішний результат, навіть за умови високої професійної компетентності та бездоганних фахових характеристик [8, с. 297].

Стосовно юридичних осіб, то норми Закону України «Про публічні закупівлі» покладають на замовників пряму вимогу відхиляти тендерні пропозиції учасників, дані про яких внесено до Реєстру порушників.

Крім того, законодавство передбачає низку обмежень щодо доступу до державної служби. Зокрема, особа, притягнута судом до адміністративної відповідальності за корупційне правопорушення, протягом трьох років не може бути призначена на державну службу. У випадку кримінальних правопорушень суд має право встановити додаткову заборону на зайняття певних посад у визначений строк.

Станом на сьогодні в Реєстрі порушників міститься понад 50 тис. записів про фізичних та юридичних осіб, які є порушниками антикорупційного законодавства [9]. Донедавна відомості про них мали б зберігатися в Реєстрі довічно.

Однак з 17 липня 2025 року в Україні почали діяти нові правила щодо функціонування Реєстру порушників, оскільки було внесено

зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» № 4496 [10]. Цим змінам передувало резонансне рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у справі «Ситник проти України» від 24 квітня 2025 р., заява № 16497/20. Згідно з матеріалами цієї справи, у квітні 2020 року Ситник А. В. подав заяву до ЄСПЛ про порушення його прав за ст. 6, ст. 8 та ст. 18 Конвенції. Через п'ять років Суд виніс рішення у справі «Ситник проти України» на користь заявника, визнавши порушення всіх трьох статей. Ситник стверджував, що безстрокове внесення до Реєстру корупціонерів без урахування тяжкості правопорушення порушує його право на повагу до приватного життя та завдає репутаційних втрат. ЄСПЛ дійшов висновку, що довічне зберігання таких даних не є пропорційним задекларованій меті запобігання корупції та вказує на системні недоліки у функціонуванні Реєстру.

Отже, рішення ЄСПЛ у справі «Ситник проти України» створило важливий прецедент для перегляду положень законодавства, що регулюють функціонування Реєстру порушників. Суд фактично визнав, що безстрокове зберігання даних у публічній частині Реєстру без урахування тяжкості правопорушення та можливості реабілітації порушує баланс між публічним інтересом і правом на приватне життя. ЄСПЛ окремо наголосив на порушенні принципу пропорційності щодо довічного внесення особи до Реєстру корупціонерів, незалежно від інших аргументів заявника. Це свідчить, що порушення було встановлено не лише в контексті справи Ситника А. В., але й через системні вади правового регулювання функціонування Реєстру [11, с. 106].

Таким чином, це рішення стало каталізатором для внесення змін до ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» та запровадження чітких критеріїв строків зберігання інформації в Реєстрі та диференціації санкцій залежно від характеру правопорушення.

Ці зміни передбачають, що «строк зберігання відомостей в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, становить:

1) відомостей про притягнення до цивільно-правової відповідальності фізичної особи за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень – один рік;

2) відомостей про накладення адміністративного стягнення на фізичну особу за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення – один рік;

3) відомостей про притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень – до погашення або зняття судимості з особи;

4) відомостей про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, – п'ять років.

Після закінчення строків, визначених цією частиною, відомості про особу в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, підлягають виключенню» [1].

Недоліком вищезгаданого закону вважаємо те, що законодавець не передбачив порядку вилучення з Реєстру порушників відомостей про осіб, які притягнуті до дисциплінарної відповідальності за правопорушення, пов'язані з корупцією. Вважаємо за доцільне передбачити можливість НАЗК видаляти такі дані з Реєстру після спливу одного року з дня накладення дисциплінарного стягнення.

Також після вищезгаданих змін порядок проведення спеціальної перевірки НАЗК передбачатиме перевірку наявності в Реєстрі по-

рушників даних про кандидата на посаду та наявності підстав для вилучення з Реєстру порушників відомостей про кандидата на посаду. Результати спеціальної перевірки передаються ініціатору лише після вилучення даних кандидата з Реєстру порушників (якщо є підстави). Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 19 Закону «Про державну службу» [12], НАЗК повідомляє про осіб, які протягом трьох років після адміністративного корупційного правопорушення не можуть бути призначені на державну службу, незалежно від наявності їхніх даних у Реєстрі.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, можна стверджувати, що Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, залишається одним із ключових інструментів антикорупційної політики в Україні. Однак сучасні виклики, виявили системні недоліки його функціонування, серед яких – безстроковість зберігання даних і недостатня диференціація між видами правопорушень. Це зумовило потребу в удосконаленні законодавчих норм із метою досягнення балансу між публічними інтересами та правами людини. Оцінка ефективності останніх нововведень свідчить про позитивні зрушення щодо дотримання принципу пропорційності та забезпечення права на захист репутації та є позитивним кроком у напрямі дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини.

Вважаємо, що подальше вдосконалення Реєстру порушників повинно передбачати створення збалансованої моделі, яка б одночасно забезпечувала ефективність антикорупційних заходів і дотримання прав осіб, внесених до Реєстру порушників.

Література

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1893-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 27.07.2025).
2. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : наказ Національного агентства з питань запобігання корупції від 09.02.2018 № 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (дата звернення: 27.07.2025).
3. Judgment of European Court of Human Rights of 24.04.2025 the case of SYTNYK v. UKRAINE. Application no. 16497/20. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B»itemid»:«001-242999»%7D> (дата звернення: 27.07.2025).
4. Порядок надсилання копій судових рішень щодо осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та щодо юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-

правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного діяння : спільний наказ НАЗК та Державної судової адміністрації від 10.04.2018 № 167. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/NAK_167_54_18copy.pdf (дата звернення: 27.07.2025).

5. Пашинський А. П. Реєстр корупціонерів. За що можна туди потрапити і чим це загрожує? *NV Бізнес*. 2021. 10 серп. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/reyestrkorupcioneriv-za-shcho-tudi-mozhna-potrapiti-administrativni-porushennya-noviniukrajini-50176370.html> (дата звернення: 27.07.2025).

6. Реєстр порушників: як він працює, хто в нього потрапляє і які зміни вносить новий закон. Національне агентство з питань запобігання корупції. 2027. 17 липня. URL:<https://nazk.gov.ua/uk/novyny/reestr-porushnykiv-yak-vin-pratsyue-hto-v-nogo-potraplyae-i-yaki-zminy-vnosyt-novyuy-zakon/> (дата звернення: 27.07.2025).

7. Маслова Я. Теоретико-правова характеристика адміністрування реєстрів Національного агентства з питань запобігання корупції. *Правові новели*. 2020. Т. 2, № 13/2021. С. 154–160.

8. Шевченко Р. Відкриті дані як інструмент запобігання інституційної корупції. *Теоретичні та практичні дослідження молодих вчених : зб. тез доп. 17-ї міжнар. наук.-практ. конф. магістрантів та аспірантів (28–30 листоп. 2023 р., м. Харків)*. Харків, 2023. С. 297–298.

9. Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/> (дата звернення: 27.07.2025).

10. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : Закон України від 17.06.2025 № 4496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4496-20#Text> (дата звернення: 27.07.2025).

11. Пашинський А. П. Майбутнє Реєстру корупціонерів після рішення ЄСПЛ у справі «Ситник проти України». *Економічна теорія та право*. 2025. № 2 (61). С. 102–118. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2025-61-2-102>.

12. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 27.07. 2025).

References

1. Pro zapobihannia koruptsii: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 No. 1700-VII [On Prevention of Corruption: Law of Ukraine of October 14, 2014 No. 1700-VII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Yedynyi derzhavnyi reiestr osib, yaki vchynyly koruptsiini abo pov'iazani z koruptsiieiu pravoporushennia: Nakaz NAPK vid 09.02.2018 No. 166 [On Approval of the Regulation on the Unified State Register of Persons Who Committed Corruption Offenses: Order of NACP of February 9, 2018 No. 166]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0345-18#Text> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].
3. European Court of Human Rights (2025). *Judgment in the case of Sytnyk v. Ukraine* (Application no. 16497/20). Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-242999%22%5D%7D> (accessed July 27, 2025). [in English].
4. Poriadok nadsylannia kopii sudovykh rishe shchodo osib, yaki vchynyly koruptsiini pravoporushennia: spilnyi nakaz NAPK ta DSA vid 10.04.2018 No. 167/54 [Procedure for Sending Copies of Court Decisions on Corruption Offenders: Joint Order of NACP and SSA of April 10, 2018 No. 167/54]. Retrieved from https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/NAK_167_54_18copy.pdf (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].
5. Pashynskyi, A.P. (2021, August 10). Reiestr koruptsioneriv. Za shcho mozhna tudy potrapyty i chym tse zahrozhuye? [Register of Corrupt Officials. Why One Can Get There and What the Consequences Are?]. *NV Biznes*. Retrieved from <https://biz.nv.ua/ukr/experts/reystrkorupcioneriv-za-shcho-tudi-mozhna-potrapiti-administrativni-porushennya-noviniukrajini-50176370.html> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].
6. Reiestr porushnykiv: yak vin pratsiue, khto v noho potrapliaie i yaki zminy vnosyt novyi zakon [Register of Offenders: How It Works, Who Gets Included and What Changes the New Law Brings]. (2025, July 17). *Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. Retrieved from <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/reestr-porushnykiv-yak-vin-pratsiue-hto-v-nogo-potraplyae-i-yaki-zminy-vnosyt-novyy-zakon/> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].
7. Maslova, Ya. (2020). Teoretyko-pravova kharakterystyka administruvannia reiestriv Natsionalnoho ahenstva z pytan zapobihannia koruptsii [Theoretical and Legal Characteristics of the Administration of NACP Registers]. *Pravovi Novely*, 2 (13/2021), 154–160 [in Ukrainian].

8. Shevchenko, R. (2023). Vidkryti dany yak instrument zapobihannia instytutsiinii koruptsii [Open Data as a Tool to Prevent Institutional Corruption]. In *Teoretychni ta praktychni doslidzhennia molodykh vchenykh: Proceedings of the 17th Int. Conf. of Master's and PhD Students* (pp. 297–298). Kharkiv [in Ukrainian].

9. Yedynyi derzhavnyi reiestr osib, yaki vchynyly koruptsiini abo pov'iazani z koruptsiieiu pravoporushennia. Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii [Unified State Register of Persons Who Committed Corruption Offenses. NACP]. Retrieved from <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv shchodo pidvyshchennia vidpovidalnosti za koruptsiuu: Zakon Ukrainy vid 17.06.2025 No. 4496-IX [Law of Ukraine on Amendments Regarding Liability for Corruption Offenses]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4496-20#Text> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].

11. Pashynskyi, A.P. (2025). Maibutnie Reiestru koruptsioneriv pislia rishennia YESPL u spravi “Sytnyk proty Ukrainy” [The Future of the Corruption Register After the ECtHR Judgment in “Sytnyk v. Ukraine”]. *Ekonomichna Teoriia ta Pravo*, 2 (61), 102–118. <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2025-61-2-102> [in Ukrainian].

12. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 10.12.2015 No. 889-VIII [On Civil Service: Law of Ukraine of December 10, 2015 No. 889-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (accessed July 27, 2025) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 04.08.2025

Дата прийняття статті: 10.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 351/352/353+354

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-6>**Кузьменко Сергій Георгійович**

доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук,
професор, професор кафедри економіки та публічного управління
Навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту
Донецького державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5325-9433

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНОПРОЄКТУ № 4298 «ПРО МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ» ЯК УМОВИ ПОДАЛЬШОГО РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проведено правовий аналіз необхідності прийняття законопроекту № 4298 «Про місцеві державні адміністрації». Доводиться, що в країні якомога швидше треба сформувати вертикаль влади, яка буде взмозі законодавчо забезпечити діяльність громад та територіальних органів влади, сформованих на місцях.

Громади та місцеві ради на сьогодні отримали у своє розпорядження низку економічних сфер, що раніше перебували під контролем держави. Вказується, що з одного боку це відкриває нові можливості для розвитку місцевого самоврядування, але з іншого – породжує ризики, пов'язані з ухваленням рішень, які можуть виходити за межі повноважень депутатського корпусу. Тому пропонується впровадження інституту префектів як механізму контролю й запобігання потенційним зловживанням владою.

Проводиться історичний екскурс розуміння поняття префект та доводиться необхідність запровадження такого інституту в Україні. Вказується, що запропоновані зміни до Конституції України щодо децентралізації державної влади побудовані на основі французької моделі.

Крім того, провадиться історичний екскурс у часі прийняття концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади по роках, починаючи від 2014, коли була прийнята концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади, та до 2019 року, коли Президент України подав до парламенту нову редакцію законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» № 2598 від 13 грудня 2019 року. Тобто, у 2019 році була здійснена друга спроба внесення змін у рамках децентралізації, яка викликала значний суспільний резонанс. У результаті проєкт був доопрацьований, досягнуто політичного компромісу, а міжнародні партнери високо оцінили законопроєкт. Проте, через воєнний стан, його затвердження на національному рівні залишається неможливим.

Проведений аналіз дає відповідь на питання сьогодення: з яких причин досі не був прийнятий законопроєкт № 4298 та чому запропонований інститут префектів не був сприйнятий суспільством. Доводиться, що в Україні в період війни відбулися зміни у поглядах на організацію виконавчої влади на регіональному рівні, тому пропонується внести зміни до чинного законодавства. Крім того, вказується, що українцям не варто сподіватися на швидку ефективність роботи реорганізованих місцевих державних адміністрацій. Перш за все, це пов'язано з війною, а по-друге, уряд повинен перейти у своїй роботі до ухвалення більш ґрунтовних економічних рішень та викорінення такого ганебного явища, як прояви корупції у владних кабінетах.

Ключові слова: місцеві державні адміністрації, вертикаль влади, діяльність громад та територіальних органів влади, поняття префект, зловживання владою на місцях, місцеві органи влади.

Kuzmenko S. H. On the necessity of adoption of draft law No. 4298 “On Local State Administrations” as a condition for further reform of local self-government.

The article provides a legal analysis of the need to adopt draft law No. 4298 “On Local State Administrations”. It is argued that the country needs to form a vertical of power as soon as possible, which will be able to legislatively ensure the activities of communities and territorial authorities formed on the ground.

Communities and local councils now have at their disposal a number of economic spheres that were previously under state control. It is indicated that on the one hand, this opens up new opportunities for the development of local self-government, but on the other hand, it creates risks associated with making decisions that may go beyond the powers of the deputy corps. Therefore, it is proposed to introduce the institution of prefects as a mechanism for control and prevention of potential abuse of power.

A historical excursion into the understanding of the concept of prefect is conducted and the necessity of introducing such an institution in Ukraine is proved. It is indicated that the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the decentralization of state power are based on the French model.

In addition, a historical excursion is conducted at the time of the adoption of the concept of reform of local self-government and territorial organization of power by year, starting from 2014, when the concept of reform of local self-government and territorial organization of power was adopted, and until 2019, when the President of Ukraine submitted to the parliament a new version of the draft law "On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding decentralization)" No. 2598 of December 13, 2019. That is, in 2019, a second attempt to introduce changes within the framework of decentralization was made, which caused significant public resonance. As a result, the project was finalized, a political compromise was reached, and international partners highly appreciated the draft law. However, due to martial law, its approval at the national level remains impossible.

The analysis provides an answer to today's questions: why draft law No. 4298 has not yet been adopted and why the proposed institution of prefects has not been accepted by society. It is proved that in Ukraine during the war there were changes in views on the organization of executive power at the regional level, therefore it is proposed to make changes to the current legislation. In addition, it is indicated that Ukrainians should not hope for the rapid effectiveness of the work of the reorganized local state administrations. First of all, this is related to the war, and secondly, the government must move on to making more sound economic decisions and eradicating such a shameful phenomenon as corruption in government offices.

Key words: *local state administrations, vertical of power, activities of communities and territorial authorities, concept of prefect, abuse of power in local areas, local authorities.*

Вступ. Необхідність законодавчого регулювання діяльності місцевих державних адміністрацій стає дедалі актуальнішою на тлі змін в адміністративно-територіальному устрої, які суттєво обмежили повноваження органів місцевого самоврядування на районному рівні. Зокрема, районні державні адміністрації, які раніше здебільшого виконували функції виконавчих органів районних рад, втратили можливість реалізації районних бюджетів як важливий аспект своєї діяльності. Окрім цього, їм не були делеговані повноваження з координації роботи територіальних органів виконавчої влади, що може вимагати значних витрат часу та ресурсів і призводить до відволікання від основного завдання – контролю за законністю діяльності органів місцевого самоврядування. У підсумку виникає ситуація, яку можна охарактеризувати як управлінський вакуум.

Матеріали та методи. В Україні питаннями реформування місцевого самоврядування займалися багато вчених, зокрема Ю. Ганущак, який робив ставку на професіоналізм на всіх рівнях посад; О. Батанов, який досліджував територіальну громаду як основу самоврядування; О. Чернишов, який вивчав

інститут префектів, як запобіжник у вертикалі державної влади та децентралізацію; Л. Гулак та П. Любченко, що аналізували сучасні моделі самоврядування; О. Лялюк та І. Петренко, що вивчали зарубіжний досвід запровадження інституту префекта та його значення для України; В. Хрущ та Н. Камінська, яка розглядала теоретико-історичні та порівняльно-правові аспекти. Методологічною основою дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, серед яких логічний метод, системно-структурний метод, історичний метод, формально-юридичний метод та інші.

Метою статті є проведення правового аналізу необхідності прийняття законопроекту №4298 «Про місцеві державні адміністрації» для якнайшвидшого формування вертикалі влади, а також проведення історичного експерту розуміння поняття префект та доведення необхідності запровадження такого інституту в Україні.

Результати. Таким чином, Уряд має невідкладно сформувати чітку державну вертикаль, здатну забезпечити визначеність у діяльності як громад, так і територіальних органів влади [1], що передбачає створення посад, які від-

повідатимуть за адміністративний нагляд за діяльністю місцевих органів влади [2]. Адже у результаті проведеної децентралізації, громади та місцеві ради отримали у своє розпорядження низку економічних сфер, що раніше перебували під контролем держави. З одного боку, це відкриває нові можливості для розвитку місцевого самоврядування, але з іншого – породжує ризики, пов'язані з ухваленням рішень, які можуть виходити за межі повноважень депутатського корпусу. Саме тому, вважаємо за доцільне, впровадження інституту префектів як механізму контролю й запобігання потенційним зловживанням владою. Такий інститут міг би стати інструментом регулювання, спрямованого на обмеження порушень, та важливим чинником зменшення ризиків у діяльності місцевих органів управління [3].

Посада префекта у сучасному розумінні була вперше запроваджена у Франції в 1802 році. Це стосувалося чиновників, які представляли центральний уряд на визначених територіях [4]. Більшість дослідників вважає, що запропоновані зміни до Конституції України щодо децентралізації державної влади побудовані на основі французької моделі. Ці зміни передбачають передачу реальних повноважень органам місцевого самоврядування, залишаючи за префектами функцію наглядового органу. Інститут префектів, який пропонується запровадити в Україні, є прямою адаптацією французького досвіду територіального управління. Французька модель формувалась упродовж тривалого розвитку і сьогодні вважається зразком, на який орієнтується наша країна [5].

У 2014 році в Україні була прийнята концепція реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Цей документ не включав змін у назвах місцевих державних адміністрацій, але передбачав їх реорганізацію, перегляд функцій і трансформацію в органи префекторального типу. Ідея базувалася на адаптації французького підходу до управління, хоча термін «префект» вирішили не використовувати [4].

На той час, Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк оголосив про намір ліквідувати районні державні адміністрації, і вже тоді,

вперше пролунала пропозиція не лише змінити функції місцевих держадміністрацій, а й оновити їхню назву. У 2015 році був розроблений законопроект, який вводив поняття префектур, але народні депутати його не підтримали. Незважаючи на це, ідея замінити місцеві державні адміністрації інститутом префектів залишилася актуальною [4].

На законодавчому рівні інститут префектів як елемент системи публічного управління в Україні вперше було запропоновано в законопроекті «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» № 2217а, зареєстрованому 1 липня 2015 року. Цей проєкт повністю відповідав європейським та міжнародним стандартам, враховуючи рекомендації Венеціанської комісії. Попри попереднє схвалення 31 серпня 2015 року, законопроект не отримав подальшого розвитку через політичні чинники, які завадили депутатам Верховної Ради України ухвалити необхідні конституційні зміни для впровадження децентралізації [2].

Також були запропоновані зміни до Конституції України, що стосувалися децентралізації. Зокрема, планували створити інститут префекта, який мав представляти державу на місцевому рівні. Проте розгляд цього проєкту закінчився ще на стадії першого читання. Ситуація настільки загострилася, що біля будівлі Верховної Ради сталися трагічні події з людськими жертвами. Особливе невдоволення викликала норма про «особливості здійснення місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», яка спричинила масові протести громадян [6].

У 2016 році в системі контролю за законністю рішень виникла і досі існує проблема, яку можна охарактеризувати як «правовий вакуум». Відсутність чітко врегульованої системи співпраці між державною і місцевою владою породжує наступні труднощі:

- зростає ризик надмірного втручання державних органів у роботу органів місцевого самоврядування;
- збільшується ймовірність ухвалення незаконних рішень на рівні місцевих органів влади [6].

До 2016 року контроль за законністю рішень органів місцевого самоврядування в Україні здійснювала прокуратура. Однак, після її реформи обсяг повноважень цього органу суттєво скоротився. Ці зміни стали важливим кроком у процесі децентралізації, оскільки попередній нагляд прокуратури нерідко відзначався хаотичністю та відсутністю системності. Більше того, така функція часто перетворювалася на інструмент маніпуляцій, що значно підвищувало ризики корупції [6].

Наприкінці 2019 року значно активізувалися процеси, спрямовані на внесення змін до Конституції України. Президент України подав до парламенту нову редакцію законопроекту «Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації)» № 2598 від 13 грудня 2019 року. Хоча назва документа залишилася незмінною порівняно з його попередньою версією, зміст був суттєво доопрацьований, зокрема у частині, яка стосується функціонування інституту префектів в Україні [7].

Таким чином, у 2019 році була здійснена друга спроба внесення змін у рамках децентралізації, яка викликала значний суспільний резонанс. Стартовий текст пропозицій президента отримав критику за надмірно широкі повноваження, передбачені для префектів. Упродовж 2020 року активно тривали роботи над удосконаленням нових пропозицій до Конституції на різних рівнях – як центральному, так і регіональному. Водночас проводилися консультації з експертами для збереження балансу інтересів. У результаті проєкт був доопрацьований, досягнуто політичного компромісу, а міжнародні партнери високо оцінили законопроєкт. Проте, через воєнний стан, його затвердження на національному рівні залишається неможливим [6].

З огляду на ситуацію, ефективним шляхом розв'язання цієї проблеми виглядає ухвалення спеціалізованого законопроекту, що регулював би питання контролю за дотриманням законності в рішеннях місцевих державних адміністрацій. На цій основі у 2020 році був зареєстрований законопроєкт № 4298, який передбачає внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації», а також до інших законодавчих актів з метою рефор-

мування територіальної організації виконавчої влади. Цей документ дозволяє запровадити механізми нагляду до моменту внесення змін до Конституції України [6].

При чому, у разі ухвалення Верховною Радою законопроекту №4298 потреба внесення змін до Конституції буде усунута. Місцеві державні адміністрації фактично набудуть статусу префектур, а районні державні адміністрації перейдуть у безпосереднє підпорядкування уряду, замість обласних державних адміністрацій [4].

Прийняття законопроекту №4298 «Про внесення змін до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та деяких інших законодавчих актів України щодо реформування територіальної організації виконавчої влади в Україні» могло стати важливим етапом у підготовці до запровадження інституту префектів [8].

Однак, інститут префекта став однією з центральних і водночас найбільш суперечливих складових процесу децентралізації. Раніше така посада в системі державного управління не існувала, тож її впровадження розпочалося фактично з нуля. За задумом, префект мав виконувати функції представника виконавчої влади на регіональному рівні. Сама ідея створення цієї позиції, ще на початковому етапі, зіткнулася із значним опором з боку багатьох місцевих керівників, які в умовах реформ сподівалися отримати максимальні повноваження та необмежений доступ до фінансових ресурсів місцевих бюджетів. Префектів швидко охрестили «наглядачами» від Президента, що надало цьому інституту негативного забарвлення задовго до його фактичного запровадження [9].

Роль префектів у новоутворених громадах дійсно має надзвичайно важливе значення. Вони покликані запобігати формуванню, так званих, «місцевих князьків» і гарантувати, що діяльність усіх територіальних органів влади відповідає чинному законодавству. Префекти мають виступати надійною опорою не тільки для центральної влади, але й для місцевих громад, сприяючи їхній ефективній і гармонійній співпраці. У той же час, успішне виконання їхніх функцій вимагає чітко окрес-

лених та детально прописаних повноважень, які, на жаль, досі залишаються недостатньо визначеними [9].

Війна кардинально змінила пріоритети у сфері організації виконавчої влади на регіональному рівні. Старі практики партійних призначень на ключові посади за принципом особистої лояльності виявили свою неефективність у критичних моментах під час вторгнення. Відсутність професіоналізму серед керівництва певних спеціальних служб стала однією з причин втрати територій у перші дні широкомасштабної агресії. У світлі цих подій очевидним стає те, що професіоналізм на всіх рівнях державної служби неминуче стане ключовим чинником кадрової політики, поступово витісняючи практику фаворитизму [10].

Психологічні особливості такого управління наймовірніше включають розвинені комунікативні навички та майстерність у веденні переговорів, що зближує його з професією дипломата більше, ніж із класичним керівником. Це частково пояснює той факт, що провідна адміністративна школа Франції (ENA) одночасно готувала як майбутніх префектів, так і професійних дипломатів [10].

На сьогодні ключовим завданням префекта є забезпечення контролю за виконанням законів на місцевому рівні. Для реалізації цієї функції префект наділений правом призупиняти рішення органів місцевого самоврядування, якщо вони суперечать Конституції чи законодавству України, а також рекомендувати усунення виявлених порушень. У разі ігнорування таких рекомендацій місцева влада може бути притягнута до відповідальності через суд. Втім, через перевантаженість судової системи, її недоліки та проблеми корупції цей механізм часто виявляється малоефективним, оскільки розгляд справ нерідко затягується на роки [9].

А тому, перш за все, створення інституту префекта має ключову мету – запобігти зловживанням на регіональному рівні. Адже, у процесі децентралізації представники місцевої влади отримують не лише значно ширші повноваження, а й суттєві фінансові ресурси. Однак, це водночас підвищує ризики. В політичні кола на місцях, дедалі більше потрапляють особи, що мають відповідні матеріаль-

ні ресурси, та які прагнуть використовувати такі можливості та бюджетні кошти громади неналежним чином, що гріха таїти, чітко на свою користь. Місцева влада стає центром боротьби за вплив, і навіть місця в районних чи обласних радах, де офіційна заробітна плата не передбачена, все більше приваблюють колишніх народних депутатів ніж Верховна Рада України [9].

Розширені повноваження місцевого самоврядування створюють вагомі ризики для поширення корупції. Однак, найбільша зацікавленість в ефективному розподілі ресурсів належить, перш за все, самій громаді, а не центральній владі. У цьому контексті саме префект має стати її ключовим партнером у здійсненні контролю над діяльністю місцевих посадовців. Вважаємо, що без належного нагляду процес децентралізації ризикує перетворитися на інструмент марнування громадських ресурсів і породження хаосу, а не на засіб для сприяння цілеспрямованому розвитку громади [9].

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити висновок та нагадати, що Україна перебуває у стані війни. Європейські партнери наразі виділяють значні фінансові ресурси на оборону країни та обіцяють допомогу у відбудові економіки. Вважаємо, що у таких умовах запропонована модель управління є цілком доречною. Ми переконані, що інститут префектури має стати інструментом для демонстрації того, як через прямий вплив і грамотне управління можна досягти помітних результатів для добробуту країни та її громадян. Для цього необхідно швидко та конкретно внести зміни до існуючого законодавства, щоб децентралізація запрацювала на користь громаді, а не затягувати, прикриваючись складністю реформ та війною.

Також вважаємо, що поки Уряд не перейде до ухвалення більш ґрунтовних економічних рішень, замість зосередження лише на короткострокових «латаннях дірок та пошуку привильних рішень», не варто сподіватися на швидку ефективність роботи реорганізованих місцевих державних адміністрацій. На наш погляд, вирішення цього питання вимагає чіткого усвідомлення, хто фактично керує країною – офіс Президента чи Кабінет міністрів.

Література

1. Ганущак Ю. №4298. Ставка на професіоналізм на всіх рівнях посад має взяти гору над фаворитизмом. *Дзеркало тижня*. 2023. 08 серпня. URL: <https://zn.ua/ukr/local-government/4298-stavka-na-profesionalizm-na-vsikh-rivnjakh-posad-maje-vzjati-horu-nad-favoritizmom.html>
2. В Україні введуть інститут префектів. *Вечірній Київ*. 2023. 04 січня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76763/>
3. Чернишов О. Інститут префектів – це запобіжник у вертикалі державної влади. *Децентралізація*. 2021. 05 серпня. URL: <https://decentralization.ua/news/13850>
4. Запровадження інституту префектів: експерт розповів про нюанси. URL: <https://uplan.org.ua/news/zaprovadzhennia-institutu-prefektiv-ekspert-rozpoviv-pro-niuanisy/>
5. Лялюк О. Ю., Петренко І. В. Зарубіжний досвід запровадження інституту префекта та його значення для України. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 26–35.
6. Запровадження місцевих адміністрацій префектурного типу: що це і навіщо Україні? URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16147>
7. Про внесення змін до Конституції України (щодо децентралізації влади): проєкт закону України від 13.12.2019 р. № 2598. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644
8. Круглий стіл на тему: «Удосконалення законодавства про місцеві державні адміністрації для забезпечення законності у діяльності органів місцевого самоврядування (законопроект 4298)» 8 червня 2023 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3718612-dialnist-oms-udoskonallenna-zakonodavstva-pro-miscevi-derzhavni-administracii.html>
9. Хрущ В. Префекти: хто візьме відповідальність за новий інститут влади? Інтерфакс-Україна. 2020. 30 вересня. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/691819.html>

References

1. Hanushchak, Yu. (2023). №4298. Stavka na profesionalizm na vsikh rivniakh posad maie vziaty horu nad favorytyzmom [No. 4298. The focus on professionalism at all levels of positions should prevail over favoritism]. *Dzerkalo tyzhnya*. 08 serpnia. Retrieved from: <https://zn.ua/ukr/local-government/4298-stavka-na-profesionalizm-na-vsikh-rivnjakh-posad-maje-vzjati-horu-nad-favoritizmom.html> [in Ukrainian].
2. V Ukraini vvedut instytut prefektiv [The institution of prefects will be introduced in Ukraine]. *Vechirniy Kyiv*. 04 sichnia. (2023). Retrieved from: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76763/> [in Ukrainian].
3. Chernyshov, O. (2021). Instytut prefektiv – tse zapobizhnyk u vertykali derzhavnoi vlady [The institute of prefects is a fuse in the vertical of state power]. *Detsentralizatsiia*. 05 serpnia. Retrieved from: <https://decentralization.ua/news/13850> [in Ukrainian].
4. Zaprovadzhennia instytutu prefektiv: ekspert rozpoviv pro niuanisy [Introduction of the prefects' institute: the expert spoke about the nuances]. Retrieved from: <https://uplan.org.ua/news/zaprovadzhennia-institutu-prefektiv-ekspert-rozpoviv-pro-niuanisy/> [in Ukrainian].
5. Lialuk, O.Yu., & Petrenko, I.V. (2020). Zarubizhnyi dosvid zaprovadzhennia instytutu prefekta ta yoho znachennia dlia Ukrainy [Foreign experience in introducing the prefect institute and its significance for Ukraine]. *Problemy zakonnosti*, 148, 26–35 [in Ukrainian].
6. Zaprovadzhennia mistsevykh administratsii prefekturного типу: shcho tse i navishcho Ukraini? [Introduction of prefectural-type local administrations: what is it and why does Ukraine need it?]. Retrieved from: <https://decentralization.gov.ua/news/16147> [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo detsentralizatsii vlady) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding the decentralization of power)] : proiekt zakonu Ukrainy vid 13.12.2019 r. № 2598. (2019). Retrieved from: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67644 [in Ukrainian].
8. Kruhlyi stil na temu: “Udoskonallennia zakonodavstva pro mistsevi derzhavni administratsii dlia zabezpechennia zakonnosti u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia (zakonoproekt 4298)” 8 chervnia 2023 r. [Round table on the topic: “Improvement of legislation on local state administrations to ensure legality in the activities of local government bodies (draft law 4298)” June 8, 2023]. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3718612-dialnist-oms-udoskonallenna-zakonodavstva-pro-miscevi-derzhavni-administracii.html> [in Ukrainian].
9. Khrushch, V. (2020). Prefekty: khto vizme vidpovidalnist za novyi instytut vlady? [Prefects: who will take responsibility for the new institution of power?]. *Interfaks-Ukraina*. 30 veresnia. Retrieved from: <https://interfax.com.ua/news/blog/691819.html> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 351.77: 614.2(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-7>**Лобас Віталій Михайлович**

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри організації вищої освіти,
управління охороною здоров'я та гігієни
Донецького національного медичного університету
ORCID: 0000-0003-4994-7046

РОЛЬ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПНОСТІ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

У статті здійснено науково-аналітичне дослідження ролі державної політики у забезпеченні доступності медичних послуг в Україні в умовах глибоких соціально-економічних та інституційних трансформацій, загострених наслідками повномасштабної збройної агресії РФ проти України. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення підходів до державного управління сферою охорони здоров'я як ключової складової національної безпеки, соціальної стабільності та довіри до інститутів влади. Досліджено нормативно-правові, управлінські та фінансові інструменти державної політики, спрямовані на забезпечення рівного доступу громадян до медичних послуг, зокрема через впровадження Програми медичних гарантій, реформування первинної ланки системи охорони здоров'я, розвиток цифрових сервісів, розширення автономії медичних закладів, децентралізацію управління галуззю та запровадження нових механізмів фінансування на основі принципу «гроші йдуть за пацієнтом». Визначено ключові проблеми, що обмежують доступність медичної допомоги, серед яких: нерівномірність розподілу інфраструктури між регіонами, нестача кадрів, особливо у сільській місцевості, обмежений доступ до спеціалізованих послуг, зокрема у прифронтових і деокупованих територіях, недосконалість механізмів координації між рівнями управління, а також відсутність сталої моделі фінансування охорони здоров'я у кризових умовах. Розкрито потенціал використання принципів резильєнтності, антикрихкості та антисипативного управління в оновленні політики доступності медичних послуг. Автором запропоновано стратегічні орієнтири вдосконалення державної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема: розвиток інституційної спроможності громад, запровадження нових індикаторів доступності, розширення практик міжсекторальної взаємодії та стимулювання участі громадськості у формуванні місцевої політики. Отримані результати можуть бути використані в практиці державного управління, законотворчій діяльності, формуванні програм відновлення галузі охорони здоров'я в післявоєнний період.

Ключові слова: державна політика, доступність медичних послуг, охорона здоров'я, медична реформа, первинна медична допомога, децентралізація, управління.

Lobas V. M. The role of state policy in ensuring the availability of medical services in Ukraine

The article presents a scholarly and analytical study of the role of public policy in ensuring the accessibility of healthcare services in Ukraine under conditions of profound socio-economic and institutional transformations, further intensified by the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The relevance of the topic stems from the urgent need to reconsider approaches to public administration in the healthcare sector as a key component of national security, social stability, and public trust in state institutions. The paper examines the legal, managerial, and financial tools of public policy aimed at ensuring equitable access to healthcare services, particularly through the implementation of the Program of Medical Guarantees, the reform of primary healthcare, the development of digital services, the expansion of healthcare facility autonomy, the decentralization of sector governance, and the introduction of new financing mechanisms based on the “money follows the patient” principle. The study identifies major barriers to healthcare accessibility, including the uneven distribution of infrastructure across regions, a shortage of personnel—especially in rural areas—limited access to specialized services (notably in frontline and de-occupied territories), inadequate coordination mechanisms between levels of government, and the absence of a sustainable healthcare financing model under crisis conditions. The article highlights the potential of applying the principles of resilience, antifragility, and anticipatory governance in updating healthcare accessibility policies.

Strategic directions for enhancing public healthcare policy are proposed, including: strengthening the institutional capacity of territorial communities, introducing new accessibility indicators, expanding practices of intersectoral cooperation, and encouraging public participation in the formation of local health policy. The findings may be applied in public administration practice, legislative development, and in designing recovery programs for the healthcare sector in the post-war period.

Key words: public policy, accessibility of medical services, healthcare, medical reform, primary healthcare, decentralization, governance.

Вступ. Забезпечення рівного, безперешкодного та справедливого доступу до медичних послуг є одним із ключових пріоритетів державної політики у сфері охорони здоров'я будь-якої демократичної держави. В умовах України ця проблема набуває особливої актуальності, враховуючи комплекс викликів, зумовлених постсоціалістичною трансформацією, недофінансуванням галузі упродовж тривалого часу, регіональними диспропорціями, а також наслідками повномасштабної збройної агресії російської федерації, що призвела до руйнування значної частини медичної інфраструктури, масового переміщення населення, гуманітарної кризи та втрати кадрового потенціалу.

Станом на сьогодні державна політика у сфері охорони здоров'я перебуває в активному процесі переосмислення та переформатування [1–10]. Разом із тим, механізми реалізації державної політики часто стикаються з бар'єрами, які знижують її результативність у частині досягнення рівного доступу до медичних послуг на всій території країни. Нерівномірність розподілу медичних закладів і кадрів, обмежена доступність спеціалізованої допомоги, низький рівень медичної інфраструктури у сільських і деокупованих громадах, а також відсутність ефективної координації між рівнями влади залишаються системними обмеженнями для забезпечення медичної справедливості [4–7]. Додатково, пандемія COVID-19 і повномасштабна війна виявили вразливість наявних моделей управління охороною здоров'я, поставивши завдання адаптації державної політики до нових реалій – зокрема шляхом запровадження принципів антисипативного управління, резильєнтності та кризової готовності. У цьому контексті виникає потреба у комплексному дослідженні ролі державної політики як багатокомпонентного та динамічного інструмента, здатного формувати умови

для стабільного, рівного і своєчасного доступу до медичних послуг, включаючи первинну, спеціалізовану, паліативну та реабілітаційну допомогу.

Метою цієї статті є з'ясування стратегічного і практичного значення державної політики у забезпеченні доступності медичних послуг в Україні, аналіз наявних проблем та викликів, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення управлінських підходів у цій сфері

Матеріали та методи. Дослідження базується на міждисциплінарному підході, який поєднує теорії державного управління, соціальної політики, інституціональної економіки та публічного здоров'я. У роботі використано комплекс методів, що дозволяють здійснити як теоретичний, так і прикладний аналіз предмета дослідження.

Результати. Державна політика охорони здоров'я в Україні реалізується в умовах значної регіональної асиметрії. Існують суттєві відмінності у щільності мережі медичних закладів, кадровому забезпеченні, транспортній доступності, рівні впровадження електронних сервісів та бюджетній спроможності громад. За даними Міністерства охорони здоров'я та Національної служби здоров'я України (НСЗУ), найкращі показники за рівнем охоплення базовими медичними послугами демонструють великі міста (Київ, Львів, Дніпро, Вінниця), у той час як сільські території Чернігівської, Херсонської, Сумської, Кіровоградської областей мають критичний дефіцит лікарів та функціональних закладів вторинного рівня.

Так, у Глухівській громаді (Сумська обл.) попри наявність Центру первинної медичної (медико-санітарної) допомоги, до найближчої лікарні другого рівня – понад 45 км. Пацієнти змушені користуватись приватним транспортом або очікувати на планові виїзди мобільної бригади. У 2023 році місцева рада ініціювала

створення телемедичного кабінету на базі амбулаторії, однак відсутність фахівців та нестабільне інтернет-з'єднання гальмують повноцінне впровадження цифрових рішень.

Іншим прикладом є Зимнівська громада (Волинська область), яка стала однією з перших, що уклала договір з НСЗУ на надання послуг паліативної допомоги. Завдяки грантовій підтримці ООН та партнерства з благодійними фондами громада розвинула мережу догляду вдома, що стало моделлю для інших малих громад. Тут стратегічна участь місцевої влади, управлінська спроможність та соціальний діалог стали каталізаторами доступності нових типів медичних послуг.

На сході України прикладом успішної адаптації є Бахмутська громада (до початку повномасштабної війни), де за підтримки міжнародних проєктів та НСЗУ функціонувала модель інтегрованої первинної допомоги з мультидисциплінарними командами та психосоціальними сервісами. Такий підхід дозволяв охоплювати уразливі групи населення в умовах воєнного ризику, що свідчить про потенціал державної політики до інтеграції резильєнтних механізмів.

Водночас регіони, що постраждали внаслідок бойових дій (Харківська, Миколаївська, Херсонська, Донецька області), стикаються із подвійним викликом: фізичним знищенням медичної інфраструктури та відтоком персоналу. Тут реалізація державної політики відновлення має виходити за межі стандартного підходу: включати мобільні шпиталі, евакуаційні бригади, психосоціальну підтримку та реабілітаційні сервіси для цивільного населення. Окрему увагу слід приділяти питанням етичного розподілу ресурсів, адже рівень доступу до послуг у цих регіонах – питання безпеки, а не лише ефективності.

Таким чином, у процесі формування і реалізації державної політики критично важливо враховувати не лише загальнонаціональні пріоритети, але і локальний контекст. Доступність медичних послуг формується на перетині національних рішень, регіональної специфіки та інституційної спроможності громад. Вивчення практик на місцях дозволяє виокремити гнучкі, адаптивні підходи до управління

охороною здоров'я та виявити «точки росту» для політик, орієнтованих на справедливий медичний простір.

Державна політика відіграє ключову роль у трансформації системи охорони здоров'я, оскільки саме вона визначає стратегічні напрями розвитку, нормативні рамки, механізми фінансування та інституційні моделі управління медичними послугами. У період масштабних соціально-економічних і безпекових викликів – таких як війна, демографічна криза та глобальні пандемії – її значення зростає багаторазово, адже від узгодженості політичних рішень та ефективності їх імплементації залежить життєздатність системи охорони здоров'я як фундаментального елементу національної безпеки.

Одним із визначальних інструментів державної політики стала реформа фінансування за принципом «гроші йдуть за пацієнтом», реалізована через Національну службу здоров'я України. Вона не лише змінила підходи до оплати медичних послуг, а й стимулювала конкуренцію між закладами охорони здоров'я, сприяючи підвищенню якості обслуговування та ефективності витрачання публічних коштів. Такий перехід від утримання інфраструктури до фінансування конкретної послуги став інституційною інновацією, яка значною мірою трансформувала відносини у сфері охорони здоров'я між державою, медичними закладами та громадянами.

Ще одним важливим напрямом державної політики стала децентралізація повноважень у сфері охорони здоров'я. Передача ряду функцій на рівень громад сприяла підвищенню локальної відповідальності за організацію доступу до медичних послуг, формування стратегічних програм розвитку, оптимізацію мережі закладів, покращення управління персоналом та ресурсами. Водночас цей процес супроводжувався численними викликами – від нерівності бюджетного забезпечення до дефіциту управлінських компетенцій, що потребувало з боку держави політики інституційної підтримки та моніторингу.

У контексті повномасштабної війни роль державної політики трансформувалась у напрями забезпечення резильєнтності та безпе-

первності надання послуг. Було впроваджено низку оперативних рішень – мобільні медичні бригади, евакуаційна медицина, адаптація фінансування у зонах бойових дій, відновлення пошкоджених об'єктів інфраструктури. Такі дії засвідчили потенціал держави діяти як координатора між національним, регіональним і місцевим рівнями навіть в умовах екстремальних загроз. Крім того, в останні роки спостерігається зростання ролі державної політики у впровадженні інновацій – цифровізація медичних сервісів (eHealth, електронні рецепти, телемедицина), запровадження стандартів якості, розвиток громадського здоров'я.

У підсумку, державна політика в Україні не лише формує рамки функціонування медичної системи, а й виступає каталізатором її структурної та якісної трансформації. Її результативність залежить від здатності забезпечити баланс між централізованими стандартами та місцевими особливостями, між стратегічними цілями та тактичними рішеннями, між бюджетними обмеженнями та людським потенціалом.

Доступність медичних послуг в Україні залишається однією з найактуальніших проблем національної системи охорони здоров'я, яка зазнала істотних трансформацій внаслідок реформ, децентралізації та війни. Під доступністю розуміється не лише фізична досяжність медичних закладів, а й фінансова, інформаційна, культурна, мовна та організаційна доступність послуг незалежно від місця проживання, соціального статусу чи стану здоров'я особи.

Одним із найгостріших викликів є регіональна нерівномірність у розміщенні медичної інфраструктури. У низці сільських громад, особливо в південних та східних областях, пацієнтам доводиться долати значні відстані до найближчого медичного закладу, що особливо критично в екстрених випадках. Дефіцит лікарів у віддалених громадах посилює цю проблему, адже навіть за наявності амбулаторій, вони часто не укомплектовані кваліфікованими фахівцями.

Ще один виклик – фінансові бар'єри. Незважаючи на запровадження програми медичних гарантій, у населення залишається високий рівень неформальних платежів, особливо

за діагностичні процедури, медикаменти та послуги вузьких спеціалістів. Бідніші верстви населення – пенсіонери, внутрішньо переміщені особи, люди з інвалідністю – мають обмежений доступ до повноцінного лікування, що поглиблює соціальну нерівність.

Війна внесла додаткові бар'єри. Окуповані та прифронтові території мають зруйновану інфраструктуру, порушену логістику постачання медикаментів, нестачу кадрів і відсутність безпеки для роботи медиків. Евакуація медичних закладів або їх часткове переміщення створює прогалини у доступі до послуг для тисяч громадян. Водночас частина внутрішньо переміщених осіб постає перед труднощами у прикріпленні до закладів охорони здоров'я в нових громадах або отриманні належного спектру послуг за місцем перебування.

Кадровий дефіцит – системна проблема, яка посилилася у воєнний час. Молоді фахівці неохоче залишаються працювати у сільських громадах через низьку оплату, обмежені можливості професійного розвитку, відсутність житла. Натомість досвідчені лікарі передпенсійного віку часто не мають доступу до програм професійного вдосконалення або не можуть адаптуватися до цифрових інструментів, що негативно впливає на якість послуг.

Не менш важливим викликом є цифровий розрив – значна частина закладів, особливо в сільських регіонах, не мають належної комп'ютерної інфраструктури, стабільного інтернет-зв'язку чи доступу до електронної системи охорони здоров'я. Це унеможливує повноцінне функціонування електронного документообігу, створює перешкоди в обслуговуванні пацієнтів та ускладнює реалізацію політики «гроші йдуть за пацієнтом».

Окремої уваги потребує доступність послуг для вразливих груп – людей з інвалідністю, літніх осіб, дітей з хронічними захворюваннями, ВПО. Брак інклюзивного простору, мобільних бригад, підготовлених кадрів з комунікації та супроводу, ускладнює реалізацію їх права на якісну медичну допомогу. Часто ці пацієнти залишаються поза увагою системи або змушені звертатися до недержавних організацій, що працюють на грантових засадах.

Не останнім у переліку викликів є інституційна нестабільність та фрагментарність державної політики. Часті зміни в законодавстві, недостатнє фінансування програм охорони здоров'я, несвоєчасне оновлення стандартів надання медичних послуг – усе це знижує довіру до системи та створює управлінські бар'єри на рівні громад. Заклади охорони здоров'я часто змушені балансувати між нормативними вимогами, браком ресурсів і потребами населення, що знижує ефективність функціонування навіть за наявності формального фінансування.

Таким чином, ключові виклики доступності мають багаторівневий характер і потребують інтегрованого, міжсекторального та адаптивного підходу державної політики – з урахуванням як національних, так і регіональних і локальних контекстів. Подолання цих бар'єрів є передумовою для побудови резильєнтної системи охорони здоров'я, спроможної забезпечити справедливість та ефективність у до-

ступі до медичних послуг для всіх категорій населення.

Висновки. Аналіз сучасного стану доступності медичних послуг в Україні свідчить про складність та багатовимірність цього явища, що формується під впливом як макроекономічних, соціально-демографічних, так і безпекових чинників. Проте ефективність цієї політики значною мірою залежить від її адаптивності, антикризової спрямованості та здатності інтегрувати регіональні особливості й потреби. В умовах повномасштабної війни, децентралізації та трансформації системи фінансування охорони здоров'я особливої ваги набувають міжсекторальна координація, участь громад та гнучке стратегічне планування. Водночас державна політика має враховувати нерівномірність регіонального розвитку, потреби деокупованих і прикордонних громад, а також потреби вразливих груп населення (внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю, літніх людей тощо).

Література

1. Рудакова Л. О., Михальчук В. М. Децентралізація управління системою охорони здоров'я на місцевому рівні (на прикладі київської області). *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 105–112.
2. Сенюк Ю. І., Надюк З. О. Сучасна державна політика у сфері охорони здоров'я: аналіз реформування системи. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 211–220.
3. Шульц С. Л., Карп'як М. О. Організаційно-інституційні особливості реформування системи охорони здоров'я в Україні в умовах децентралізації. *Регіональна економіка*. 2017. № 3. С. 108–115.
4. Муньйо А. Ю. Децентралізація та стандартизація системи публічних послуг (на прикладі сфери охорони здоров'я). *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=8&w=%D0%90.+%D0%AE.+%D0%9C%D1%83%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE>
5. Кримчак Л. А., Гарбузюк В. В., Романюк І. П. Удосконалення механізму безпекоорієнтованого управління діяльністю закладів охорони здоров'я в умовах децентралізації державного управління. *Innovation and Sustainability*. 2022. № 2. С. 55–60.
6. Барзилович А. Д. Механізми державного регулювання. Надання медичних послуг в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2020. № 1 (24). С. 86–90.
7. Приймак Л. В. Реформа охорони здоров'я в Україні в сучасних умовах. *Філософія та управління*. 2025. № 3(7). URL: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag>
8. Павлюк К. В., Степанова О. В. Децентралізація в системі фінансування охорони здоров'я. *Фінанси України*. 2015. № 4. С. 67–85.
9. Воровський О. О., Шушковська Ю. Ю., Мудрак О. В. Проблемні соціо-економіко-екологічні питання сучасної діяльності системи управління служби охорони здоров'я населення Вінниччини. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022 № 2 (100). С. 32–43.
10. Мануїлова К., Мужайло В., Вербицька А. Особливості реалізації державної політики в сфері охорони здоров'я України. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2023. № 29. С. 58–67.

References

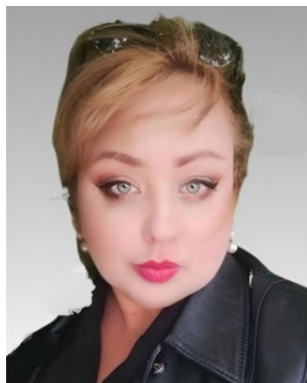
1. Rudakova, L.O., & Mykhalchuk, V.M. (2021). Detsentralizatsiia upravlinnia systemoiu okhorony zdorovia na mistsevomu rivni (na prykladi Kyivskoi oblasti) [Decentralization of health care system management at the local level (on the example of Kyiv region)]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investment: Practice and Experience*, 8, 105–112 [in Ukrainian].

2. Seniuk, Yu.I., & Nadiuk, Z.O. (2020). Suchasna derzhavna polityka u sferi okhorony zdorovia: analiz reformuvannia systemy [Modern state policy in the field of health care: analysis of system reform]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 2, 211–220 [in Ukrainian].
3. Shults, S.L., & Karpiak, M.O. (2017). Orhanizatsiino-instytutsiini osoblyvosti reformuvannia systemy okhorony zdorovia v Ukraini v umovakh detsentralizatsii [Organizational and institutional features of health care system reform in Ukraine under decentralization]. *Rehionalna ekonomika – Regional Economy*, 3, 108–115 [in Ukrainian].
4. Munko A.Yu. (2020). Detsentralizatsiia ta standartyzatsiia systemy publichnykh posluh (na prykladi sfery okhorony zdorovia) [Decentralization and standardization of the public service system (on the example of health care)]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public Administration: Improvement and Development*. № 8. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=8&w=%D0%90.%D0%AE.%D0%9C%D1%83%D0%BD%D1%8C%D0%BA%D0%BE> [in Ukrainian]
5. Krymchak, L.A., Harbuziuk, V.V., & Romaniuk, I.P. (2022). Udoskonalennia mekhanizmu bezpeko-orientovanoho upravlinnia diialnistiu zakladiv okhorony zdorovia v umovakh detsentralizatsii derzhavnoho upravlinnia [Improving the mechanism of security-oriented management of health care institutions under the conditions of decentralization of public administration]. *Innovation and Sustainability*, 2, 55–60 [in Ukrainian].
6. Barzylovych, A.D. (2020). Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання. Nadannia medychnykh posluh v Ukraini [Mechanisms of state regulation. Provision of medical services in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia – Public Administration and Customs Administration*, 1 (24), 86–90 [in Ukrainian].
7. Pryimak, L.V. (2025). Reforma okhorony zdorovia v Ukraini v suchasnykh umovakh [Health care reform in Ukraine in modern conditions]. *Filosofia ta upravlinnia – Philosophy and Management*, 3 (7). Retrieved from: <https://www.eu-scientists.com/index.php/fag> [in Ukrainian].
8. Pavliuk, K.V., & Stepanova, O.V. (2015). Detsentralizatsiia v systemi finansuvannia okhorony zdorovia [Decentralization in the health care financing system]. *Finansy Ukrainy – Finances of Ukraine*, 4, 67–85 [in Ukrainian].
9. Vorovskyi, O.O., Shushkovska, Yu.Yu., & Mudrak, O.V. (2022). Problemni sotsio-ekonomiko-ekolohichni pytannia suchasnoi diialnosti systemy upravlinnia sluzhby okhorony zdorovia naselennia Vynnychchyny [Problematic socio-economic and ecological issues of the current activity of the health care service management system in Vinnytsia region]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia – Economics, Management and Administration*, 2 (100), 32–43 [in Ukrainian].
10. Manuilova, K., Muzhailo, V., & Verbytska, A. (2023). Osoblyvosti realizatsii derzhavnoi polityky v sferi okhorony zdorovia Ukrainy [Peculiarities of implementation of state policy in the field of health care in Ukraine]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Formation*, 29, 58–67 [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 24.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 614.2:351.77(100+477)"2025"

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-8>

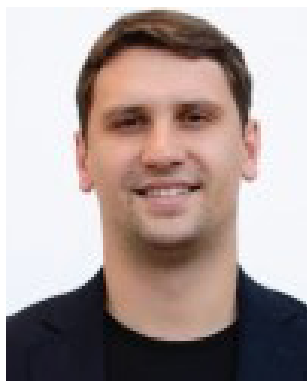
Мануїлова Катерина Віталіївна

доктор наук з державного управління,
доцент кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0002-0721-7232
Scopus Author ID: 58544455000
Web of Science ResearcherID: ABD-3827-2021

Попов Микола Петрович

кандидат наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID: 0000-0003-0204-1810
Scopus Author ID: 57216151706
ResearcherID: AAN-1210-2021

Сівак Володимир Михайлович

доктор філософії в галузі права,
старший викладач кафедри публічного управління та регіоналістики
Навчально-наукового інституту публічної служби та управління
Національного університету «Одеська політехніка»
ORCID: 0009-0007-4854-1585

СТІЙКІ МОДЕЛІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я: МІЖНАРОДНИЙ УПРАВЛІНСЬКИЙ ДОСВІД ДЛЯ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ

У статті здійснено порівняльний аналіз ефективних моделей охорони здоров'я у провідних країнах світу – Тайвані, Південній Кореї, Нідерландах, Японії та Австрії. Дослідження спрямоване на виявлення релевантних управлінських рішень, які можуть бути адаптовані до українського контексту з урахуванням викликів післявоєнного відновлення, дефіциту ресурсів, демографічних змін та необхідності забезпечення соціальної стабільності. Обґрунтовано, що в умовах затяжного воєнного конфлікту охорона здоров'я трансформується з традиційної гуманітарної функції у ключовий компонент національної безпеки, суспільної згуртованості та довгострокової стійкості держави.

У фокусі дослідження – загальне медичне страхування як інструмент забезпечення універсального доступу до медичних послуг, моделі солідарного фінансування, цифрова трансформація галузі, міжрівнева управлінська координація, об'єднання медичних, соціальних і реабілітаційних послуг, а також інституційні механізми підтримки вразливих груп населення. Розглянуто приклади країн, яким вдалося ефективно інтегрувати централізоване управління з місцевими ініціативами та встановити збалансовану взаємодію між державним і приватним секторами у сфері охорони здоров'я.

У висновках статті сформульовано стратегічні орієнтири для реформування української медичної сфери, які передбачають децентралізацію управління, підвищення прозорості й підзвітності, розвиток цифрових екосистем охорони здоров'я, а також поглиблення міжсекторної взаємодії. Особливу увагу приділено ролі органів місцевого самоврядування у формуванні ефективної, інклюзивної та людиноцентричної моделі надання медичних послуг у громадах.

Перспективними напрямками подальших досліджень є аналіз впливу цифрових платформ на моніторинг стану здоров'я населення, оцінку ефективності публічно-приватного партнерства в охороні здоров'я, а також вивчення культурних, соціальних і нормативних факторів, що визначають сприйняття й успішність реформ у сфері охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, публічне управління, післявоєнне відновлення, медичне страхування, цифровізація, міжнародний досвід, стійкість системи.

Manuilova K. V., Popov M. P., Sivak V. M. Resilient health care models: international managerial experience for Ukraine's post-war recovery

The article presents a comparative analysis of effective healthcare models in leading countries – Taiwan, South Korea, the Netherlands, Japan, and Austria. The study aims to identify relevant governance solutions that can be adapted to the Ukrainian context, taking into account the challenges of post-war recovery, resource constraints, demographic shifts, and the imperative of ensuring social stability. It is substantiated that, under prolonged military conflict, healthcare is evolving from a traditional humanitarian domain into a critical component of national security, social cohesion, and the long-term resilience of the state.

The study focuses on universal health insurance as a tool for ensuring access to healthcare services, solidarity-based financing models, digital transformation of the sector, intergovernmental coordination, integration of medical, social, and rehabilitation services, and institutional mechanisms for supporting vulnerable populations. The paper highlights the experience of countries that effectively combine centralized regulation with local initiative, ensuring a balance between public and private sector participation in healthcare provision.

The conclusions offer strategic directions for reforming Ukraine's healthcare system, including decentralization of governance, enhanced transparency and accountability, development of digital health ecosystems, and strengthening of cross-sectoral cooperation. The article examines examples of countries that have successfully integrated centralized governance with local initiatives and established a balanced interaction between the public and private sectors in the healthcare system.

Future research is suggested to focus on assessing the impact of digital platforms on population health monitoring, evaluating the effectiveness of public-private partnerships in healthcare, and analyzing the cultural, social, and regulatory factors influencing the perception and success of healthcare reforms.

Key words: health care, public administration, post-war recovery, health insurance, digitalization, international experience, system resilience.

Вступ. У сучасних умовах повоєнного відновлення та трансформації системи публічного управління в Україні особливої ваги набуває питання ефективної організації охорони здоров'я. Виснажені війною регіони, демографічні зміни, зростання кількості осіб з інвалідністю, поширення психосоціальних проблем потребують від держави та місцевого самоврядування нового бачення медичного забезпечення населення. У цьому контексті охорона здоров'я постає не лише як соціальна функція, а і як стратегічний елемент публічного управління, здатний забезпечити стійкість і згуртованість суспільства.

У сучасних умовах повоєнного відновлення та трансформації системи публічного управління в Україні особливої ваги набуває питання ефективної, доступної та стійкої організації охорони здоров'я.

На цьому тлі актуальним стає вивчення досвіду країн, які вже реалізували або продовжують реалізовувати реформи в системі охорони здоров'я, зокрема в умовах обмежених ресурсів, демографічних викликів та високих очікувань населення.

Вивчення успішного досвіду управління системою охорони дає змогу окреслити потенційно релевантні управлінські уроки для України – з урахуванням потреб післявоєнної відбудови, відновлення довіри до інституцій, оптимізації системи медичного страхування, залучення місцевих громад до прийняття рішень і зміцнення управлінської спроможності держави. У статті зроблено акцент на можливостях адаптації таких елементів, як загальне медичне страхування, фінансова солідарність, цифрова трансформація, інтеграція рівнів допомоги та захист вразливих категорій населення.

Метою цього дослідження є здійснення порівняльного аналізу провідних міжнародних практик і формулювання стратегічних напрямів для розбудови сучасної, стійкої та справедливої системи охорони здоров'я в Україні як невід'ємного чинника публічного управління.

Матеріали та методи. У дослідженні застосовано порівняльно-аналітичний підхід до вивчення моделей охорони здоров'я у країнах, що посідають найвищі позиції у Світовому індексі охорони здоров'я станом на середину 2025 року.

Методологія дослідження ґрунтується на системному порівнянні основних аспектів функціонування систем охорони здоров'я, зокрема механізмів страхування, моделей фінансування, рівня цифровізації, управлінської взаємодії, участі громадян і заходів соціального захисту для вразливих груп.

Збір емпіричних даних здійснено на основі відкритих міжнародних джерел, зокрема показників Health Care Index та Health Care Expenditure Index, аналітичних звітів та національних статистичних даних відповідних країн. У межах дослідження використано елементи SWOT-аналізу та кейс-стаді, що дає змогу виявити сильні сторони вибраних моделей і сформулювати рекомендації щодо їх адаптації в українському контексті з урахуванням післявоєнних викликів.

Результати. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації спричинило серйозні соціально-економічні наслідки для України, серед яких – системне знищення медичної інфраструктури. Протягом більш ніж десятиліття війни об'єкти охорони здоров'я зазнають регулярних атак.

Станом на початок червня 2025 року задокументовано пошкодження або повне знищення 2354 об'єктів у складі 769 медичних закладів. Водночас повністю відновлено 653 об'єкти, ще 315 – частково. Значна частина цих закладів розташована на деокупованих територіях або була незначно ушкоджена. Попри складні умови, надання медичних послуг триває у понад 1400 закладах, які постраждали внаслідок бойових дій. Деякі установи тимчасово переведено до альтернативних приміщень. Дані щодо стану медичної інфраструктури на тимчасово окупованих територіях наразі відсутні [1].

Управління охороною здоров'я України перебуває під тиском низки системних викликів, що поглиблюються внаслідок тривалого воєнного конфлікту, демографічних змін і хронічного структурного дисбалансу. Однією з ключових проблем є відтік медичних кадрів за кордон, що супроводжується професійним вигоранням фахівців, які залишаються працювати в країні. Водночас зростає частка лікарів пенсійного віку, тоді як зафіксовано зменшення на 33 % кількості вступників до медичних закладів вищої освіти у 2024 р. порівняно з 2023 р. Спеціальність «Медицина» в рейтингу популярності серед абітурієнтів опустилася на 13-ту позицію [2].

Відновлення вітчизняної охорони здоров'я потребує не лише фізичної реконструкції, а й перегляду управлінських підходів, фінансування, ролі держави та місцевого самоврядування, із впровадженням принципів ефективного врядування, прозорості й цифровізації.

Світовий Індекс охорони здоров'я є важливим інструментом для порівняльного аналізу ефективності національної медичної сфери. Його структура охоплює декілька ключових компонентів, серед яких загальний рейтинг країни, консолідований індекс якості медичних послуг (Health Care Index) та індекс витрат на охорону здоров'я (Health Care Expenditure Index). Узагальнений індекс формується на основі комплексної оцінки таких чинників, як доступність і якість медичної допомоги, ефективність лікування, рівень інфраструктурного забезпечення, професіоналізм медичного персоналу, а також ступінь впровадження цифрових технологій. Показник витрат демонструє фінансову життєздатність систем охорони здоров'я окремих країн. Отже, сукупний аналіз таких індикаторів дає змогу здійснити об'єктивну оцінку національних моделей охорони здоров'я, а також визначити їхню стійкість і адаптивність до сучасних викликів (див. табл. 1).

Розглянемо специфіку функціонування й управління медичною сферою в країнах, які є світовими лідерами в цій сфері.

Тайвань із населенням 23,56 мільйона осіб має одну з найефективніших систем охорони здоров'я у світі. У країні діє система Національного медичного страхування, яка охоплює

Таблиця 1

Індекс охорони здоров'я за середину 2025 р.

Ранг	Країна	Індекс охорони здоров'я	Індекс витрат на охорону здоров'я
1	Тайвань	87,0	160,1
2	Південна Корея	82,8	151,6
3	Нідерланди	80,6	147,6
4	Японія	80,2	146,2
5	Австрія	78,5	143,3
6	Данія	78,3	144,1
7	Еквадор	78,0	141,6
8	Фінляндія	77,4	141,3
9	Іспанія	77,3	142,0
10	Таїланд	77,3	140,7
78	Україна	55,8	97,8

Складено авторами на основі: [3].

99,9 % населення. Вартість системи становить лише 6,54 % ВВП, що нижче за середній показник ОЕСР у 9,2 %. Щомісячний внесок – близько 42 доларів США, або 5,17 % доходу, що дешевше, ніж у Південній Кореї або Японії. Система охоплює стаціонарну й амбулаторну допомогу, фармацевтику, стоматологію, традиційну медицину, психічне здоров'я та догляд вдома. Малозабезпечені звільняються від сплати, внески покривають 89 % бюджету [4].

Досвід Тайваню є надзвичайно цінним для України, адже він демонструє, як можна побудувати доступну й справедливую систему охорони здоров'я, у якій кожен – і держава, і громадяни – бере участь у спільному фінансуванні та відповідальності. Така модель ґрунтується на принципах прозорості, довіри та законодавчої підзвітності, забезпечуючи не лише високу якість медичних послуг, а й відчуття безпеки та підтримки для кожної людини.

Південна Корея має також ефективну систему охорони здоров'я з єдиним платником – Національною службою медичного страхування, яка охоплює майже всіх громадян і обов'язкова для іноземців, що перебувають у країні понад 6 місяців. Витрати на охорону здоров'я становлять 30,25 % від доходів громадян (для порівняння: середній показник ОЕСР – 20 %). Із зарплати працівників утримується 5 %, розподілені між роботодавцем і працівником. Особи з низькими доходами отримують підтримку через соціальні програми. Система охорони здоров'я покриває від 50 до 90 % витрат на медичні послуги, включ-

но зі стоматологією, пологами, онкологічними обстеженнями, реабілітацією та технічними засобами для осіб з інвалідністю. Водночас пацієнти доплачують: 20 % за госпіталізацію, 5–10 % – у разі тяжких і рідкісних хвороб, 30–50 % – за амбулаторні послуги [5].

Досвід Південної Кореї може бути корисним для України в розбудові єдиної, обов'язкової для всіх моделі медичного страхування з акцентом на універсальний доступ, інтеграцію традиційної медицини, прозорість фінансування й адресну підтримку незахищених верств.

Ключовою особливістю нідерландської системи охорони здоров'я є її поєднання глибоких історичних традицій із модернізованою моделлю, впровадженою у 2006 році. Вона поєднує обов'язкове базове страхування для всіх громадян із принципом вирівнювання ризиків: страховики не можуть відмовити клієнтам або підвищувати внески за станом здоров'я, а спеціальний фонд компенсує компаніям витрати на обслуговування пацієнтів із високими ризиками. Станом на 2025 рік середня вартість базового медичного страхування становить 159 євро на місяць. Система охоплює основні медичні послуги, а додаткове страхування дає змогу покривати фізіотерапію чи стоматологію. Пацієнти можуть самостійно обирати страховика та легко змінювати його щороку. Для першого візиту потрібно обрати сімейного лікаря самостійно [6].

Отже, нідерландська система охорони здоров'я забезпечує доступність, конкуренцію між страховиками та справедливий розподіл тягаря витрат. Досвід Нідерландів може бути

корисним для України у формуванні універсального обов'язкового страхування, посиленого прозорим регулюванням, участю приватного сектору та захистом вразливих груп через механізми вирівнювання ризиків.

Японія однією з перших запровадила обов'язкове загальне медичне страхування – ще в 1961 році, у відповідь на масштабну проблему недоступності медичної допомоги для понад 30 мільйонів громадян. Цей крок став визначальним у побудові системи, що гарантує рівний доступ до лікування для всього населення. Сьогодні всі японці покривають 30 % витрат, решта компенсується державою. Попри найвищі темпи старіння населення у світі (до 2025 року на 1 людину віком 65+ припадає лише 1,8 працездатного), Японія продовжує забезпечувати рівний доступ до медицини. Щоб зберегти ефективність, Японія передала управління страховими коштами від муніципалітетів до префектур, запровадила аналітичний «План даних про здоров'я» і відклала підвищення меж компенсацій за дороговартісне лікування. Особливий акцент у Японії зроблено на цифрову трансформацію системи охорони здоров'я. З 2021 року функціонує картка My Number, у якій об'єднано інформацію про медичні огляди та призначені рецепти, а використання штучного інтелекту сприяє автоматизації ведення медичної документації та підвищенню якості лікарських консультацій [7].

Для України особливо цінним є досвід Японії у формуванні універсальної страхової моделі, що поєднує державну підтримку з помірною фінансовою участю пацієнтів. Важливими також є напрацювання у сфері цифровізації медичних послуг та автоматизації управлінських процесів, що підвищують ефективність і зручність системи. Особливої уваги заслуговує аналітичний підхід до розподілу ресурсів, заснований на даних, а також здатність адаптувати систему охорони здоров'я до глибоких демографічних змін, зокрема до старіння населення.

Австрія відома як одна з найефективніших систем охорони здоров'я у Європі, особливо коли йдеться про запобігання смертності від хвороб, які можна лікувати. Проте ця якість

має свою ціну – понад 15,6 % державного бюджету витрачається саме на медицину, і ця частка постійно зростає через старіння населення. Щоб зробити систему більш простою і зменшити її роздробленість, у 2020 році в Австрії провели масштабну реформу – кількість медичних страхових фондів скоротили з 21 до 5. Найбільший з них, ÖGK, тепер охоплює понад 80 % населення [8]. Попри виклики, австрійська система зберігає високі стандарти лікування і продовжує шукати шляхи, щоб кожна людина могла отримати необхідну допомогу вчасно і якісно.

Для України австрійський досвід є цінним прикладом. Він демонструє важливість консолідації страхових фондів, спільного планування фінансування й інтеграції різних рівнів медичної допомоги. Водночас він попереджає про ризики надмірної бюрократії, слабкої координації та необґрунтованих очікувань щодо економії без належних управлінських змін.

Висновки. Стійка система охорони здоров'я є насамперед проявом ефективного публічного управління, що ґрунтується на прозорості, довірі, солідарності й адаптивності. Світовий досвід свідчить, що успішність медичної системи залежить від здатності держави інтегрувати різнорівневі інституції, забезпечувати справедливе фінансування, впроваджувати цифрові інновації та формувати політику, чутливу до соціально-демографічних змін.

Для України це означає необхідність переосмислення архітектури системи охорони здоров'я з акцентом на довгострокову стійкість, участь громад, персоніфікований підхід до пацієнта й інтеграцію медичних, соціальних і реабілітаційних послуг. Особливу роль відіграють координація між усіма рівнями влади й розвиток міжсекторальної взаємодії.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на адаптації міжнародних практик – зокрема, моделей медичного страхування, цифрового моніторингу здоров'я, публічно-приватного партнерства та децентралізованого управління. Важливо також враховувати культурні, соціальні й політичні чинники, що впливають на сприйняття й ефективність реформ.

Література

1. Втрати медичної інфраструктури через війну: понад 2300 об'єктів медзакладів пошкоджені або зруйновані. *Урядовий портал – офіційний вебсайт Кабінету Міністрів України, що висвітлює урядову політику, рішення, офіційні повідомлення та новини діяльності уряду*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vtraty-medychnoi-infrastruktury-cherez-viinu-ponad-2300-objektiv-medzakladiv-poshkodzheni-abo-zruinovani>.
2. Денисова Д. Без лікарів, але надія є: як Україні вирішити питання нестачі медиків. *Фокус*. URL: <https://focus.ua/uk/economics/693721-ukrajini-ne-vistachaye-medikiv-chi-ye-rishennya-ciyeji-problemi>.
3. Health Care Index by Country 2025 *Mid-Year. Cost of Living*. 2025. URL: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp.
4. Maintaining the Right to Health: A Democratic Process in Taiwan. *Health and Human Rights*. 2025. Vol. 27, № 1. P. 125–128. URL: <https://www.hhrjournal.org/2025/05/13/maintaining-the-right-to-health-a-democratic-process-in-taiwan>.
5. South Korea's Healthcare System. *International Citizens Insurance*. URL: <https://www.internationalinsurance.com/health/systems/south-korea>.
6. Dutch Health Insurance & Healthcare in the Netherlands. *Feather Blog*. 2025. URL: <https://feather-insurance.com/blog/health-insurance-netherlands-guide>.
7. How Japan is building a resilient society through equitable healthcare. World Economic Forum. 2025. April 7th URL: <https://www.weforum.org/stories/2025/04/japan-building-resilient-society-through-equitable-healthcare>.
8. Austria: Reforms and Challenges. *World Health Systems Facts*. URL: <https://healthsystemsfacts.org/national-health-systems/the-mixed-beveridge-bismarck-model/austria/austria-health-system-challenges>.

References

1. Vtraty medychnoi infrastruktury cherez viinu: ponad 2300 ob'ektiv medzakladiv poshkodzheni abo zruinovani. [Loss of medical infrastructure due to the war: over 2,300 medical facilities have been damaged or destroyed] (2025). *Uriadovyi portal – ofitsiyni vebsait Kabinetu Ministriv Ukrainy, shcho vysvitliuie uriadovu polityku, rishennia, ofitsiini povidomlennia ta novyny diialnosti uriadu*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/vtraty-medychnoi-infrastruktury-cherez-viinu-ponad-2300-objektiv-medzakladiv-poshkodzheni-abo-zruinovani> [in Ukrainian].
2. Denysova, D. (2025). Bez likariv, ale nadiia ye: yak Ukraini vyrishyty pytannia nestachi medykiv. [No doctors, but there is hope: how Ukraine can solve the problem of a shortage of medical professionals]. *Fokus*. Retrieved from: <https://focus.ua/uk/economics/693721-ukrajini-ne-vistachaye-medikiv-chi-ye-rishennya-ciyeji-problemi> [in Ukrainian].
3. Cost of Living (2025). Health care index by country 2025 mid-year. Retrieved from: https://www.numbeo.com/health-care/rankings_by_country.jsp [in English].
4. Health and Human Rights (2025). Maintaining the right to health: A democratic process in Taiwan, 27 (1), 125–128. Retrieved from: <https://www.hhrjournal.org/2025/05/13/maintaining-the-right-to-health-a-democratic-process-in-taiwan> [in English].
5. International Citizens Insurance (2025). South Korea's healthcare system. Retrieved from: <https://www.internationalinsurance.com/health/systems/south-korea> [in English].
6. Feather Blog (2025). Dutch health insurance & healthcare in the Netherlands. Retrieved from: <https://feather-insurance.com/blog/health-insurance-netherlands-guide> [in English].
7. World Economic Forum (2025, April 7). How Japan is building a resilient society through equitable healthcare. Retrieved from: <https://www.weforum.org/stories/2025/04/japan-building-resilient-society-through-equitable-healthcare> [in English].
8. World Health Systems Facts (2025). Austria: Reforms and challenges. Retrieved from: <https://healthsystemsfacts.org/national-health-systems/the-mixed-beveridge-bismarck-model/austria/austria-health-system-challenges> [in English].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 342.536 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-9>**Мельничук Лариса Михайлівна**

доктор наук з державного управління,
завідувач кафедри публічного управління, адміністрування
та соціальної роботи

Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

ORCID: 0000-0002-7450-6173

Scopus ID: 58103398200

Савичук Олег Олександрович

аспірант кафедри публічного управління, адміністрування
та соціальної роботи

Національного університету охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика

ORCID: 0009-0004-7677-7470

ДІЯЛЬНІСТЬ ТИМЧАСОВИХ СЛІДЧИХ КОМІСІЙ У СИСТЕМІ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Статтю присвячено визначенню й аналізу правових проблем функціонування тимчасових слідчих комісій у системі парламентського контролю в Україні. Дослідження підкреслює фундаментальне значення тимчасових слідчих комісій як потужного інструменту підвітності та прозорості владних структур, особливо в умовах воєнного стану, за яких ефективність парламентського контролю набуває критичного значення для національної безпеки та протидії корупції. Продемонстровано, що, попри тривалий і складний процес становлення законодавчого регулювання діяльності тимчасових слідчих комісій, в Україні сформовано відповідні конституційно-правові та законодавчі засади функціонування інституту парламентського розслідування. Виявлено низку системних недоліків і прогалин, що знижують дієвість, ефективність та авторитет тимчасових слідчих комісій. Серед них – відсутність чітких критеріїв визначення «питань, що становлять суспільний інтерес», що зумовлює політизацію та суб'єктивність у їх створенні; проблеми з отриманням інформації та документів від посадових осіб і формальний характер надання відповідей; відсутність або незатвердження Верховною Радою України звітів ТСК, відсутність уніфікованих вимог до їхнього оформлення, що призводить до фрагментарності та формальності документів. Особлива увага приділяється відсутності прямої юридичної обов'язковості висновків тимчасових слідчих комісій для органів влади та посадових осіб, що робить їх переважно декларативними й позбавленими реальних механізмів імплементації. Обґрунтовано, що додатковою проблемою є брак ефективних інструментів постконтролю за виконанням рекомендацій ТСК, що обмежує здатність парламенту забезпечувати реалізацію висновків розслідувань. Зроблено висновок про нагальну потребу в суттєвому вдосконаленні законодавчих актів, передусім Закону України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», що є необхідною умовою для підвищення ефективності парламентського контролю та зміцнення демократичних засад держави. Отримані результати слугуватимуть основою для подальших досліджень і розробки конкретних заходів з удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Ключові слова: парламентський контроль, парламентське розслідування, правове регулювання, тимчасові слідчі комісії, суб'єкти парламентського розслідування, підвітність органів публічної влади.

Melnychuk L. M., Savychuk O. O. The activities of temporary investigative commissions in the Ukrainian parliamentary control system: problems of legal regulation

This article identifies and analyzes legal issues related to the functioning of temporary investigative commissions (TIC) within Ukraine's parliamentary control system. The study emphasizes the fundamental importance of these commissions as powerful tool for holding government structures accountable and promoting transparency, especially under martial law when the effectiveness of parliamentary control is critical to national security and fighting corruption. It is demonstrated that despite the lengthy and complex process of establishing legislative regulations for temporary investigative commissions, Ukraine has established the constitutional and legislative foundations necessary for parliamentary investigative institutions to function. However, a number of systemic shortcomings and gaps have been identified that reduce the commissions' effectiveness, efficiency, and authority. These include the absence of clear criteria for determining "issues of public interest", which leads to politicization and subjectivity in their creation; problems obtaining information and documents from officials, as well as formal responses; and the absence of Verkhovna Rada approval of TIC reports and unified preparation requirements, which leads to fragmented, formal documents. Particular attention is given to the lack of direct legal binding force of the TIC's conclusions for authorities and officials, which makes the conclusions predominantly declarative and devoid of real implementation mechanisms. It has been substantiated that an additional problem is the lack of effective post-control tools for the implementation of the TIC's recommendations, which limits the parliament's ability to ensure the implementation of investigation findings. It is concluded that there is an urgent need to significantly improve legislative acts, primarily the Law of Ukraine "On Temporary Investigative Commissions and Temporary Special Commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine". This improvement is necessary to enhance the effectiveness of parliamentary control and strengthen the democratic foundations of the state. These results will serve as a foundation for further research and the development of specific measures to improve legal regulation in this area.

Key words: *parliamentary control, parliamentary investigation, legal regulation, temporary investigative commissions, subjects of parliamentary investigation, accountability of public authorities.*

Вступ. Одним із фундаментальних принципів, на яких базується верховенство права й довіра громадян до державних інституцій, є посилення підзвітності та прозорості діяльності владних структур. При цьому потужним інструментом для забезпечення такої підзвітності слугує здійснення парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади. Серед суб'єктів парламентського контролю – тимчасові слідчі комісії (далі – ТСК), які, маючи унікальні повноваження з проведення розслідування питань, що становлять суспільний інтерес, дають змогу парламенту оперативно реагувати на резонансні події, виявляти факти порушень, зловживань і неефективності у здійсненні державної політики, інші проблемні питання суспільно-політичного значення, а також формувати об'єктивну інформацію для прийняття важливих державних рішень.

В умовах воєнного стану ефективність парламентського контролю набуває критичного значення для забезпечення національної безпеки, протидії корупції та оптимізації використання державних ресурсів. Тож діяльність тимчасових слідчих комісій у цей період стає особливо актуальною, оскільки

вона сприяє зміцненню стійкості державних інститутів та підвищенню довіри з боку міжнародних партнерів.

Разом із тим недосконалість законодавчої бази, прогалини у визначенні повноважень, відсутність чітких процедур і механізмів реалізації рішень комісій створюють перешкоди для їх ефективної роботи. Як наслідок, відмічається відносно низька інтенсивність формування тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України та часто номінальний характер їх діяльності з суперечливою ефективністю, що, зі свого боку, знижує потенціал парламентського контролю та може підривати основи демократичного врядування. Отже, актуалізується потреба в проведенні комплексних досліджень наявних проблем діяльності тимчасових слідчих комісій, які сприятимуть підвищенню ролі ТСК у системі парламентського контролю в Україні та зміцненню демократичних засад Української держави.

Окремі теоретико-прикладні аспекти функціонування інституту парламентського розслідування певною мірою відображені в наукових публікаціях вітчизняних і зарубіжних фахівців. Зокрема, акцентовано увагу на питаннях: участі народних депутатів

України в діяльності тимчасових слідчих комісій [1], змісту парламентського розслідування, способів і меж його проведення [2], функціонування тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України [3], забезпечення ефективності їхньої діяльності [4–6], використання європейської практики роботи слідчих комісій парламенту [7]. Особливості здійснення парламентського розслідування в зарубіжних країнах досліджували зарубіжні фахівці Г. Бошель і А. Бертъє [8], Є. Паві [9], О. Розенберг [10] та інші. Однак дослідження проблем правового регулювання діяльності тимчасових слідчих комісій в Україні мають лише фрагментарний характер, тож потребують більш глибокого та системного аналізу, що передбачає як виявлення законодавчих прогалин, так і дослідження причин їх виникнення та наслідків для практичної діяльності ТСК, отже, розробку конкретних, обґрунтованих пропозицій щодо їх усунення.

Мета статті – визначення правових проблем функціонування тимчасових слідчих комісій у системі парламентського контролю в Україні та розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правового забезпечення їхньої діяльності.

Матеріали та методи. Вихідними даними дослідження є національне законодавство [11–14], наукові публікації з питань діяльності тимчасових слідчих комісій національних парламентів, у тому числі Верховної Ради України [1–4; 7–10; 15], аналітичні звіти вітчизняних експертів [5–6; 16].

Методологічну основу дослідження становлять системний підхід, синтез та узагальнення даних, індуктивний метод для формулювання висновків, використання яких уможливило здійснення всебічного аналізу порушеної проблематики й обґрунтованість отриманих у роботі результатів.

Результати. Правові засади функціонування тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України визначаються комплексом нормативно-правових актів. Так, Конституція України (стаття 89) передбачає можливість створення парламентом тимчасових слідчих комісій із метою проведення розслідувань щодо питань, які становлять суспільний інтерес [11]. Така

норма закріплює конституційні гарантії здійснення функції розслідування в рамках парламентського контролю за діяльністю органів виконавчої влади.

На конституційному рівні також визначено, що висновки та пропозиції тимчасових слідчих комісій не є обов'язковими для слідства й суду, що підкреслює їхній власне парламентський, а не правоохоронний характер. Тобто законодавство чітко розмежовує повноваження ТСК від функцій правоохоронних органів і судів. На тимчасові слідчі комісії покладаються суто функції розслідування з виявлення фактів, аналізу інформації та підготовки висновків і пропозицій, але не здійснення судочинства та встановлення вини чи невинуватості певної особи у вчиненні злочину. Народним обранцям надаються можливості та відповідні повноваження для здійснення власного розслідування, незалежного від офіційного, у справах, що набули значного суспільного резонансу. Це є особливо актуальним у випадках, коли в суспільстві виникають сумніви щодо ефективності діяльності правоохоронних органів або існують обґрунтовані підозри стосовно свідомого приховування певних фактів представниками влади.

Крім того, основний закон встановлює, що організація і порядок діяльності тимчасових слідчих комісій визначаються законом, що є ключовим імперативом для деталізації умов їхнього функціонування у спеціальному законодавстві [11].

Водночас намагання законодавчо врегулювати питання діяльності тимчасових слідчих комісій супроводжувалося неодноразовими невдалими спробами. Так, проєкт Закону «Про тимчасові спеціальні та слідчі комісії Верховної Ради України» був п'ятикратно ветоований Президентом України Л. Кучмою. Згодом, у 2009 році, подолавши вето Президента України В. Ющенка, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», який був офіційно оприлюднений за підписом Голови Верховної Ради України через відмову його підписання Президентом України В. Ющенком і набрав чинності

з дня його офіційного опублікування. Проте за рішенням Конституційного Суду України (2009 р.) [13] через порушення процедури прийняття та набрання чинності зазначений Закон було визнано неконституційним. Зокрема, Конституційний Суд України дійшов висновку, що повторно розглянутий закон має містити дату його повторного прийняття й підпис Голови Верховної Ради України, який є свідченням відповідності змісту закону прийнятому парламентом рішення. Разом із тим Закон офіційно опубліковано за датою його першого прийняття (січень 2009 р.), а не повторного розгляду (березень 2009 р.) та без підпису Голови Верховної Ради України, що є порушенням норм Конституції України та підставою для визнання такого законодавчого акта неконституційним в цілому [4, с. 80–81].

Спеціальний Закон України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» ухвалено парламентом лише у 2019 році. Його прийняття суттєво розширило та систематизувало правове забезпечення функціонування цього парламентського інституту. До цього часу єдиним джерелом законодавчого регулювання діяльності тимчасових комісій слугував Регламент Верховної Ради України, який визначав процедурні аспекти діяльності тимчасових комісій, включно з порядком їх скликання, термінами функціонування й особливостями звітування [12].

Наразі профільний Закон України є основним нормативно-правовим актом, який конкретизує конституційні положення, визначає поняття «тимчасові слідчі комісії», їхні завдання, порядок утворення, склад, повноваження, права й обов'язки членів комісій, порядок проведення їхніх засідань, прийняття рішень та оформлення висновків. Закон також регулює процедуру формування складу ТСК, обрання голови та заступника, а також порядок припинення їхніх повноважень [14]. При цьому Регламент Верховної Ради України лише конкретизує процедурні аспекти створення та діяльності ТСК у межах парламентських процедур, встановлює порядок внесення пропозицій щодо створення комісій, їх формування, умови прийняття рішень та подання звітів до парла-

менту. Регламент доповнює профільний Закон щодо термінів, порядку голосування, вимог до оформлення документів і взаємодії ТСК з іншими структурними підрозділами парламенту [12].

З огляду на викладене можна стверджувати, що в Україні відносно сформовано нормативно-правове поле діяльності тимчасових слідчих комісій. Проте аналіз положень указаних законодавчих актів та практичної їх реалізації засвідчує наявність низки недоліків і прогалин правого регулювання суспільних відносин у цій сфері, що зумовлює вагомі бар'єри для виконання належним чином покладених на тимчасові комісії функцій та зниження рівня їхньої ефективності.

Так, відмічається відсутність чітких критеріїв визначення «питань, які становлять суспільний інтерес», що зумовлює широку дискрецію парламенту й може призводити до суб'єктивності у створенні ТСК та їх потенційного використання в політичних цілях. Практика доводить, що домінування політичних та індивідуальних інтересів депутатів досить часто виступає мотивами створення слідчих комісій. Зі свого боку, заполітизованість їх подальшої діяльності обмежує об'єктивність здійснення парламентського розслідування [7, с. 53].

Серед наявних проблем – недостатні узгодженість та чіткість у визначенні повноважень тимчасової слідчої комісії, порядку та меж їх реалізації. Так, з одного боку, ТСК мають необмежену свободу вибору щодо того, які документи та показання яких осіб їй потрібні для розслідування, з іншого – народні депутати в тимчасових слідчих комісіях не можуть процесуально оформлювати докази та інформацію, які вони отримали. При цьому, як показують експертні оцінки, таке право доречно у випадках, коли публічний розголос певних фактів може зашкодити слідству, а зберігання цих фактів у таємниці призведе до того, що правоохоронні органи, якщо їм це не вигідно, не долучать їх до матеріалів офіційного слідства [5, с. 36]. Натомість можливість процесуального оформлення доказів гарантувала б, що така інформація все ж буде долучена до матеріалів слідства й використана в

суді. Наразі ж таке процесуальне оформлення може відбуватися лише після затвердження звіту тимчасової слідчої комісії, якщо Рада постановила направити його до правоохоронних і слідчих органів. Хоча аргументом проти надання народним депутатам такого права може бути норма Конституції щодо неможливості тимчасових слідчих комісій замінити собою слідство, однак, відзначають, що таку можливість можна було б надати шляхом дозволу залучення спеціального прокурора, який би і займався процесуальним оформленням доказів на запит народних депутатів [5, с. 36].

Незважаючи на законодавчо закріплене право тимчасових слідчих комісій витребувати інформацію та документи, необхідні для проведення розслідувань, усе ж у практичній діяльності часто фіксуються випадки відмови або затягування у їх наданні з боку посадових осіб, що значною мірою зумовлено прогалинами в правовому регулюванні. Хоча профільний закон встановлює обов'язок посадових осіб відповідати на запити ТСК та з'являтися на їхні засідання в разі потреби, а також передбачає юридичну відповідальність за невиконання цих вимог, на практиці спостерігається неповне надання інформації або її формальний характер.

З метою усунення зазначених недоліків і посилення ефективності діяльності ТСК окремі народні депутати висувують пропозицію щодо криміналізації відмови від співпраці з тимчасовими парламентськими комісіями шляхом внесення відповідних змін до Кримінального кодексу України. Цей крок, на їхню думку, дасть змогу забезпечити повне та своєчасне надання інформації, що є критично важливим для реалізації парламентського контролю [5, с. 36].

Наступною негативною тенденцією у функціонуванні тимчасових слідчих комісій є відсутність або незатвердження Верховною Радою України їхніх звітів. Статистичні дані підтверджують цю проблему: зі 164 створених ТСК лише 88 зареєстрували звіти, і лише у 55 випадках Рада прийняла хоча б один звіт [5, с. 34–35]. Це обмежує можливості громадськості для повноцінної оцінки ефективності

роботи ТСК, підриває прозорість та підзвітність парламентського контролю, унеможливає отримання офіційної інформації та рекомендацій щодо подальшого проведення розслідувань, а отже, знижує потенційний вплив ТСК на правоохоронну діяльність і прийняття управлінських рішень. Брак завершених і затверджених звітів тимчасових слідчих комісій підриває їхню здатність виконувати функцію ефективного парламентського контролю та надавати результати розслідувань для подальшого використання. При цьому аналіз світової практики вказує на те, що така ситуація певною мірою зумовлена складнощами досягнення консенсусу серед членів тимчасових слідчих органів під час формулювання рекомендацій щодо подальшого врегулювання досліджуваного питання. Проте деякі країни вже розробили механізми для подолання цієї проблеми. Наприклад, в Австрії встановлено, що фінальний звіт слідчої комісії повинен містити всі позиції та пропозиції, представлені її членами [16, с. 34]. Такий підхід дає змогу відобразити спектр думок та уникнути блокування затвердження звітів через наявні розбіжності.

Суттєвою проблемою є також відсутність законодавчо встановлених уніфікованих вимог до оформлення звітів тимчасових слідчих комісій. Наразі комісії складають ці документи на власний розсуд, а не за певною усталеною структурою, що може призводити до фрагментарного подання інформації у звітах, а також до формального характеру їхнього складання, реєстрації та виконання. Усе це знижує аналітичну цінність і практичну придатність цих документів.

Значною перешкодою для забезпечення дієвості парламентського контролю є той факт, що висновки тимчасових слідчих комісій не мають прямої юридичної обов'язковості для органів державної влади та/чи посадових осіб. Досить часто вони залишаються декларативними, позбавленими реальних механізмів їхньої імплементації або правових наслідків для посадових осіб, щодо яких були виявлені порушення / зловживання. Крім того, парламентські механізми притягнення до відповідальності (наприклад, вислов-

лення недовіри уряду, звільнення посадових осіб) є складними в застосуванні й часто залежать від політичної кон'юнктури, а не від об'єктивних висновків слідчих органів, що знижує здатність парламентського контролю забезпечувати належну відповідальність за встановлені порушення.

Парламенту також бракує ефективних інструментів контролю за дотриманням органами державної влади рекомендацій тимчасових слідчих комісій. Адже законодавчо повноваження ТСК завершуються після подання та затвердження їхнього звіту. Незважаючи на те що рекомендації ТСК де-факто є обов'язковими для виконання, наразі відсутні дієві механізми для перевірки повноти та точності їхньої імплементації. Це створює прогалину в системі правового регулювання парламентського контролю, обмежуючи його здатність забезпечувати реалізацію висновків, зроблених за результатами парламентських розслідувань. Тож слід погодитися з вітчизняними експертами [5–7], що для підвищення ефективності діяльності тимчасових слідчих комісій необхідним є законодавче визначення механізмів постконтролю за виконанням їхніх доручень. Такий постконтроль може бути реалізований, наприклад, у формі обов'язкового подання звітів правоохоронними та іншими органами державної влади на запит народних депутатів. Альтернативним варіантом може бути встановлення регулярної звітності про виконання доручень ТСК у визначений період, незалежно від терміну повноважень поточного скликання Верховної Ради України. Зокрема, практика моніторингу стану впровадження вироблених рекомендацій слідчих органів успішно реалізується у Франції. Упровадження цього механізму сприяє забезпеченню реальної імплементації рекомендацій ТСК та посиленню парламентського контролю [7, с. 51].

Недостатня визначеність відповідальності за невиконання вимог тимчасових слідчих комісій, а також неналежне виконання обов'язків членів самих комісій, порушення ними процедур або розголошення конфіденційної інформації знижують їхній авторитет та ефективність.

Висновки. Аналіз правових норм функціонування тимчасових слідчих комісій у системі парламентського контролю в Україні та практики їх реалізації дає змогу зробити такі висновки:

1. В Україні становлення повноцінного законодавчого регулювання діяльності тимчасових слідчих комісій було тривалим і складним процесом. Разом із тим наразі сформовано конституційно-правові та законодавчі засади функціонування інституту парламентського розслідування. Законодавство, зокрема профільний Закон України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України», виразно розмежовує повноваження ТСК від функцій правоохоронних органів та судів, підкреслюючи їхній парламентський характер, і гарантує їхню незалежність від офіційного розслідування.

2. Попри відносну сформованість нормативно-правового поля порушених питань, аналіз положень законодавчих актів та їх практичної реалізації відзначає низку недоліків і прогалин, які знижують дієвість, ефективність та авторитет тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України. Серед цих проблем – відсутність чітких критеріїв для визначення «питань, що становлять суспільний інтерес», що зумовлює політизацію та суб'єктивність у їх створенні; недостатні узгодженість та чіткість у визначенні повноважень слідчих структур парламенту; проблеми з отриманням ними інформації та документів від посадових осіб; відсутність або незатвердження Верховною Радою України звітів ТСК, відсутність законодавчо встановлених уніфікованих вимог до оформлення цих звітів, що призводить до фрагментарності та формальності документів; декларативний характер висновків і рекомендацій ТСК, відсутність реальних механізмів їхньої імплементації та постконтролю за дотриманням органами влади та/чи посадовими особами.

3. Наявність комплексу проблем правового регулювання діяльності ТСК в Україні зумовлює нагальну потребу в суттєвому вдосконаленні відповідних законодавчих актів, насамперед Закону України «Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії

Верховної Ради України», що є необхідною умовою для підвищення ефективності парламентського контролю та зміцнення демократичних засад держави.

4. Отримані результати дослідження слугуватимуть основою для подальшого вивчення

проблем функціонування та розвитку інституту парламентського розслідування, діяльності тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України, практичної розробки конкретних заходів з удосконалення правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Література

1. Болдирев С. В. Участь народних депутатів у діяльності тимчасових комісій Верховної Ради України: проблеми теорії і практики. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 25. С. 127–136.

2. Зозуля О. Форми парламентського розслідування в Україні. *Форум права*. 2021. № 67 (2). С. 20–30.

3. Матейчук Р. І. Функціонування тимчасових слідчих комісій Верховної Ради України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 41 (1). С. 78–81.

4. Рачинська М. П. Парламентський контроль у формі діяльності тимчасових слідчих комісій: забезпечення ефективності. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. № 4. С. 77–84.

5. Тимчасові комісії у парламенті: контроль без можливості впливу. *Часопис «Парламент»*. 2023–2024. Випуск 1. URL: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/chasopys_digital.pdf (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

6. Тимчасові парламентські комісії в Україні: проблеми ефективності. *Ліга законодавчих ініціатив*. URL: <https://parlament.org.ua/analytics/tymchasovi-parlamentski-komisiyi-v-ukrayini-problemy-efektyvnosti/> (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

7. Сорока С. В. Ефективність парламентського контролю уряду в країнах ЄС на прикладі діяльності слідчих комісій. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. № 2. С. 44–54.

8. Hugh Bochel & Anouk Berthier. Parliamentary committee witnesses: representation and diversity. *The Journal of Legislative Studies*. 2021. Vol. 27. No. 1. P. 55–72.

9. Eeva Pavy. Committees of Inquiry in National Parliaments. Comparative Survey. 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/649524/IPOL_STU\(2020\)649524_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/649524/IPOL_STU(2020)649524_EN.pdf) (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

10. Olivier Rozenberg. Inquiries by Parliaments. The political use of a democratic right. 2020. URL: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02888751/document> (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

11. Конституція України : прийнята 28 червня 1996 р. (зі змінами). Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254вр>. (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

12. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI (із змінами). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

13. Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України. Справа № 20-рп/2009 від 10.09.2009. *Офіційний вісник України*. 2009. 28 верес. № 72. Ст. 2488.

14. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України : Закон України від 19.12.2019 № 400-IX (із змінами). Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text> (дата звернення: 20 липня 2025 р.).

15. Спеціалізовані органи парламентського контролю в Україні: статус і функціонування. О. В. Марцяк [та ін.]. Харківський національний ун-т внутрішніх справ. Харків : ТОВ «ПРОМЕТЕЙ-ПРЕС», 2006. 268 с.

16. Слідчі функції парламенту: національний і зарубіжний досвід та напрями удосконалення. Інформаційно-аналітичне дослідження. Київ : Лабораторія законодавчих ініціатив, 2007. 43 с.

References

1. Boldyriev, S.V. (2013). Uchast narodnykh deputativ u diialnosti tymchasovykh komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy: problemy teorii i praktyky [Participation of People's Deputies in the Activities of Temporary Commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine: Problems of Theory and Practice]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadyvannia [State Building and Local Self-Government]*, 25, 127–136 [in Ukrainian]

2. Zozulia, O. (2021). Formy parlamentskoho rozsliduvannia v Ukraini [Forms of parliamentary investigation in Ukraine]. *Forum prava [Law Forum]*, 67 (2), 20–30. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4650271> [in Ukrainian].
3. Mateichuk, R.I. (2016). Funktsionuvannia tymchasovykh slidchykh komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy [Functioning of temporary investigative commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law]*, 41 (1), 78–81 [in Ukrainian].
4. Rachynska, M.P. (2014). Parlamentskyi kontrol u formi diialnosti tymchasovykh slidchykh komisii: zabezpechennia efektyvnosti [Parliamentary control over the activities of temporary investigative commissions: ensuring effectiveness]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy [Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine]*, 4, 77–84 [in Ukrainian].
5. Tymchasovi komisii u parlamenti: kontrol bez mozhlyvosti vplyvu [Temporary commissions in parliament: control without influence] (2023–2024). *Chasopys "Parlament" [Parliament magazine]*. Vol. 1. Available at: https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/chasopys_digital.pdf [in Ukrainian].
6. Tymchasovi parlamentski komisii v Ukraini: problemy efektyvnosti [Temporary parliamentary commissions in Ukraine: problems of effectiveness]. Available at: <https://parlament.org.ua/analytics/tymchasovi-parlamentski-komisiyi-v-ukrayini-problemy-efektyvnosti/> [in Ukrainian].
7. Soroka, S.V. (2023). Efektyvnist parlamentskoho kontroliu uriadu v krainakh YeS na prykladi diialnosti slidchykh komisii [The effectiveness of parliamentary control of the government in EU countries based on the example of investigative commissions]. *Dniprovskiyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava [Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, and Law]*, 2, 44–54. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.2.7> [in Ukrainian].
8. Hugh Bochel & Anouk Berthier (2021). Parliamentary committee witnesses: representation and diversity. *The Journal of Legislative Studies*, 27 (1), 55–72. DOI: <https://doi.org/10.1080/13572334.2020.1808341> [in English].
9. Eeva Pavy (2020). Committees of Inquiry in National Parliaments. Comparative Survey. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/649524/IPOL_STU\(2020\)649524_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/649524/IPOL_STU(2020)649524_EN.pdf) [in English].
10. Olivier Rozenberg (2020). Inquiries by Parliaments. The political use of a democratic right. Retrieved from: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-02888751/document> [in English].
11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996). Constitution of Ukraine. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254вр> [in Ukrainian].
12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010). The Law of Ukraine “On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
13. Constitutional Court of Ukraine (2009). Decision of the Constitutional Court of Ukraine “On temporary investigative commissions, special temporary investigative commissions, and temporary special commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy [Official Gazette of Ukraine]*, 72, 2488 [in Ukrainian].
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2019). The Law of Ukraine “On temporary investigative commissions and temporary special commissions of the Verkhovna Rada of Ukraine”. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text> [in Ukrainian].
15. Martseliak, O.V. et al. (2006). *Spetsializovani orhany parlamentskoho kontroliu v Ukraini: status i funktsionuvannia [Specialized bodies of parliamentary control in Ukraine: status and functioning]*. Kharkiv: TOV “PROMETEI-PRES” [in Ukrainian].
16. Slidchi funktzii parlamentu: natsionalnyi i zarubizhnyi dosvid ta napriamy udoskonalennia [Investigative functions of parliament: national and international experience and directions for improvement] (2007). Kyiv: Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 25.07.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 343.352:342.924(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-10>**Панасюк Олександр Петрович**

кандидат історичних наук,

доцент кафедри права

Волинського інституту імені В'ячеслава Липинського

Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-9871-3441

Scopus-Author ID: 60006155900

Researcher ID: MCJ-5862-2025

**ПРОТИДІЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ:
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ
ТА СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ**

У статті представлено системний науковий аналіз сучасних концептуальних засад протидії корупції в Україні з урахуванням основних вітчизняних та міжнародних джерел антикорупційного права, стратегічних програмних документів і провідних наукових підходів. Обґрунтовано, що антикорупційна політика є багаторівневою державною практикою, яка охоплює правотворчу, інституційну й аксіологічну площини. Досліджено нормативно-правову базу протидії корупції, включно із Законом України «Про запобігання корупції», Конвенцією ООН проти корупції, Антикорупційною стратегією України на 2021–2025 рр. та Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 рр.. Здійснено правовий аналіз функціонування ключових спеціалізованих антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС), визначено їхню роль у формуванні ефективної моделі превенції, розслідування та покарання за корупційні правопорушення. У фокусі уваги перебуває перехід від декларативного до інтегрованого підходу, що передбачає наявність ефективних правових механізмів, а також утвердження в суспільстві культури доброчесності, прозорості та нетерпимості до будь-яких проявів корупції. Окреслено тенденції державної політики в цій сфері, зокрема акцент на цифрову трансформацію, відкриті дані, ризик-орієнтоване управління та просвітницькі ініціативи. Встановлено, що практичне втілення антикорупційних стратегій потребує належного ресурсного та правового забезпечення, сталої взаємодії між органами державної влади, громадянським суспільством і міжнародними партнерами. На основі узагальнення наукових позицій і програмних документів аргументовано потребу в продовженні інституційного зміцнення спеціалізованих органів, удосконаленні внутрішньої політики доброчесності в публічному секторі та посиленні соціально-правових механізмів, спрямованих на зменшення мотивації до корупційної поведінки. Зроблено висновок, що ефективна протидія корупції в Україні можлива лише за умов паралельного розвитку правових норм та етичної культури суспільства.

Ключові слова: антикорупційна політика, правове регулювання, НАЗК, САП, НАБУ, ВАКС, антикорупційна стратегія, доброчесність, превенція корупції.

Panasiuk O. P. Countering corruption in Ukraine: conceptual approaches and strategic priorities

The article presents a systematic scholarly analysis of the current conceptual foundations of anti-corruption efforts in Ukraine, taking into account key domestic and international sources of anti-corruption law, strategic policy documents, and leading academic approaches. It is substantiated that anti-corruption policy constitutes a multi-level state practice encompassing legislative, institutional, and axiological dimensions. The legal framework for combating corruption is examined, including the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”, the United Nations Convention against Corruption, Ukraine’s Anti-Corruption Strategy for 2021–2025, and the State Anti-Corruption Program for 2023–2025. A legal analysis is conducted on the operation of key specialized anti-corruption bodies (NACP, NABU, SAPO, HACC), defining their role in forming an effective model of prevention, investigation, and prosecution of corruption offenses. The study focuses on the transition from a declarative to an integrated approach, which entails the establishment of effective legal mechanisms as well as the promotion of a culture of integrity, transparency, and zero tolerance for corruption within society. Trends in state policy in this area are outlined, including emphasis on digital transformation, open data, risk-based governance, and awareness-raising initiatives.

It is established that the practical implementation of anti-corruption strategies requires adequate legal and resource-based support, sustainable interaction between state authorities, civil society, and international partners. Based on the synthesis of academic perspectives and strategic documents, the necessity of continued institutional strengthening of specialized bodies is substantiated, along with the improvement of internal integrity policies in the public sector and the enhancement of socio-legal mechanisms aimed at reducing incentives for corrupt behavior. The study concludes that effective counteraction to corruption in Ukraine is possible only through the parallel development of legal norms and the ethical culture of society.

Key words: anti-corruption policy, legal regulation, NACP, SAPO, NABU, HACC, anti-corruption strategy, integrity, corruption prevention.

Вступ. Корупція в Україні залишається однією з найгостріших суспільно-політичних проблем, що суттєво перешкоджає проведенню ефективних реформ, підриває довіру громадян до влади та погіршує міжнародний імідж держави. Це явище пронизує багато сфер суспільного життя. Корупційні практики розглядаються як серйозна перепона на шляху інтеграції України до Європейського Союзу, а в умовах російсько-української війни масштаби та небезпечність корупції набувають особливо критичного характеру. Таким чином, розробка цілісної концепції протидії корупції є надзвичайно актуальним завданням, від успішності виконання якого залежать національна безпека, суспільна стабільність і поступальний розвиток України.

Матеріали та методи. Методологічну основу дослідження становлять системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий і формально-юридичний методи, що дало змогу здійснити комплексний аналіз сучасної антикорупційної політики в Україні. Застосування системного підходу забезпечило розгляд антикорупційної концепції як цілісного явища, у якому взаємодіють нормативні, інституційні та соціокультурні компоненти. Структурно-функціональний аналіз дав змогу виокремити функції ключових суб'єктів антикорупційної діяльності (НАЗК, НАБУ, САП, ВАКС тощо) та оцінити ефективність їх взаємодії в межах національної антикорупційної системи. Порівняльно-правовий метод застосовано для зіставлення положень українського антикорупційного законодавства з міжнародними стандартами, передбаченими Конвенцією ООН проти корупції, а також кращими практиками ЄС. Формально-юридичний метод дав можливість здійснити аналіз нормативно-правової

бази, зокрема Закону України «Про запобігання корупції», Державної антикорупційної програми на 2023–2025 рр. та інших актів. Емпіричну основу дослідження становлять чинні нормативно-правові акти, офіційні стратегії та програми (Антикорупційна стратегія 2021–2025; Антикорупційна програма НАЗЯВО 2025–2027), наукові публікації українських дослідників (зокрема, праці В. Горника, І. Кушнарьова, О. Бусол), а також статистичні й аналітичні матеріали, оприлюднені НАЗК, НАБУ, громадськими організаціями та медіа. Це дало змогу здійснити всебічне дослідження концептуальних засад протидії корупції в Україні в сучасних умовах.

Мета дослідження – аналіз сучасних концептуальних засад протидії корупції в Україні на основі чинного національного законодавства, стратегічних документів державної антикорупційної політики, а також теоретико-прикладних напрацювань українських науковців з окресленої проблематики.

Результати. Сучасна система запобігання та протидії корупції в Україні ґрунтується на нормативно-правовій базі, сформованій відповідно до міжнародних стандартів. Ключовим нормативним документом є Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р., який увів комплексні зміни в цій сфері. Закон визначає правові й організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, встановлює зміст і порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також процедури усунення наслідків корупційних правопорушень [1]. Прийнятий у 2014 р. Закон фактично замінив собою попередній закон 2011 р. «Про засади запобігання і протидії корупції», відобразивши перехід до нової антикорупційної політики держави.

На підставі положень Закону України «Про запобігання корупції» 2014 р. в Україні було впроваджено цілісну систему запобігання корупції, що поєднує інституційні, нормативні й організаційні механізми. Центральною ланкою цієї системи стало створення спеціалізованого органу – Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), яке уповноважене на розроблення, реалізацію та координацію державної антикорупційної політики. До функцій НАЗК належать моніторинг способу життя посадовців, перевірка декларацій, ведення відповідних реєстрів, контроль за дотриманням антикорупційного законодавства та забезпечення захисту викривачів корупції.

Одним із ключових компонентів системи запобігання корупції є запровадження чітких правил та обмежень для осіб, які виконують функції держави або місцевого самоврядування. Зокрема, встановлено заборону на виникнення конфлікту інтересів, обмеження щодо одержання подарунків, сумісництва з іншими видами діяльності, а також вимоги до прозорості фінансової звітності. Такі приписи спрямовані на запобігання використанню службового становища для досягнення особистої вигоди.

Особливу увагу приділено фінансовому контролю. Законом передбачено обов'язкове електронне декларування майна, доходів і витрат публічних службовців, що супроводжується формуванням Єдиного державного реєстру декларацій. Відкритість таких даних посилює громадський контроль і сприяє прозорості діяльності представників публічної влади.

Значущим елементом законодавчого забезпечення є інститут захисту викривачів корупції. Для осіб, які повідомляють про факти корупційних правопорушень, передбачено правові гарантії, зокрема захист від незаконного звільнення, збереження конфіденційності, а також можливість отримання винагороди. Це створює умови для внутрішнього контролю в публічних і приватних структурах.

Правове реагування на корупційні прояви передбачено через систему юридичної відповідальності. У Кримінальному кодексі України визначено низку корупційних злочинів – зо-

крема, одержання неправомірної вигоди, зловживання владою або службовим становищем, незаконне збагачення [2]. Адміністративна відповідальність охоплює порушення вимог щодо декларування, обмежень на сумісництво, отримання подарунків тощо. Крім того, законодавство містить положення про дисциплінарну й цивільно-правову відповідальність.

Для усунення правових наслідків корупційних правопорушень законодавчо передбачено анулювання актів, прийнятих із порушенням вимог антикорупційного законодавства, визнання недійсності відповідних угод, а також обов'язок відшкодування збитків, завданих державі. Загалом сформована в Україні модель протидії корупції охоплює комплекс заходів, спрямованих як на попередження, так і на реагування на корупційні порушення, забезпечуючи належний баланс між превентивними, контрольними та санкційними інструментами.

Окремо слід відзначити вплив міжнародних зобов'язань України на формування законодавчої бази протидії корупції. Україна є учасницею низки міжнародних договорів, зокрема Конвенції ООН проти корупції (UNCAC) [3], і змушена імплементувати їхні вимоги в національне право. У пояснювальній записці до Закону 2014 р. прямо зазначалося, що він розроблений для узгодженості української системи запобігання корупції з міжнародними стандартами [1]. Таким чином, нормативні засади антикорупційної політики України закладають міцний фундамент для протидії цьому явищу, поєднуючи як внутрішні реформи, так і врахування найкращого світового досвіду.

Для реалізації законодавчих норм та антикорупційної політики в Україні створено спеціалізовану інституційну інфраструктуру, що охоплює як органи превенції, так і органи виявлення, розслідування та покарання корупційних правопорушень. Вітчизняна та міжнародна практика демонструє, що ефективне функціонування інституційного механізму є важливою передумовою результативної протидії корупції. Водночас, як слушно зауважують О. Костенко та О. Бусол, сама наявність антикорупційних інституцій не гарантує успіху без формування відповідного суспільного серед-

овища, заснованого на нормах правової культури, нетерпимості до корупційних проявів і підтримки демократичних цінностей [4].

В Україні сформовано багатокомпонентну інституційну систему протидії корупції, що охоплює всі ключові етапи антикорупційного процесу – від запобігання до притягнення до юридичної відповідальності. Ця система відповідає міжнародним стандартам, передусім Конвенції ООН проти корупції, і передбачає низку спеціалізованих органів, кожен з яких виконує окрему, проте взаємопов'язану функцію у межах загального механізму.

Центральне місце у превентивному напрямі належить Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК) – центральному органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. Агентство відповідальне за розроблення антикорупційної стратегії держави, координацію заходів запобігання корупції, аналіз і виявлення корупційних ризиків, проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. НАЗК здійснює перевірку електронних декларацій, веде реєстр осіб, притягнутих до відповідальності за корупційні правопорушення, адмініструє систему захисту викривачів, а також реалізує інші превентивні повноваження, покладені на нього Законом України «Про запобігання корупції» [1].

У структурі кримінально-правової протидії ключову роль відіграє Національне антикорупційне бюро України (НАБУ) – спеціалізований правоохоронний орган, уповноважений на здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування корупційних злочинів, скоєних найвищими посадовими особами держави. Бюро було створено у 2015 р. як відповідь на нагальну потребу протидії системній «високій» корупції, яка тривалий час залишалася поза досяжністю загальних органів правопорядку. НАБУ наділене розширеними повноваженнями, включно з можливістю проведення негласних слідчих дій, забезпечене організаційною автономією та процесуальною незалежністю. У фокусі діяльності бюро – кримінальні провадження щодо чиновників, народних депутатів, суддів, керівників державних підприємств та інших високопосадовців [5].

Процесуальне супроводження дій НАБУ покладено на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП). Ця установа здійснює нагляд за досудовими розслідуваннями, що проводяться детективами НАБУ, та забезпечує підтримку публічного обвинувачення у відповідних кримінальних провадженнях. САП спеціалізується на справах, пов'язаних із зловживанням владою, одержанням неправомірної вигоди, розтратою бюджетних коштів та іншими формами корупції, що вчиняються представниками політичної та управлінської еліти.

Одним з елементів антикорупційної правоохоронної вертикалі є Вищий антикорупційний суд (ВАКС), створений у 2018 р. Суд наділений виключною юрисдикцією щодо кримінальних проваджень, що розслідуються НАБУ й супроводжуються САП. Його утворення супроводжувалося спеціальними процедурами добору суддів, за участі міжнародних експертів, що дало змогу забезпечити високі стандарти доброчесності, професійності та незалежності. Метою створення ВАКС було усунення багаторічної практики затягування або блокування розгляду справ корупції в загальних судах. Суд діє як завершальна ланка в ланцюгу «розслідування – обвинувачення – вирок», що дає можливість сформувати завершений цикл правового реагування на складні корупційні правопорушення [7].

Крім вищезазначених ключових органів, у системі протидії корупції функціонують також інші важливі інституції та механізми. Зокрема, при Президентові України діє Національна рада з питань антикорупційної політики – консультативно-дорадчий орган, що формує стратегічні пропозиції у сфері антикорупційної політики [8]. Національне агентство з розшуку та менеджменту активів (АРМА) виконує функції виявлення, арешту, оцінки й управління майном, набутим унаслідок корупційних чи пов'язаних із корупцією правопорушень, із метою збереження його економічної вартості [9]. У центральних органах виконавчої влади, на державних підприємствах, в установах та організаціях запроваджено інститут уповноважених з питань запобігання та виявлення корупції – осіб або підрозділів, які відповідають

за внутрішню реалізацію антикорупційних заходів, моніторинг ризиків, навчання персоналу та реагування на порушення.

З метою впорядкування антикорупційних заходів українська держава ухвалює спеціальні стратегічні документи – Антикорупційні стратегії та відповідні державні програми з їх реалізації. Нині чинною є Антикорупційна стратегія на 2021–2025 рр., затверджена Верховною Радою України 20 червня 2022 р. (Законом України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 рр.») [10]. Цим базовим актом визначено ключові принципи та пріоритети антикорупційної політики на середньострокову перспективу. Стратегія реалізується через виконання Державної антикорупційної програми (ДАП), яку розробляє НАЗК та затверджує уряд. Наразі діє Державна антикорупційна програма на 2023–2025 рр., ухвалена постановою Кабінету Міністрів України № 220 від 4 березня 2023 р. [11].

Антикорупційна стратегія 2021–2025 декларує суттєву зміну підходу до формування державної антикорупційної політики порівняно з попередніми роками. Якщо Антикорупційна стратегія 2014–2017 рр. (продовжена до 2020 р.) була орієнтована здебільшого на створення антикорупційних інституцій та інструментів (правових механізмів) і проводилася окремо від секторальних реформ, то стратегія 2021–2025 рр. ґрунтується на поєднанні інституційного та секторального підходів. Тобто держава одночасно вдосконалює загальну систему запобігання та протидії корупції і визначає пріоритетні сфери, у яких потрібно терміново знизити рівень корупції шляхом спеціальних реформ [15]. Такий збалансований підхід, за оцінками НАЗК, дасть можливість і зменшити рівень корупції, і відновити довіру громадян до влади, і прискорити соціально-економічний розвиток країни.

У змісті Антикорупційної стратегії окреслено конкретні проблеми й очікувані стратегічні результати в кожній із пріоритетних сфер [10]. До таких сфер, зокрема, належать: судова система та правосуддя, сектор оборони, державне регулювання економіки, податкова та митна системи, будівництво й земельні відносини,

сектор охорони здоров'я, освіта тощо (перелік визначено в розділі 3 Стратегії). Для кожної сфери сформульовано цільові орієнтири – наприклад, очікувані стратегічні результати можуть передбачати зменшення корупційного навантаження на бізнес, цифровізацію послуг для громадян, забезпечення справедливого судочинства без хабарів, мінімізацію корупційних ризиків у військовій логістиці тощо. У Державній програмі 2023–2025 під ці результати підведено конкретні заходи, індикатори виконання, відповідальні органи, строки й необхідні ресурси [15]. Такий метод дає змогу чітко відстежувати прогрес і виконання антикорупційних завдань.

У Державній антикорупційній стратегії на 2021–2025 рр. визначено систему ключових принципів, що становлять концептуальну основу антикорупційної політики держави. Ці принципи є не лише ідеологічною рамкою реформ, а й практичними орієнтирами для ухвалення управлінських рішень і трансформації публічного управління загалом. Їхня реалізація спрямована на системне зменшення умов, що породжують і відтворюють корупцію, шляхом впливу як на інституційну, так і на культурну складову цього явища.

Один із провідних принципів – оптимізація функцій держави – передбачає усунення дублювання повноважень між різними органами, перегляд і тимчасове припинення виконання функцій, що супроводжуються надмірними корупційними ризиками, а також ліквідацію повноважень, поєднання яких у межах одного органу створює потенціал для зловживань. Такий підхід зумовлений необхідністю раціоналізувати функціональну архітектуру публічної влади, скоротити надлишкову бюрократію та встановити чіткий, неспотворений розподіл відповідальності.

Принцип цифрової трансформації та відкритих даних визначає цифровізацію як інструмент усунення передумов для корупційних практик. Упровадження електронних сервісів і переведення публічних процедур в онлайн-середовище зменшують контакти між громадянами та службовцями, тим самим мінімізуючи можливість зловживань. Відкритість бюджетної інформації, результатів тен-

дерів, адміністративних рішень, реєстрів тощо створює умови для постійного громадського контролю й оперативного реагування на виявлені порушення.

Наступний принцип – створення законних альтернатив задоволення потреб – орієнтує антикорупційну політику на подолання причин звернення до корупції. Йдеться про формування таких механізмів доступу до адміністративних послуг і публічних благ, за яких законний шлях є простішим, дешевшим і зрозумілішим, ніж тіньові практики. У цьому контексті особливе значення мають дерегуляція, спрощення процедур, доступність електронного урядування та чіткість правових норм.

Забезпечення невідворотності відповідальності постає одним із фундаментальних запобіжників корупційної поведінки. Його реалізація передбачає неухильне притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних правопорушень, із застосуванням ефективних інструментів кримінального, адміністративного або дисциплінарного впливу. Утвердження цього принципу покладається на злагоджену та незалежну роботу правоохоронних і судових інституцій. Його ефект не обмежується репресивною функцією, а має значний превентивний потенціал, формуючи в суспільстві відчуття реальних наслідків за правопорушення.

Окрему увагу в стратегії приділено формуванню культури доброчесності, яка розглядається як довгострокова соціокультурна основа антикорупційної політики. Йдеться про формування в громадян критичного ставлення до корупції, поваги до верховенства права, готовності діяти у правовому полі та дотримання етичних стандартів. У контексті публічної служби цей принцип потребує утвердження стандартів поведінки, які несумісні з толеруванням порушень.

Варто додати, що в умовах війни 2022–2023 рр. пріоритети антикорупційної політики були скориговані з урахуванням нових викликів. Державна антикорупційна програма 2023–2025 серед своїх цілей виокремлює «забезпечення належного процесу післявоєнного відновлення України», щоб масштабні ресурси

на відбудову не були розкрадені [15]. Таким чином, концепція протидії корупції інтегрується в загальнонаціональні завдання воєнного та повоєнного часу. Антикорупційна стратегія стає складником політики безпеки й відновлення держави.

Формування антикорупційної культури в українському суспільстві – один із наріжних каменів концепції протидії корупції на сучасному етапі. Державні програми наголошують, що без утвердження культури доброчесності всі інші зусилля матимуть обмежений ефект. Це підтверджує і позиція науковців: численні інституційні механізми є лише інструментами, ефективність використання яких залежить від стану суспільної моралі та культури [16]. Інакше кажучи, якщо у громаді толерується хабарництво, закритість, правовий нігілізм, жодні нові органи чи закони не здатні повністю викоринити корупцію.

Антикорупційна культура трактується дослідниками як складова загальної політичної та правової культури суспільства. Вона являє собою систему цінностей, знань, переконань, орієнтирів та норм, які забезпечують неприйняття корупції на рівні суспільної свідомості [17]. Високий рівень антикорупційної культури означає, що більшість громадян принципово не сприймають корупційну поведінку, вважають її аморальною і незаконною, готові особисто дотримуватися етичних стандартів і повідомляти про випадки хабарництва. Така культура формується через освіту, просвіту, публічний дискурс, діяльність медіа та громадського сектору. На думку В. Горник, антикорупційна культура повинна формуватися в суспільній свідомості й закріплюватися як сукупність традицій доброчесності [17]. Правосвідомість у формуванні антикорупційної культури є визначальною, оскільки рівень правової культури безпосередньо корелює з морально-ціннісними орієнтирами особи та суспільства загалом. У міру зростання загального рівня освіченості, правового мислення й етичної чутливості зростає суспільна значущість таких категорій, як свобода, справедливість і верховенство права. Саме ці цінності виступають основою для формування стійкого несприйняття корупційних практик, що, зі сво-

го боку, знижує їх толерантність у суспільстві та підвищує потенціал громадян до правомірної поведінки.

В Україні на державному рівні здійснюються кроки для підвищення ролі суспільства в антикорупційній діяльності. Зокрема, закладено ідею «нульової толерантності» до корупції, що має стати частиною суспільної норми. Проводяться масштабні інформаційні кампанії, антикорупційні уроки в навчальних закладах, тренінги для державних службовців з питань доброчесності. Упроваджується навчання молоді принципам академічної та професійної доброчесності – наприклад, у ЗВО викладаються курси, присвячені запобіганню корупції, діють програми розвитку лідерства на засадах етики. Опитування громадської думки також свідчать, що населення усвідомлює шкідливість корупції: за даними соціології, понад половина українців називає «високий рівень корупції» головною перешкодою для вступу України до ЄС, а отже, підтримує активну боротьбу із цим явищем [18].

Особливу увагу приділено антикорупційній доброчесності в галузі освіти та науки. Академічне середовище довгий час мало проблему плагіату, хабарів за іспити чи вступ, протекціонізму в присудженні наукових ступенів. Тому паралельно із загальною державною стратегією діють і відомчі антикорупційні програми у сфері освіти. Прикладом може слугувати Антикорупційна програма Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) на 2025–2027 рр., затверджена у 2025 р. [19] Цей документ визначає конкретні заходи для мінімізації корупційних ризиків і запобігання проявам корупції у всіх процесах, пов'язаних із діяльністю Агентства. Зокрема, в межах програми НАЗЯВО ухвалено Декларацію доброчесності для членів та співробітників агентства, складено реєстр потенційних корупційних ризиків у процедурі акредитації освітніх програм, розроблено план-графік навчання з антикорупційної тематики для персоналу. Подібні програми зобов'язані затверджувати всі державні органи й установи відповідно до статті 19 Закону «Про запобігання корупції». Таким чином, антикорупційна куль-

тура впроваджується не лише на рівні декларацій, але й через конкретні практичні кроки всередині інституцій.

Важливим чинником формування суспільної нетерпимості до корупції є громадянське суспільство та ЗМІ. Некомерційні організації, антикорупційні громадські рухи й журналісти-розслідувачі в Україні відіграють активну роль у викритті корупційних схем, моніторингу декларацій посадовців, просуванні прозорості влади. Такі проєкти, як DOZORRO (громадський контроль державних закупівель), «Декларації» (база аналізу майнових декларацій), діяльність Центру протидії корупції та інших НУО, сприяють підзвітності влади перед суспільством. Антикорупційні активісти часто беруть участь у розробці політики (на громадських радах, робочих групах при НАЗК тощо). Успіхи останніх років, як-от запуск відкритих реєстрів, викриття гучних корупційних справ, значною мірою були зумовлені тиском громадськості. Тому інтеграція громадянського суспільства в реалізацію антикорупційної стратегії є складовою концепції протидії корупції в Україні. Держава визнала цю співпрацю необхідною: антикорупційну політику визначено як системну діяльність держави в тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства [17].

Отже, культура доброчесності – це той фундамент, без якого всі антикорупційні закони й органи не дадуть сталого результату. В Україні триває поступовий процес зміни суспільних цінностей: корупція перестає сприйматися як нормальний соціальний інструмент, зростає соціальна осудливість хабарництва. Зміна менталітету є довготривалим завданням, проте вже закладено її основи – і в освіті, і в адміністрації, і в мас-медіа.

Висновки. Аналіз сучасної концепції протидії корупції в Україні засвідчив, що держава поступово переходить від декларативних намірів до системного впровадження дієвих механізмів, здатних забезпечити зниження корупційних ризиків у публічному управлінні. Сформована нормативно-правова база, заснована на положеннях Закону України «Про запобігання корупції», відповідає ключовим вимогам міжнародних антикорупційних стан-

дартів. Законодавчо закріплені превентивні інструменти – фінансовий контроль, етичні обмеження для публічних службовців, захист викривачів – поєднуються з оновленими кримінально-правовими засобами, спрямованими на забезпечення невідворотності покарання за корупційні злочини.

Інституційна архітектура протидії корупції побудована на функціональному розмежуванні повноважень між органами, відповідальними за запобігання (НАЗК), розслідування (НАБУ), процесуальне керівництво (САП) та судовий розгляд (ВАКС), що уможливило реалізацію повного циклу реагування на корупційні правопорушення. Цю модель доповнюють допоміжні органи координації та внутрішньої інституційної доброчесності.

Водночас ефективність реалізації антикорупційної політики не зводиться до формальної наявності інституцій або законів. Вона значною мірою визначається здатністю держави адаптувати антикорупційні заходи до секторних викликів, рівнем підтримки з боку громадськості та наявністю соціокультурного підґрунтя. У цьому контексті важливою віхою є ухвалення Антикорупційної стратегії на 2021–2025 рр. та відповідної Державної антикорупційної програми, які орієнтовані на конкретні результати у сферах правосуддя, оборони, економіки, освіти й соціального забезпечення.

Особлива увага в сучасному антикорупційному дискурсі надається формуванню культури доброчесності як ключової умови стійкості змін. Освітні ініціативи, інформаційні кампанії, залучення громадян до контролю за публічними процесами та підтримка викривачів поступово трансформують суспільне сприйняття корупції. Прикладом практичної імплементації таких підходів є впровадження антикорупційних програм на рівні окремих установ, зокрема Антикорупційної програми НАЗЯВО на 2025–2027 рр.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що стратегічна ефективність протидії корупції в Україні ґрунтується на чотирьох взаємопов'язаних компонентах: 1) оновлене антикорупційне законодавство, узгоджене з міжнародними стандартами; 2) інституційна система, здатна забезпечувати виявлення, розслідування та покарання корупційних діянь; 3) державна стратегія і програмне планування; 4) розвиток громадянського суспільства і зміцнення культури доброчесності. Стійкий прогрес у цій сфері можливий лише за умови синергії зусиль інституцій державної влади й активної участі громадян. Подолання корупції – це довготривалий процес, який потребує постійного вдосконалення підходів, урахування нових викликів і зміцнення довіри між державою та суспільством.

Література

1. Закон України про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18 жовтня 2006 р. № 251-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 50. Ст. 496. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/251-16>.
4. Костенко О., Бусол О. Концепція протидії корупційній злочинності в Україні потребує нових підходів: основні тези. Публічне право. 2016. № 2 (22). С. 143–151.
5. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
6. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
7. Про Вищий антикорупційний суд : Закон України від 7 червня 2018 р. № 2447-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 29. Ст. 237. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
8. Про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України від 14 жовтня 2014 р. № 808/2014. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014>.
9. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 р. № 772-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19>.

10. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України від 20 жовтня 2022 р. № 2322-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20>.
11. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п>.
12. Загальна інформація про Антикорупційну стратегію та Державну антикорупційну програму [Електронний ресурс]. Офіційний вебсайт Національного агентства з питань запобігання корупції. <https://dap.nazk.gov.ua/general-info/>.
13. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки : Закон України № 410-IX від 20 червня 2022 р. <https://dap.nazk.gov.ua>.
14. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки : постанова Кабінету Міністрів України № 220 від 4 березня 2023 р. <https://dap.nazk.gov.ua>.
15. Національне агентство з питань запобігання корупції. Загальна інформація про Антикорупційну стратегію та Державну антикорупційну програму. <https://dap.nazk.gov.ua>.
16. Кушнар'ов І. В. Антикорупційна політико-правова культура: концептуалізація поняття. Актуальні проблеми політики. 2017. Вип. 60. С. 58–69. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44669b28-2e19-4b87-9f74-095277641006/content>.
17. Горник В. Г., Євмешкіна О. Л., Сімак С. В. Формування антикорупційної культури українського суспільства. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування. 2023. Т. 34, № 6. С. 13–18. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.6/03>.
18. Українці назвали головні перешкоди на шляху до членства в ЄС, корупція – на першому місці. Українська правда. 2023. 9 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/9/7428082/>.
19. Про затвердження Антикорупційної програми Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти на 2025–2027 роки : наказ Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти від 1 квітня 2025 р. № 30. <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/Наказ-про-затвердження-Антикорупційної-програми-на-2025-2027-роки.pdf>.

References

1. Zakon Ukrainy “Pro zapobihannia koruptsii” [On Prevention of Corruption]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, № 49, St. 2056. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy “Kryminalnyi kodeks Ukrainy” [Criminal Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2001, № 25–26, St. 131. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy “Pro ratyfikatsiiu Konventsii OON proty koruptsii” [On Ratification of the UN Convention against Corruption]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2006, № 50, St. 496. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/251-16> [in Ukrainian].
4. Kostenko, O., & Busol, O. (2016). Kontseptsiiia protydii koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini potrebuie novykh pidkhodiv: osnovni tezy [The Concept of Combating Corruption Crime in Ukraine Requires New Approaches: Key Theses]. *Publichne pravo*, 2 (22), 143–151 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy” [On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, № 47, St. 2051. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy “Pro prokuraturu” [On the Prosecutor’s Office]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2015, № 2–3, St. 12. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy “Pro Vysshchy antykoruptsiinyi sud” [On the High Anti-Corruption Court]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2018, № 29, St. 237. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19> [in Ukrainian].
8. Ukaz Prezydenta Ukrainy “Pro Natsionalnu radu z pytan antykoruptsiinoi polityky” [On the National Council on Anti-Corruption Policy]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808/2014> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy “Pro Natsionalne ahenstvo z pytan vyivlennia, rozshuku ta upravlinnia aktyvamy...” [On the National Agency for Asset Recovery]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2016, № 4, St. 50. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19> [in Ukrainian].
10. Zakon Ukrainy “Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky” [On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021–2025]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20> [in Ukrainian].
11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy...” [On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п> [in Ukrainian].
12. Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii. Zahalna informatsiia pro Antykoruptsiinu stratehiiu ta Derzhavnu antykoruptsiinu prohramu [General Information about the Anti-Corruption Strategy and State Program]. <https://dap.nazk.gov.ua/general-info/> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy “Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021–2025 roky” [On the Principles of State Anti-Corruption Policy for 2021–2025], № 410-IX. <https://dap.nazk.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy...” [On Approval of the State Anti-Corruption Program for 2023–2025]. <https://dap.nazk.gov.ua> [in Ukrainian].
15. Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii. Zahalna informatsiia pro Antykoruptsiinu stratehiiu ta prohramu [General Information about the Anti-Corruption Strategy and Program]. <https://dap.nazk.gov.ua> [in Ukrainian].
16. Kushnarov, I.V. (2017). Antykoruptsiina polityko-pravova kultura: kontseptualizatsiia poniattia [Anti-Corruption Political and Legal Culture: Conceptualization of the Term]. *Aktualni problemy polityky*, 60, 58–69. <https://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/11897> [in Ukrainian].
17. Hornyk, V.H., Yevmeshkina, O.L., & Simak, S.V. (2023). Formuvannia antykoruptsiinoi kultury ukrain-skoho suspilstva [Formation of Anti-Corruption Culture in Ukrainian Society]. *Vcheni zapysky TNU im. V.I. Ver-nadskoho. Seriia: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 34 (6), 13–18. <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2023.6/03> [in Ukrainian].
18. Ukrainska pravda (2023, November 9). Ukrainci nazvaly holovni pereshkody na shliakhu do YeS, koruptsiia – na pershomu misti [Ukrainians Named the Main Obstacles to EU Membership – Corruption is the First]. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/11/9/7428082/> [in Ukrainian].
19. Nakaz NAZYAVO “Pro zatverdzhennia Antykoruptsiinoi prohramy na 2025–2027 roky” [On Approval of the Anti-Corruption Program for 2025–2027]. <https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2025/04/Наказ-про-затвердження-Антикорупційної-програми-на-2025-2027-роки.pdf> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 35.08:378:005.6

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-11>**Пантілеєнко Катерина Сергіївна**

аспірантка кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, викладачка кафедри філології
Дніпровського державного аграрно-економічного університету
ORCID: 0000-0001-6711-8351

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕНДЕРУ У МЕХАНІЗМАХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАВ РІВНОСТІ

Актуальність дослідження зумовлюється важливістю аналізу сутності та еволюції терміну «гендер». У статті проаналізовано фактори, що впливають на формування цінностей та стереотипів, та їх взаємодію із соціальними структурами та культурними традиціями, а також проаналізовано законодавчу базу України щодо гендерної рівності про реалізацію питань в українському суспільстві, відповідно до правових норм інших країн, де вже були спроби реалізувати ефективні механізми забезпечення гендерної рівності. Здійснено спробу надати наукову інтерпретацію та спостереження особливостей забезпечення прав і свобод гендерної рівності жінок і чоловіків в Україні, визначено можливі чинники для поліпшення. Авторка стверджує, що вивчення гендерних підходів слід починати з теорії соціального конструювання гендеру, яка обґрунтовується на розрізі біологічного статусу та соціальної категорії належності до статі. У зв'язку з цим не можна остаточно дати відповідь на запитання, чи є поняття гендеру розвитком ідеальних потенцій так званої «культурної статі», чи гендер лише остаточно формує природно дані статеве-вікові особливості людини. Необхідно звернути увагу, що свідчить про статеву та гендерну ідентичність підпорядковуються діалектиці особистісного й загального: загальна ідентичність не забезпечує ціннісно-нормативного змісту, тоді як гендерна ідентичність у своїй загальності формує вікові особливості як один зі своїх об'єктів і як один з елементів системи свого впливу. Можна стверджувати, що гендерна рівність набуває додаткового значення як умова модернізації суспільства та успішного впровадження трансформацій і змін. У статті надається висновок, що гендер та гендерна рівність в Україні використовуватимуться не лише як терміни, а й як норми суспільного життя, поваги та врахування взаємних інтересів. Формули рівного підходу повинні враховувати відмінності між жінками та чоловіками, оскільки в іншому разі вони не забезпечать точного результату.

Ключові слова: державне управління, гендер, гендерна рівність, гендерна культура, гендерна ідентичність, демократія, суспільство, чоловіче, жіноче.

Pantileienko K. S. The evolution of gender in the mechanisms for implementing equality rights

The article analyses the essence and evolution of the term 'gender', analyses the factors that influence the formation of values and stereotypes and their interaction with social structures and cultural traditions. The article analyses the legislative framework of Ukraine on gender equality and the implementation of issues in Ukrainian society in accordance with the consciousness of other countries that have already implemented effective mechanisms for ensuring gender equality. The article attempts to provide a scientific interpretation and observation of the peculiarities of ensuring gender equality of rights and freedoms of women and men in Ukraine, and identifies possible factors for improvement. The author argues that the study of gender approaches should begin with the theory of social construction of gender, which is based on the biological status and social category of gender. In this regard, it is not possible to give a definitive answer to the question whether the concept of gender is the development of the ideal potentials of the so-called 'cultural sex' or whether gender only finally forms the naturally occurring sex and age characteristics of a person. It should be noted that the concepts of sexual and gender identity are subject to the dialectic of the personal and the general: general identity does not provide any value-normative content, while gender identity in its generality creates age-related peculiarities as one of its objects and as one of the elements of its system of influence. It can be argued that gender equality is gaining additional importance as a condition for the modernization of society and the success of transformations and changes. The article concludes that gender and

gender equality in Ukraine will be used not only as terms, but also as a norm of social life, respect and consideration of mutual interests. Formulas for an equal approach should take into account the differences between women and men, because otherwise they will not have an accurate result.

Key words: state administration, gender, gender equality, gender culture, gender identity, democracy, society, male, female.

Вступ. Для розбудови справедливого, демократичного та рівноправного суспільства в Україні імплементація гендерних підходів виступає ключовою саме з боку публічного управління. Таке прагнення – це не просто реформа, а важливий стратегічний та фундаментальний чинник, який впевнено прямує до досягнення успішної інтеграції та національної стійкості у європейському світі. Використання підходів рівності не тільки у правових нормах для збереження норм міжнародних угод, надасть можливість позиціювати гендерну рівність на усіх щаблях як основу для майбутнього процвітання держави та національної безпеки [1].

Досягнення повної гендерної рівності можливе завдяки суттєвому прогресу та високим показникам розвитку суспільства й освіти в Україні, однак виникає низка питань, які перешкоджають цьому процесу та уповільнюють його. Наразі ситуація свідчить, що головним чинником виступає не стільки відсутність законодавчої бази, скільки стрімкий розрив між публічно закріпленими нормами та у можливостях їх ефективної імплементації державними органами та громадянами. Усталеність гендерних стереотипів та упередженість дій продовжують обмежувати можливості як для жінок, так і чоловіків, що має чітке проявлення у професійному розмежуванні, незбалансованій спроможності до участі у прийнятті рішень та невисокій економічній активності жінок порівняно з чоловіками. Така поточна ситуація, значно розкриває взаємозв'язки гендерної політики в освіті та поширює державні стратегії, і окреслює основні перспективи та виклики для подальшого розвитку програм та стратегій державного управління [2].

Поняття гендер, у такому випадку, вкладається в основу гендерної ідентичності, яка сама чинить тиск за статтю і формує ідентичність за допомогою ціннісно-нормативної системи культурного характеру.

Матеріали і методи. Відомі питання гендеру не є новими, проте не втрачають актуальності у колах науковців. Доволі часто запропонована тематика обирається предметом вивчення не тільки серед прихильників рівних прав, також обговорюється на різних наукових платформах, форумах, конференціях та висвітлюється українськими та зарубіжними вченими у фахових виданнях. Дослідженню гендерних питань присвятили свої праці: Грицай І. О. [4], Сиченко В.В. [5], Кімел М. С. [6], Мельник Т.М. [7], Кобелянська Л.С. [8] та інші. Поряд з цим, ряд фактів, пов'язаних з усвідомленням гендерних питань, з огляду на надзвичайні умови розвитку країни, досі не знайшли належного відображення та залишаються недостатньо вивченими. Методологічну основу дослідження складають загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналіз, синтез, узагальнення, а також описовий, діалектичний та порівняльний. Теоретичне підґрунтя склали наукові здобутки українських вчених, було з'ясовано наукові позиції щодо важливості гендеру у публічному управлінні.

Метою статті виступає аналіз сутності та еволюції поняття «гендер» та його імплементація у національному механізмі захисту прав і свобод чоловіків і жінок.

Результати. В Україні існують значні виклики, пов'язані з імплементацією наявності чіткої законодавчої бази. Наукові дослідження підкреслюють відсутність чітких правових механізмів та інституційних бар'єрів у подоланні гендерної дискримінації, що залишається нерозв'язаним питанням. Як відомо, такий феномен не є унікальним для України. Міжнародні академічні дослідження описують схожість питань та вирішень, можна визначити як «розрив між теорія-практика», у концептуальному змісті нечіткості та низькому рівні висновків з боку моніторингових систем та оцінок ефективності. Так можна стверджувати, що для досягнення реальних змін та шляхів недо-

статньо лише правових основ, потрібні значна політична воля, належні ресурси та інституційна спроможність [3]. Досить швидкі зміни та трансформації у суспільстві закликають до перегляду відповідних сучасних понять, які впливають на розвиток демократичної країни. Дуже відоме на сьогодні поняття гендеру вже отримало свій розвиток у мові, філософії та багатьох інших науках, заслуговує на свій розвиток у сфері державного та публічного управління.

Термін «гендер» прийшов з англійської мови і означає рід у лінгвістиці (чоловічій, жіночій, середній) або вид у належності до певного класу. Введення цього поняття надало початок виокремлення значення соціального та культурного феномену, а з іншого боку, викликало неоднозначність, дестабільність та деконструювання з політичної сторони. Виникнення соціальної статі спричинило за собою культурні стереотипи, якими вже займається гендерна культура. Вірність існування гендерованого суспільства та гендерних відносин, де невід'ємну, майже регульовальну роль відіграє публічне управління [5].

Поняття «гендер» вважається більш ширшим ніж «стать», адже його визначення містить набагато більший обсяг ознак та певних сталих стереотипів. Якщо «стать» можна обмежувати лише біологічними особливостями, то для визначення поняття «гендер» потрібно враховувати усі можливі ознаки.

Для вживання цих термінів у наукових дослідженнях потрібно чітко визначити, що це не тотожні поняття, хоча можуть виступати як суміжні. Американський сучасний науковець з гендерних питань Майкл С. Кіммел розкриває питання термінів так: «Стать стосується біологічного апарату, чоловічої й жіночої особи, тобто нашої хромосомної, хімічної та анатомічної будови. Гендер пов'язаний зі змістом, що його ми вкладаємо у відповідні відмінності в рамках культури. Стать – це самець і самиця; гендер – це маскуліність і фемініність: чоловічість і жіночість – те, що означає бути чоловіком чи жінкою. Біологічна стать має дуже незначну варіативність, тоді як гендер надзвичайно варіюється» [6]. У своєму дослідженні

науковець пропонує розкривати поняття статі саме через біологічні особливості осіб, водночас розглядаючи гендер з проявами статі чоловічності чи жіночності. Слід зауважити, що така думка видається зваженою, оскільки прояви статі виокремлювані як окремі суб'єктивні ознаки або стереотипи, якими суспільство наділяє чоловіків або жінок, вважаючи це ustalеними для неї.

На думку Т.М. Мельник, експертки з гендерних питань взаємодії держави та громадських організацій, гендер – це система цінностей, яку змодельовало суспільство, і яку підтримують соціальні інститути системи цінностей, норм і характеристик поведінки чоловіків та жінок, стилі життя та способи мислення, ролі та відносини жінок і чоловіків, набуті як особистісні в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальними, політичними, економічними і культурними контекстами життєдіяльності. Отже, фіксується уявлення про жінку та чоловіка залежно від статі. Так поняття «гендеру», як і набір певних характеристик та ознак окремих статей, дуже змістовне, зокрема, якщо брати до уваги розгалуженість напрямів для виокремлення ознак, які становлять зміст поняття гендеру. Основним виступає визначення соціальної ролі з подальшим впливом у різних сферах діяльності у процесі життя та становлення буття [7].

Слід звернути увагу, що є декілька сучасних вчених, які розглядають гендерний підхід у освіті, наприклад В.В. Очкур, розкриває поняття «гендер» як модель, яку організовують у суспільстві, життєдіяльності жінок та чоловіків, вона не уособлена лише сімейними відносинами, сама модель переноситься у суспільство як соціальні відносини, починаючи з дошкільних закладів і вище. Модель взаємовідносин між чоловіками та жінками, яку розглядає науковець, складається не лише з різних характеристик за біологічними ознаками, але й урахуванням дедалі соціальних характеристик суспільства. В.В. Очкур звертає увагу не лише на урахування гендера як моделі, а й у єдності соціальних характеристик для влаштування гендерних основ у суспільстві [8].

Слід зауважити, що не усі дослідники гендеру стверджують, що гендер формується та залежить від соціуму. Наприклад, відомий український науковець В.П. Кравець вказує, що гендер формується більш біологічно ніж соціально. Поведінка у суспільстві повторює або віддзеркалює очікувані стереотипи, сформовані суспільством залежно від її статі. Особистість постійно самостійно створює гендер своїми вчинками. Якщо поняття гендеру наповнюють окремими різними ознаками з соціального життя та взаємодії із соціумом громадян, то визначення В.П. Кравець більше схильна до наявності стереотипів при формуванні поведінки особи та кваліфікації її як належної [9].

У пошуках імплементації гендерних підходів слід звернути увагу на те, що в різні часи суспільство намагалося визначитися та встановити рівність, взагалі незважаючи на стать. Прикладом виступають такі етапи: у античні часи «жінки наділені природою такими самими здібностями, як і чоловіки, але сфери їх діяльності все-таки потрібно розділяти». Тоді вже як наприкінці XVIII – поч. XX ст. – відповідний постає те, що права жінок розширили, особливо у соціально-економічних, політичних та сімейних аспектах. Розпочав змінюватися підхід до розуміння ролі жінок у суспільстві, у боротьбі із злочинністю, спрямований проти жінок, удосконалення та розширення прав жінок, більше залучення до праці та виборів та як повноправного та рівного члена сім'ї, до якого прислухаються з порадами. Вже у 40–80-ті рр. XX ст. спроба на міжнародному рівні порівняти чоловіків і жінок, унаслідок суттєвого розширення соціально-економічних, політичних, освітніх та сімейних прав жінок, виникли ідейно-громадські течії, які намагались порівняти можливості чоловіків і жінок (лібералізм, фемінізм, соціалізм).

Наразі розвиток в отриманні прав рівності жінок і чоловіків відбувається на рівні національно законодавчому, за прикладом європейського досвіду з урахуванням міжнародно-правових норм та міжнародного механізму захисту щодо правил поведінки суб'єктів під міжнародним захистом. Оскільки захисту по-

требують різноманітні сфери життя, то й міжнародно-правові норми знаходять своє призначення через визначення основних напрямків, що згідно з розпорядженнями державного та публічного управління повинні встановлюватися як механізми, які на сьогодні складно реалізувати в межах однієї держави. Стосовно міжнародних організацій як елемента такого механізму, то їх основна роль полягає у відтворенні та забезпеченні захисту та його ефективності.

Різнomanітність міжнародних можливостей дає змогу стверджувати про виконання функцій відповідальності, які захищають свободу рівності чоловіків і жінок через утворення системи дій і вимог. Слід звернути увагу, що національному механізму захисту рівності прав і свобод чоловіків і жінок притаманні й негативні риси: 1) відсутність чіткої послідовності здійснення захисту рівності; 2) невизначена єдина стратегія розвитку механізму захисту рівності. Також існує визначення особливостей забезпечення рівності прав і свобод жінок і чоловіків нормам законодавства України: 1) в Україні встановлено рівноправність, причому без дискримінації за ознаками статі; 2) і чоловіки, і жінки перебувають у рівних можливостях для захисту своїх прав; 3) відсутні обмеження та привілеї за ознакою статі; 4) встановлено рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків; 5) норми державного законодавства мають антидискримінаційний характер, оскільки спрямовані на запобігання та протидію дискримінації [10].

Отже, можна зробити висновок, що у сучасній науці спостерігається відмова від радикалізму та принципів ієрархії. Вони заміщуються прагненням розглянути механізми конституювання та функціонування гендеру у соціокультурних процесах, від аналізу жіночого чинника та констатації чоловічого домінування. Дослідники переходять до аналізу присутності, конструювання та відтворення гендеру в усіх сферах життєдіяльності, в усіх соціальних процесах, до з'ясування його впливу на чоловіків і жінок. Гендер розглядається як варіативна організована модель соціальних відносин між чоловіками та жін-

ками, яка не тільки характеризує особистісне та міжособистісне спілкування, а й визначає відносини в основних інститутах суспільства [9; 12].

Тож, можна стверджувати, що вивчення гендерних підходів слід починати з теорії соціального конструювання гендеру, яка ґрунтується на розрізненні біологічної статі та соціальної категорії належності до статі. Гендер конструюється як відношення нерівності та розглядається як робота суспільства з приписування статі. При цьому відносини між чоловічим і жіночим як соціальними категоріями можуть змінюватися. Деконструкція гендеру являє собою концептуалізацію уявлень про чоловіче і жіноче з метою виявлення в них відносин нерівності [12].

Таким чином, стать виступає біосоціальним феноменом, який можна охарактеризувати як реалізацію громадянина у соціальному просторі своєї біологічної природи, а гендер, у свою чергу, соціокультурним феноменом, що реалізує в соціумі нормативно-ціннісну будову людської свідомості. Звідси випливає висновок, що статеві ідентичність, як форма соціальної ідентичності, детермінована статеві-віковими особливостями людини, тоді як гендерна ідентичність, як форма соціальної ідентичності, детермінована статеві-віковими особливостями людини, тоді як гендерна ідентичність, як форма культурної ідентичності, детермінується соціокультурним досвідом народу, тобто неприродним джерелом. Гендерна ідентичність формує пам'ять і структурує досвід статевої ідентичності, становлячи на майбутнє як мотив і перспектива. Інакше кажучи, досвід взаємодій людини, набутий «під егідою» гендерної ідентичності, відкладається у статевої ідентичності та керує її поведінкою і мисленням, які пов'язані зі статевою самосвідомістю. Можна сказати, що немає «діяча» гендерної ідентичності, яка може бути віднесена до представника будь-якої статі – є «діяч» ідентичності, яка пов'язана з конкретним тілом конкретної статі. У зв'язку з цим не можна остаточно дати відповідь на запитання, чи стає поняття гендеру основою для розвитку нових ідеальних потенцій так

званої «культурної статі», чи гендер лише остаточно формує задані біологічно статеві-вікові особливості людини. Вочевидь, єдине розв'язання цього питання можливе лише з діалектологічного погляду: будь-яка дихотомія культурного (матеріального та ідеального) розв'язується динамікою публічного простору і людиною у процесі міжособистісних взаємодій. Необхідно звернути увагу, що співвідношення статевої та гендерної ідентичності підпорядковується діалектиці особистісного і загального: статеві ідентичність не передбачає будь-якого ціннісно-нормативного змісту, тоді як гендерна ідентичність у своїй загальності створює статевозрілі особливості як один зі своїх об'єктів, і один з елементів системи свого впливу. Поняття гендер, у такому разі, поєднується до основи гендерної ідентичності, яка сама чинить тиск на стать і статеві ідентичність за допомогою ціннісно-нормативної системи та культурного характеру. Отже, в діахронічному аспекті гендерну ідентичність можна виводити зі статевої ідентичності (як і поняття «гендер» – із поняття «стать»), тоді як у синхронному вимірі вони не просто співіснують як взаємопов'язані, а й виявляють тенденцію до цілковитої самостійності.

Висновки. Наразі розвиток рівності жінок і чоловіків відбувається на рівні національного законодавства, на прикладі європейського досвіду з урахуванням міжнародно-правових норм й міжнародного механізму захисту чоловіків та жінок у встановлених основних правилах поведінки суб'єктів під міжнародним захистом. Захисту потребують різноманітні сфери життя чоловіка та жінки, то й міжнародно-правові норми забезпечують своє призначення через виділення основних напрямків, які необхідно встановити як механізми, але тим самим їх і складно реалізувати в межах однієї держави. Різноманітність міжнародних можливостей дає підґрунтя стверджувати про виконання функцій відповідальності, які захищають чоловіків і жінок через створення системи дій і вимог. Дослідники переходять до аналізу присутності, конструювання та відтворення гендеру в усіх сферах життєдіяльності, в усіх соціальних проце-

сах, до з'ясування його впливу на чоловіків і жінок. Гендер розглядається як варіативно організована модель соціальних відносин між чоловіками та жінками, яка не тільки характе-

ризує особистісний та міжособистісний діалог, а й має на меті, встановлення стабільних відносин в основних публічних інститутах суспільства.

Література

1. Гендерна рівність. Перелік інформаційно-методичних ресурсів з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. URL: <https://mon.gov.ua/tag/henderna-rivnist?&tag=henderna-rivnist>
2. Стройко Т.В., Єремеева А.А. Рівень гендерної рівності в умовах євроінтеграційних прагнень України. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 740–744. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/105.pdf
3. Яременко О.І., Намазова Ю.І. Теоретичні підходи до формування гендерної політики у публічному управлінні. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. Вип. 2. С. 70–75. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.11>
4. Грицай І. О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика: монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2018. 470 с.
5. Сиченко В.В. Механізми упровадження засад гендерного інтегрування у публічному управлінні. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2022. Вип. 32. С. 39–45 URL: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/32-2022/7.pdf>
6. Кімел М. С. Гендероване суспільство: пер. з англ. Майкл С. Кімел. Київ : Сфера, 2003. 490 с.
7. Мельник Т. М., Кобелянська Л. С. 50/50: Сучасне гендерне мислення: словник. Київ : К.І.С., 2005. С. 3–4.
8. Очкур В. В. Гендерна стратегія виховання та гендерний підхід у розвитку дітей дошкільного віку. *Дошкільний навчальний заклад*. 2012. № 4 (64). С. 39.
9. Гендерна педагогіка: навч. посіб./ Кравець В. П. Тернопіль : Джура, 2003. 416 с.
10. Про вдосконалення роботи центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Указ Президента України від 26.07.2005. № 1135/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005#Text>
11. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: слов.-довідн. / уклад. Мельник Т.М., Кобелянська Л.С. Київ : Логос, 2020. 240 с.
12. Пантілеєнко К. С. Формування гендерної рівності в державному управлінні. *Державне управління та адміністрування*. 2024. Том 2. №2. С. 44–51. <https://doi.org/10.54891/2786-6998-2024-2-7>

References

1. Henderna rivnist. Perelik informatsiino-metodychnykh resursiv z pytan zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [Gender equality. List of information and methodological resources on ensuring equal rights and opportunities for women and men]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/tag/henderna-rivnist?&tag=henderna-rivnist> [in Ukrainian].
2. Stroiko, T.V., & Yereimeieva, A.A. (2018). Riven hendernoї rivnosti v umovakh evrointehratsiinykh prahnen Ukrainy [The level of gender equality in the context of Ukraine's European integration aspirations]. *Ekonomika i suspilstvo*, 14, 740–744. Retrieved from: https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/105.pdf [in Ukrainian].
3. Yaremenko, O.I., & Namazova, Yu.I. (2022). Teoretychni pidkhody do formuvannia hendernoї polityky u publichnomu upravlinni [Theoretical approaches to the formation of gender policy in public administration]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava*, 2, 70–75. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.2.11> [in Ukrainian].
4. Hrytsai, I. O. (2018). Mekhanizm zabezpechennia pryntsypu hendernoї rivnosti: teoriia ta praktyka: monohrafiia [The mechanism of ensuring the principle of gender equality: theory and practice]. Kyiv. Khai-Tek Pres. [in Ukrainian].
5. Sychenko, V.V. (2022). Mekhanizmy uprovadzhennia zasad hendernoho intehruvannia u publichnomu upravlinni. [Mechanisms for implementing the principles of gender integration in public administration]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 32, 39–45. Retrieved from: <https://pag-journal.iei.od.ua/archives/2022/32-2022/7.pdf> [in Ukrainian].
6. Kimmel, M. S. (2003). *Genderovane suspilstvo [Gendered society]*: per. z anhl. Maikl S. Kimmel. Kyiv. Sfera. [in Ukrainian].
7. Melnyk, T. M., & Kobelianska, L. S. (2003). *50/50: Suchasne genderne myslennia [Contemporary gender thinking]*: slovnyk. Kyiv . K.I.S., S. 3-4 [in Ukrainian].

8. Ochkur, V. V. (2012). Genderna stratehiia vykhovannia ta gendernyi pidkhid u rozvytku ditei doshkilnoho viky [Gender strategy of education and gender approach in the development of preschool children]. *Doshkilnyi navchalnyi zaklad*, 4 (64), 3–9 [in Ukrainian].

9. Kravets, V. P. (2003). *Henderna pedahohika [Gender pedagogy]: navch. posib.* Ternopil. Dzhura. [in Ukrainian].

10. Pro vdoskonalennia roboty tsentralnykh ta mistsevykh orhaniv vykonavchoi vlady shchodo zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvostei zhinok i cholovikiv [About improving the work of central and local executive authorities to ensure equal rights and opportunities for women and men]: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.07.2005. № 1135/2005 Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005#Text> [in Ukrainian].

11. Melnyk, T.M., & Kobelianska, L.S. (2020). *Hender u terminakh, pravovykh aktakh i praktytsi peretvoren [Gender in terms, legal acts and practices of transformation]: slovnyk-dovidnyk.* Kyiv. Lohos [in Ukrainian].

12. Pantileienko, K. S. (2024). Formuvannia hendernoi rivnosti v derzhavnomu upravlinni [Promoting gender equality in public administration]. *Derzhavne upravlinnia ta administruvannia*. T. 2. №2. S. 44–51. <https://doi.org/10.54891/2786-6998-2024-2-7> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 18.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 342.7:351.74 (477) (045)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-12>**Приходьков Михайло Володимирович**

аспірант науково-дослідної лабораторії

з проблем запобігання кримінальним правопорушенням

Донецького державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0009-0006-9166-6001

**ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ
В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

У статті проаналізовано питання дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України. Розкрито правові засади функціонування поліції у сфері прав людини, а також охарактеризовано механізми захисту прав громадян під час поліцейського втручання. Особливу увагу приділено ролі системи Custody Records як інструменту забезпечення прозорості, фіксації дій щодо затриманих осіб і попередження порушень прав людини. Обґрунтовано необхідність подальшого вдосконалення нормативної бази, професійної підготовки поліцейських та зміцнення громадського контролю над правоохоронною діяльністю для підвищення довіри суспільства до поліції. Доводиться, що забезпечення прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України є фундаментом для утвердження законності, справедливості та підтримання правопорядку. У контексті демократичного розвитку країни особливу важливість набуває впровадження механізмів, які мінімізують ризики порушення прав громадян під час їхньої взаємодії з поліцією, особливо в ситуаціях затримання та перебування в поліцейських установах. На передній план виходить використання системи Custody Records, яка забезпечує детальну реєстрацію всіх дій щодо затриманих осіб у реальному часі. Це рішення сприяє прозорості роботи поліції, запобігає випадкам неналежного поводження, катувань чи незаконного утримання, а також підвищує рівень довіри громадян до правоохоронних органів. Інтеграція сучасних моніторингових інструментів, як-от Custody Records, розвиток правової культури серед працівників поліції і посилення контролю за дотриманням правових норм у щоденній роботі є критично важливими для ефективної реалізації принципів захисту прав людини. Ці заходи формують основу для побудови правової держави, зміцнення демократичних цінностей та підвищення рівня взаємної довіри між суспільством і правоохоронними органами.

Ключові слова: Національна поліція України, дотримання прав і свобод людини, Custody Records, правоохоронні органи.

Prykhodkov M. V. Respect for human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine

The article analyzes the issue of respecting human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine. The legal principles of the functioning of the police in the field of human rights are revealed, and the mechanisms for protecting citizens' rights during police intervention are described. Particular attention is paid to the role of the Custody Records system as a tool for ensuring transparency, recording actions regarding detained persons, and preventing human rights violations. The need for further improvement of the regulatory framework, professional training of police officers, and strengthening public control over law enforcement activities in order to increase public trust in the police is substantiated. It is argued that ensuring human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine is the foundation for establishing legality, justice, and maintaining law and order. In the context of the country's democratic development, the implementation of mechanisms that minimize the risks of violations of citizens' rights during their interaction with the police, especially in situations of detention and stay in police institutions, is of particular importance. The use of the Custody Records system, which provides detailed registration of all actions regarding detained persons in real time, comes to the fore. This solution contributes to the transparency of police work, prevents cases of ill-treatment, torture or illegal detention, and also increases the level of citizens' trust in law enforcement agencies. The integration of modern monitoring tools, such as Custody Records, the development of a legal culture among police officers and increased control over compliance with legal norms in daily work are critically important for the effective implementation of the principles of human rights protection. These measures form the basis for building a legal state, strengthening democratic values and increasing the level of mutual trust between society and law enforcement agencies.

Key words: National Police of Ukraine, observance of human rights and freedoms, Custody Records, law enforcement agencies.

Вступ. Права людини в сучасному світі посідають ключове місце в державній політиці демократичних країн. Згідно зі статтею 1 Загальної декларації прав людини, усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах, мають розум і совість, а отже, повинні діяти в дусі братерства. Аналізуючи положення Конституції України, можна зауважити, що права людини і громадянина є невіддільною складовою особистості, становлять її правову спадщину. Тому людина, позбавлена прав, не лише стає юридично безправною, а й втрачає можливість бути повноцінною особистістю через обмеження в задоволенні власних потреб та інтересів. Права і свободи людини та громадянина визначають основоположні аспекти її життєдіяльності у взаємодії із суспільством і державою [1, с. 41].

Метою статті є аналіз питання дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України.

Матеріали та методи. Дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України було предметом наукових досліджень таких учених, як С. С. Бродовський, О. В. Раздольська, Л. В. Півненко, Т. М. Кравцова, О. В. Назаренко-Хамаєва, та інших провідних науковців. Однак низка аспектів досліджуваної проблеми потребує додаткового опрацювання.

Результати. Права і свободи людини являють собою юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, формалізовану міру поведінкової свободи особи в рамках державно-організованого суспільства. Їх фундамент базується на принципах конституціоналізму, зокрема на тому, що влада діє суто в межах закону і згідно з його положеннями. Разом із цим вони спираються на принципи правової, соціальної і демократичної держави, яка забезпечує захист прав та гідності кожного члена суспільства. Захист цих прав і свобод у державі покладено на правоохоронні органи, серед яких важливу роль відіграє Національна поліція України. Її діяльність базується на таких принципах, як верховенство права, законність, відкритість, політична нейтраль-

ність, прозорість, партнерська взаємодія з населенням та постійність у виконанні своїх завдань [2, с. 122].

Закон України «Про Національну поліцію» визначає, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, покликаним служити суспільству через забезпечення охорони прав і свобод громадян, боротьбу зі злочинністю, підтримання громадського порядку та безпеки. Враховуючи виняткові повноваження поліції у сфері забезпечення правопорядку, потрібно наголосити, що застосування цих повноважень обумовлено чітко встановленими алгоритмами та законодавчими нормами. Однак з погляду вдосконалення нормативної бази це потребує подальшого розвитку, спрямованого на посилення принципу гарантування дотримання прав і свобод людини та громадянина в усіх аспектах діяльності поліції [3, с. 528–529].

У сучасних умовах викликів роль Національної поліції України як гаранта безпеки та правопорядку набуває особливої ваги. З початком повномасштабної війни, на тлі порушення нормального функціонування державних інститутів, ключовим завданням органів поліції стає забезпечення громадської безпеки й порядку, а також запобігання та припинення правопорушень. У цьому контексті діяльність поліції має відповідати високим стандартам ефективності, водночас базуючись на фундаментальних правових принципах, закріплених у Конституції України та національному законодавстві. Правові норми, які регулюють роботу поліцейських, відіграють вирішальну роль у встановленні меж повноважень органів влади, протидії зловживанню службовим становищем та забезпеченні захисту прав і свобод людини [4, с. 50].

За словами К. Владовської, Національна поліція України виконує важливу функцію захисту законних прав і свобод громадян, забезпечення громадської безпеки та правопорядку, а також служіння суспільству через боротьбу зі злочинністю. У процесі виконання цих завдань відображається її здатність впроваджувати міжнародні стандарти у сфері прав людини. Це покладає на працівників органів внутрішніх справ особливий характер про-

фесійних обов'язків, яких навчання має бути орієнтоване на набуття практичних знань і навичок, виховання поваги до фундаментальних прав людини та забезпечення відповідності професійної діяльності вимогам нормативно-правових актів, посадовим обов'язкам і розпорядженням керівництва [5, с. 33].

Закон України «Про Національну поліцію» встановлює, що у своїй роботі поліція дотримується принципу верховенства права. За цим принципом людина, її права та свободи визнаються найвищою цінністю, визначаючи напрям і зміст діяльності державних органів. Основним принципом функціонування поліції є забезпечення дотримання прав і свобод, які гарантуються Конституцією та законодавством України, а також міжнародними угодами, ратифікованими Верховною Радою України, і сприяння їх реалізації [6].

Отже, як уже зазначалось, згідно з положеннями Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року № 580-VIII одним із ключових принципів діяльності Національної поліції України є принцип дотримання прав і свобод людини (ст. 7). Цей принцип вимагає, щоб поліція під час виконання своїх завдань забезпечувала захист прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, і сприяла їх реалізації. Обмеження прав і свобод дозволяється лише в установленому законодавством порядку, за умови нагальної потреби та тільки в тому обсязі, який необхідний для виконання завдань поліції. Такі заходи мають негайно припинятися, якщо мета їх застосування досягнута або відпала потреба в їх продовженні. Поліцейським суворо заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати чи толерантно ставитися до будь-яких форм катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У випадку прояву таких дій кожен поліцейський зобов'язаний оперативно вжити всіх необхідних заходів щодо їх припинення й невідкладно повідомити своє керівництво про виявлені факти або наміри до їх застосування. Якщо ж факти катувань та інші форми неналежного поводжен-

ня приховуються співробітниками поліції, керівник відповідного органу зобов'язаний протягом доби після отримання інформації про такі випадки ініціювати службове розслідування з метою притягнення винних до відповідальності. Також поліцейський повинен повідомити орган досудового розслідування, уповноважений розглядати кримінальні правопорушення, пов'язані з діями працівників поліції. У своїй діяльності поліція не допускає жодних привілеїв або обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або будь-яких інших характеристик. Таким чином, можна стверджувати, що принцип дотримання прав і свобод людини є тісно пов'язаний із принципом верховенства права та спрямований на забезпечення реалізації цих прав відповідно до норм законодавства [7, с. 13–14].

Захист прав і свобод людини за законом, значимість принципу верховенства закону для такого захисту – ці фактори вказують на важливість професіоналізму в роботі правоохоронних органів, що означає ефективність і законність у їх діяльності. Для Національної поліції України, як правоохоронного органу, основними функціями є попередження та виявлення злочинів, підтримка публічного порядку, надання своєчасної допомоги людям, які потрапили в біду. Ці функції є спільними для більшості поліцейських структур у Європі та в усьому світі. З огляду на специфіку діяльності поліції і для спрямування її в потрібному напрямі 17 грудня 1979 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Кодекс поведінки осіб з підтримання правопорядку. Резолюція 34/169, згідно з якою було прийнято цей кодекс, містить такий припис: «...Як і всі інші органи системи кримінального судочинства, кожний орган охорони порядку повинен представляти громадськість в цілому, нести перед нею відповідальність і бути їй підзвітним» [8, с. 38].

Переконливою є аргументація з приводу захисту прав людини, яка була наведена 28 жовтня 2014 році в коментарі Генерального директорату з прав людини та верховенства

права Ради Європи до проекту Закону України «Про поліцію та поліцейську діяльність», підготовленому на основі аналізу, проведеного експертами Ради Європи Ральфом Рошем і Франсеском Гільєном Ласьєррою, у якому зазначалось таке: немає жодного конфлікту між захистом прав людини та забезпеченням правопорядку, шлях до одного проходить через інше. Поліція повинна захищати права людини. Наприклад, коли поліція рятує особу від неправомірного насильства, то вона не просто запобігає вчиненню злочину, але й захищає її право на життя і свободу від нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження. Розслідуючи пограбування, поліція не просто виконує свої безпосередні обов'язки, але й забезпечує гарантії права на справедливий суд і мирне володіння особою своїм майном. Кожна дія поліції впливає на права людини, і поліція зобов'язана дбати про те, щоб цей вплив був позитивним [1, с. 42].

А ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» чітко встановлює, що для виконання своїх завдань поліція застосовує заходи реагування на правопорушення, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення. А саме це заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення. Крім того, стаття 31 цього закону визначає превентивні поліцейські заходи, а стаття 43 – поліцейські заходи примусу. Частина 4 статті 7 Закону України «Про Національну поліцію» забороняє працівникам поліції за будь-яких обставин сприяти, здійснювати, підбурювати або толерувати будь-які форми катувань, жорстокого, нелюдського або таких, що принижують гідність, поводжень чи покарань. У разі виявлення подібних дій кожен поліцейський зобов'язаний терміново вжити всіх необхідних заходів для їх припинення й обов'язково повідомити своє керівництво про виявлення фактів катування або намірів їх застосування. У випадку, якщо такі дії приховуються, керівник відповідного органу з моменту отримання інформації про порушення зобов'язаний протягом однієї доби ініціювати службове розслідування з метою встановлення винних осіб і притягнення їх до відповідальності [2, с. 123–124].

С. С. Єсімов зазначив, що діяльність Національної поліції України у сфері захисту прав і свобод людини має багатовимірний характер. Її ефективність залежить не тільки від професійних навичок і відданості поліцейських, але й від рівня довіри до них. Ця довіра формується завдяки взаємодії правоохоронних органів із громадськістю, з окремими підрозділами та працівниками, а також через тісну співпрацю з громадськими організаціями та самими громадянами [9, с. 26]. Основними завданнями поліції є попередження правопорушень, відновлення та захист гарантованих прав і свобод, а також забезпечення їх дотримання на всіх рівнях. Механізм реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина органами внутрішніх справ ґрунтується на принципах самостійності та єдності правової системи. Діяльність Національної поліції України спрямована на багатосторонній захист прав і свобод людини. Її результативність визначають не лише професіоналізм і самовідданість правоохоронців, але й рівень довіри громадян до поліції, якість взаємодії між загальними управліннями й окремими посадовими особами, а також співпраця з громадськими організаціями та населенням. Основні завдання передбачають попередження правопорушень, відновлення та забезпечення прав і свобод людини, а також їх захист, реалізований через діяльність підрозділів Національної поліції України [10, с. 23–24].

Поліцейські у своїй діяльності зобов'язані забезпечувати дотримання прав і свобод людини, і за жодних обставин їм не дозволено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання. У разі виявлення подібних дій кожен працівник поліції має негайно вжити всіх можливих заходів для їх припинення й обов'язково повідомити безпосереднє керівництво про факти катувань або наміри їх здійснення. У випадку приховування таких фактів або неналежного поводження поліцейськими керівник відповідного органу зобов'язаний протягом 24 годин після отримання інформації ініціювати

службове розслідування та забезпечити притягнення винних до відповідальності. Національна поліція, як публічний орган, перебуває під особливою увагою громадськості, а її діяльність значною мірою формує уявлення про функціонування правоохоронної системи загалом [11, с. 147].

Отже, одним із пріоритетних завдань діяльності Міністерства внутрішніх справ України є побудова своєї діяльності на основі дотримання прав людини та забезпечення захисту суспільства від насильства, дискримінації, проявів нетерпимості та будь-яких інших порушень. Саме тому на сьогодні в територіальних підрозділах Національної поліції України активно запроваджується система Custody Records, що використовується органами поліції для покращення стану дотримання стандартів захисту прав затриманих осіб [12; 13, с. 79].

Г. М. Стояцька підкреслює, що Custody Records – автоматизована система дій із затриманими особами, що передбачає унеможливлення та недопущення катувань, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження із затриманими особами. Її впровадження розпочалось в Україні з 2017 року з урахуванням зарубіжного досвіду та за сприяння в тому числі Консультативної місії Європейського Союзу. Основною її метою із самого початку було сприяння запобіганню неналежній поведінці поліцейських стосовно затриманих або відвідувачів, які перебувають у місцях несвободи, і водночас захист правоохоронців від можливих провокацій або наклепів стосовно виконання їх професійних обов'язків [14, с. 102].

Як зазначає В. Є. Барба, сьогодні Національна поліція запровадила інформаційну підсистему Custody Records, спрямовану на забезпечення прав затриманих, а також запобігання катуванням, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Ця система базується на сервісно-орієнтованому підході до управління процесами, що зменшує навантаження на поліцейських і дає їм змогу ефективніше працювати із затриманими та відвідувачами підрозділів. У рамках впровадження Custody Records введено

нову посаду інспектора з дотримання прав людини, який відповідає за документування всіх дій щодо затриманих осіб. Завдяки цьому професійно підготовлені й мотивовані працівники поліції не лише самі виконуватимуть законодавчі вимоги прозоро та відповідально, але й стануть прикладом для тих колег, які лише розпочинають службу. Цифрова трансформація поліцейської системи є ще одним важливим кроком до поліпшення ситуації з дотриманням прав і свобод громадян. Вона зробить діяльність поліції прозорішою для суспільства, мінімізує ризик корупційних проявів і унеможливить застосування тортур чи принизливого ставлення. Принципи відкритості, прозорості та підзвітності стануть основою для об'єктивної оцінки роботи поліції з боку громадян, сприятимуть довірі та співпраці в забезпеченні публічної безпеки. Інтеграція в діяльність поліції найкращих світових практик щодо захисту прав і свобод громадян допоможе значно підвищити ефективність роботи всієї системи, створюючи умови для гармонійного співробітництва між правоохоронцями та суспільством [11, с. 147]. Система Custody Records дає можливість забезпечити детальну фіксацію всіх дій щодо затриманої особи, починаючи з моменту її фактичного затримання та протягом усього періоду перебування в територіальному органі поліції до моменту звільнення цієї особи або ж її доставлення до ізолятора тимчасового тримання. Завдяки цьому вирішується ціла низка питань, що в кінцевому стані дає змогу досягти підвищення стандартів захисту прав затриманих осіб і поліцейських, впливає на покращення ефективності роботи Національної поліції України та підвищення рівня довіри до неї громадян [15, с. 36].

Система розроблена для вдосконалення стандартів захисту прав затриманих шляхом запровадження обов'язкових заходів, як-от проведення інтерв'ю в разі доставлення до органів поліції, електронна реєстрація всіх дій щодо затриманого (включно із записом, зберіганням і накопиченням даних), а також забезпечення доступу до інформації про осіб, які перебувають під наглядом поліції з моменту їх фактичного затримання. Інформація,

що має бути внесена до інформаційної підсистеми Custody Records, стосується подій, пов'язаних із затриманням осіб, яких підозрюють у правопорушеннях, за рішенням уповноважених працівників органів поліції [16, с. 86].

Функціонування інформаційної підсистеми Custody Records покликане створити умови для підвищення стандартів захисту прав затриманих осіб та поліцейських через такі механізми:

- зменшення навантаження на поліцейських, які працюють із затриманими;
- забезпечення захисту прав поліцейських від неправдивих звинувачень у неналежних діях стосовно затриманих;
- дистанційний зовнішній контроль за дотриманням прав затриманих уповноваженими представниками Управління дотримання прав людини Національної поліції України;
- електронна фіксація всіх дій щодо затриманої особи від моменту фактичного затримання до її поміщення в слідчий ізолятор або звільнення з-під варти;
- запровадження обов'язкового опитування затриманого та поліцейського, відповідально за затримання, для з'ясування обставин і підстав затримання;
- контроль за дотриманням прав затриманого та унеможливлення контакту з ним осіб, які не мають відповідних повноважень;
- автоматизоване повідомлення центрів надання безоплатної вторинної правової допомоги про факт затримання;

– інформування відповідальних осіб про завершення терміну утримання під вартою;

– отримання звітів щодо умов утримання, поведінки, забезпечення прав затриманих, їхнього стану здоров'я під час перебування в підрозділах поліції [16, с. 86].

Висновки. Дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції України є ключовим елементом у забезпеченні законності, справедливості та правопорядку. У сучасних умовах демократичного розвитку України особливої ваги набуває впровадження механізмів, які унеможливають порушення прав громадян під час взаємодії з поліцією, зокрема в разі затримання та перебування осіб у поліцейських підрозділах. Одним із таких інструментів є система Custody Records, яка забезпечує фіксацію всіх дій щодо затриманих осіб у режимі реального часу. Запровадження цієї системи сприяє прозорості роботи поліції, запобігає випадкам неналежного поведінки, катувань чи незаконного утримання, а також посилює довіру суспільства до правоохоронних органів. Таким чином, ефективна реалізація принципів дотримання прав людини в діяльності Національної поліції неможлива без інтеграції сучасних моніторингових інструментів, як-от Custody Records, розвитку правової культури працівників поліції та посилення контролю за дотриманням правових стандартів у щоденній практиці. Це є необхідною умовою для побудови правової держави та зміцнення демократичних засад суспільства.

Література

1. Кравцова Т. М., Назаренко-Хамасєва О. В. Національна поліція як основний суб'єкт забезпечення охорони прав і свобод людини. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 40–43.
2. Бродовський С. С. Окремі аспекти забезпечення дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції. *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності*. Харків, 2017. С. 122–124.
3. Раздольська О. В. Проблемні питання забезпечення функціонування принципу дотримання прав і свобод людини і громадянина в діяльності поліції. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 528–530.
4. Півненко Л. В. Принцип дотримання прав і свобод людини у діяльності національної поліції України: його зміст та структура. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Правознавство*. 2025. Т. 27. Вип. 1 (40). С. 50–55.
5. Владовська К., Морщук Т. Дотримання міжнародних стандартів прав людини працівниками Національної поліції України. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2019. Вип. 4. С. 32–36.
6. Про Національну поліцію України : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

7. Єфремова І. О. Дотримання прав і свобод людини як один із головних принципів діяльності Національної поліції України. *Проблеми сучасної поліцейстики*. Харків, 2021. С. 12–15.
8. Квач Н. С. Дотримання прав людини в діяльності поліції. Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності. Харків, 2018. С. 38–39. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/30.pdf.
9. Єсімов С. С. Правовий статус громадян у контексті адміністративної діяльності Національної поліції. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 4 (6). С. 25–30.
10. Матяш В. М., Роговенко О. В. Національна поліція України в механізмі забезпечення конституційних прав і свобод громадян. *Молодий вчений*. 2022. № 10 (110), жовтень. С. 22–26.
11. Барба В. Є. Забезпечення Національною поліцією прав і свобод громадян. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 145–148.
12. Запровадження моделі функціонування системи Custody Records – одне з пріоритетних завдань розвитку університету. URL: <https://dnuvs.in.ua/novyny/mariupol/zaprovadzhennya-modeli-funkczionuvannya-systemycustody-records-odne-z-priorytetnyh-zavdan-rozvytku-universytetu>.
13. Сахно А. П. Правове регулювання системи Custody Records в діяльності Нацполіції. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/8580c399-5a43-46a2-bf6c-21a035d58bef/content>.
14. Стояцька Г. М. Запровадження та функціонування Custody Records в Україні: філософський аналіз правового потенціалу. *Перспективи. Соціально-політичний журнал*. 2022. № 1. С. 102–108.
15. Синявська О. Ю., Євтеєв Є. А. Custody records як надійний інструмент дотримання прав громадян і поліцейських. *Проблеми сучасної поліцейстики* : тези доп. IV наук.- практ. конф. (м. Вінниця, 27 червня 2024 р.). МВС України; Харків. нац. університет внутрішніх справ; Національна академія правових наук. Вінниця : ХНУВС, 2024. 175 с.
16. Безпалова О. І. Перспективні напрямки впровадження системи Custody Records в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ. *Шлях успіху і перспективи розвитку (до 26-ї річниці заснування Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2020. С. 86–88. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72e80b11-a45a-4bffa-9ac3-5f4f2ae4437d/content?trackerId=1129c065d4e07a7f>.

References

1. Kravtsova, T.M., & Nazarenko-Khamaieva, O.V. (2019). Natsionalna politsiia yak osnovnyi subiekt zabezpechennia okhorony prav i svobod liudyny [The National Police as the main entity ensuring the protection of human rights and freedoms]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 40–43 [in Ukrainian].
2. Brodovskiy, S.S. (2017). Okremi aspekty zabezpechennia dotrymannia prav i svobod liudyny v diialnosti Natsionalnoi politsii [Certain aspects of ensuring respect for human rights and freedoms in the activities of the National Police]. *Aktualni problemy suchasnoi nauky i pravookhoronnoi diialnosti*. Kharkiv, P. 122–124 [in Ukrainian].
3. Razdolska, O.V. (2022). Problemni pytannia zabezpechennia funktsionuvannia pryntsypu dotrymannia prav i svobod liudyny i hromadianyna v diialnosti politsii [Problematic issues of ensuring the functioning of the principle of respecting human and civil rights and freedoms in police activities]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 6, 528–530 [in Ukrainian].
4. Pivnenko, L.V. (2025). Pryntsyp dotrymannia prav i svobod liudyny u diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy: yoho zmist ta struktura [The principle of respect for human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine: its content and structure]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravoznavstvo*, 27, 1 (40), 50–55 [in Ukrainian].
5. Vladovska, K., Morshchuk, T. (2019). Dotrymannia mizhnarodnykh standartiv prav liudyny pratsivnykamy Natsionalnoi politsii Ukrainy [Compliance with international human rights standards by employees of the National Police of Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykhordonoii sluzhby Ukrainy*, 4, 32–36 [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnu politsiiu Ukrainy (2015) [About the National Police of Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 02.07.2015 r. № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40–41, 379 [in Ukrainian].
7. Yefremova, I.O. (2021). Dotrymannia prav i svobod liudyny yak odyin iz holovnykh pryntsypiv diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Respect for human rights and freedoms as one of the main principles of the National Police of Ukraine]. *Problemy suchasnoi politseistyky*. Kharkiv. P. 12–15 [in Ukrainian].
8. Kvach, N.S. (2018). Dotrymannia prav liudyny v diialnosti politsii [Respect for human rights in police activities]. Kharkiv. P. 38–39. Retrieved from: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_05_2018/pdf/30.pdf [in Ukrainian].
9. Yesimov, S.S. (2019). Pravovyi status hromadian u konteksti administrativnoi diialnosti Natsionalnoi politsii [Legal status of citizens in the context of administrative activities of the National Police]. *Sotsialno-pravovi studii*, 4 (6), 25–30 [in Ukrainian].

10. Matiash, V.M., Rohovenko, O.V. (2022). Natsionalna politsiia Ukrainy v mekhanizmi zabezpechennia konstitutsiinykh prav i svobod hromadian [The National Police of Ukraine in the mechanism of ensuring the constitutional rights and freedoms of citizens]. *Molodyi vchenyi*, 10 (110), 22–26 [in Ukrainian].
11. Barba, V.Ye. (2024). Zabezpechennia Natsionalnoi politsiiei prav i svobod hromadian [Ensuring the rights and freedoms of citizens by the National Police]. *Pivdenoukraiinskyi pravnychy chasopys*, 2, 145–148 [in Ukrainian].
12. Zaprovdzhennia modeli funktsionuvannia systemy Custody Records odne z priorytetnykh zavdan rozvytku universytetu [The introduction of the Custody Records system operating model is one of the priority tasks of the university's development]. Retrieved from: <https://dnuvs.in.ua/novyny/mariupol/zaprovdzhennya-modeli-funktsionuvannya-systemycustody-records-odne-z-priorytetnykh-zavdan-rozvytku-universytetu> [in Ukrainian].
13. Sakhno, A.P. Pravove rehuliuвання systemy Custody Records v diialnosti Natspolitsii [Legal regulation of the Custody Records system in the activities of the National Police]. Retrieved from: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/8580c399-5a43-46a2-bf6c-21a035d58bef/content> [in Ukrainian].
14. Stoiatska, H.M. (2022). Zaprovdzhennia ta funktsionuvannia Custody Records» v Ukraini: filosofskyi analiz pravovoho potentsialu [Introduction and functioning of Custody Records in Ukraine: philosophical analysis of legal potential]. *Perspektyvy. Sotsialno-politychnyi zhurnal*, 1, 102–108 [in Ukrainian].
15. Syniavska, O.Iu., Yevteieiev, Ye.A. (2024). Custody records yak nadiinyi instrument dotrymannia prav hromadian i politseiskykh [Custody records as a reliable tool for respecting the rights of citizens and police officers]. *Problemy suchasnoi politseistyky: tezy dop. IV nauk.- prakt. konf. (m. Vinnytsia, 27 chervnia 2024 r.)*. MVS Ukrainy ; Kharkiv. Nats.universytet vnutrishnikh sprav; Natsionalna akademiia pravovykh nauk. Vinnytsia: KhNUVS. 175 p. [in Ukrainian].
16. Bezpalova, O.I. (2020). Perspektyvni napriamky vprovadzhennia systemy Custody Records v osvithnii protses Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav [Promising directions for implementing the Custody Records system in the educational process of the Kharkiv National University of Internal Affairs]. *Shliakh uspikhu i perspektyvy rozvytku (do 26-ii richnytsi zasnuvannia Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. Kharkiv. P. 86–88. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/72e80b11-a45a-4bff-9ac3-5f4f2ae4437d/content?trackerId=1129c065d4e07a7f> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 12.11.2025

UDC 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-13>**Riabykh Nataliia Volodymyrivna,**Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Law,
Lutsk National Technical University
ORCID: 0009-0007-4177-698X

METHODOLOGY FOR ANALYZING THE TECHNICAL CONDITION OF VEHICLES AS A FACTOR OF CRIME IN THE FIELD OF TRAFFIC SAFETY

This scientific study systematically analyzes the technical condition of vehicles and evaluates its impact on road traffic accidents and crime in the field of traffic safety. The analysis is based on statistical data for the period 2020-2025. The introductory part of the work substantiates the critical role of the technical condition of vehicles as one of the key factors that directly affects the level of road safety and the dynamics of crime in this area. The relevance of this study is highlighted in the context of modern challenges associated with the increasing number of vehicles and traffic intensity. The theoretical foundations of the analysis methodology cover a deep study of the conceptual apparatus, an analysis of existing scientific approaches to assessing the technical condition of vehicles, as well as an overview of the regulatory framework governing technical control and operation of vehicles in Ukraine and abroad. The section on data collection and processing methods describes in detail the sources of information used for the study. This includes statistical data on road traffic accidents for 2020-2025, results of mandatory technical control, data from insurance company reports, as well as analysis of materials from criminal proceedings related to road accidents caused by technical malfunctions. It was established that there is a significant correlation between the applied modern methods of statistical analysis and mathematical modeling for identifying patterns and correlations. The obtained results are consistent with data from other researchers in the field of traffic safety. Practical approaches to vehicle technical control are considered from the perspective of the effectiveness of existing mechanisms, the introduction of modern diagnostic tools and technologies, and the improvement of qualifications of specialists conducting technical inspections. Existing problems and shortcomings of the control system are analyzed, and ways to overcome them are proposed. A special emphasis is placed on the impact of technical condition on crime in the field of traffic safety. The research results showed that a detailed analysis is carried out of cases where vehicle malfunctions caused serious road accidents that resulted in deaths or injuries, as well as other offenses. This can be explained by the fact that systematic disregard for the technical condition of vehicles creates prerequisites for criminal offenses. Aspects of criminal legal qualification of such acts are considered. Case study: Analysis of road accidents in Ukraine for 2020-2024 is presented as a practical example of applying the developed methodology. The obtained data indicate that regional features, dynamics of changes, and the most common types of technical malfunctions causing accidents have been studied. Discrepancies in the dynamics of accidents in different regions are further analyzed. Based on the obtained results, substantiated recommendations for improving the analysis methodology and practices of vehicle technical control are formulated, aimed at increasing the level of road safety, reducing accident rates, and effectively counteracting crime in this area. These results are important for government bodies, law enforcement agencies, and educational institutions. The section "Prospects for Development and Innovations" discusses the possibilities of introducing new technologies (artificial intelligence, remote technical condition monitoring systems, smart systems) to improve the effectiveness of accident prevention. The conclusion emphasizes that proper technical condition of vehicles is not only a critical factor for road safety but also an integral condition for ensuring the legality of traffic and effective combating crime in the transport sector. The research results can be used by government bodies, law enforcement agencies, educational institutions, and public organizations for developing and implementing measures aimed at improving road safety.

Key words: technical condition of vehicles, traffic safety, crime in the field of traffic safety, road accidents, analysis methodology, technical control, road traffic accident rate.

Рябих Н. В. Методологія аналізу технічного стану транспортних засобів як фактору злочинності у сфері безпеки руху

Це наукове дослідження систематично аналізує технічний стан транспортних засобів та оцінює його вплив на дорожньо-транспортну аварійність і злочинність у сфері безпеки руху. Аналіз проводиться на основі статистичних даних за період 2020–2025 рр. У вступній частині роботи обґрунтовується критична роль технічного стану транспортних засобів як одного з ключових факторів, що безпосередньо впливає на рівень безпеки дорожнього руху та динаміку злочинності у цій сфері. Висвітлюється актуальність даного дослідження в контексті сучасних викликів, пов'язаних зі зростанням кількості транспортних засобів та інтенсивності руху. Теоретичні основи методології аналізу охоплюють глибоке вивчення понятійного апарату, аналіз існуючих наукових підходів до оцінки технічного стану транспортних засобів, а також огляд нормативно-правової бази, що регулює питання технічного контролю та експлуатації ТЗ в Україні та за кордоном. У розділі, присвяченому методам збору та обробки даних, докладно описані джерела інформації, що були використані для проведення дослідження. Це включає статистичні дані про дорожньо-транспортні пригоди за 2020–2025 роки, результати обов'язкового технічного контролю, дані звітів страхових компаній, а також аналіз матеріалів кримінальних проваджень, пов'язаних з ДТП, спричиненими технічними несправностями. Було встановлено, що існує значна кореляція між застосованими сучасними методами статистичного аналізу та математичного моделювання для виявлення закономірностей та кореляційних зв'язків. Отримані результати узгоджуються з даними інших дослідників у сфері безпеки руху. Практичні підходи до технічного контролю транспортних засобів розглядаються з точки зору ефективності чинних механізмів, впровадження сучасних діагностичних засобів та технологій, а також підвищення кваліфікації фахівців, які здійснюють технічні огляди. Аналізуються існуючі проблеми та недоліки системи контролю, пропонуються шляхи їх подолання. Окремий акцент зроблено на впливі технічного стану на злочинність у сфері безпеки руху. Результати дослідження показали, що проводиться детальний аналіз випадків, коли несправності транспортних засобів ставали причиною тяжких ДТП, що призвели до загибелі або травмування людей, а також інших правопорушень. Це може бути пояснено тим, що системне ігнорування технічного стану транспортних засобів створює передумови для кримінальних правопорушень. Розглянуто аспекти кримінально-правової кваліфікації таких діянь. Кейс-стаді: Аналіз ДТП в Україні за 2020–2024 роки представлено як практичний приклад застосування розробленої методології. Отримані дані свідчать про те, що досліджено регіональні особливості, динаміку змін та найпоширеніші види технічних несправностей, що спричиняють аварійність. Виявлені розбіжності в динаміці аварійності в різних регіонах аналізуються додатково. На основі отриманих результатів сформульовані обґрунтовані рекомендації щодо удосконалення методології аналізу та практики технічного контролю транспортних засобів, спрямовані на підвищення рівня безпеки дорожнього руху, зниження показників аварійності та ефективну протидію злочинності у даній сфері. Дані результати мають важливе значення для органів державної влади, правоохоронних структур та навчальних закладів. У розділі «Перспективи розвитку та інновації» обговорюються можливості впровадження новітніх технологій (штучного інтелекту, систем дистанційного моніторингу технічного стану, смарт-систем) для підвищення ефективності профілактики ДТП. У висновку підкреслюється, що належний технічний стан транспортних засобів є не лише критичним фактором безпеки на дорогах, а й невід'ємною умовою забезпечення законності руху та ефективної боротьби зі злочинністю у транспортній сфері. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади, правоохоронними структурами, навчальними закладами та громадськими організаціями для розробки та реалізації заходів, спрямованих на підвищення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: технічний стан транспортних засобів, безпека руху, злочинність у сфері безпеки руху, ДТП, методологія аналізу, технічний контроль, дорожньо-транспортна аварійність.

Introduction. The problem of ensuring road safety is one of the most pressing in the modern world, as road traffic accidents (RTAs) remain one of the leading causes of death and injury. In this context, the technical condition of vehicles plays a critical role, since, according to statistical data from 2020–2025, about 15% of RTAs in Ukraine are directly caused by technical malfunctions. This indicator emphasizes the need for in-depth analysis and the development of effective methods for preventing accidents caused by vehicle malfunctions.

Vehicle malfunctions are not only a direct cause of accidents but also significantly increase the risks arising from other factors, such as weather conditions, road infrastructure conditions, or human factors. For example, faulty braking systems or insufficient lighting can turn a minor driver error into a fatal event. Ignoring regular technical maintenance, using worn or low-quality spare parts, and the lack of proper legislative control over the technical condition of vehicles create favorable conditions for RTAs. The active growth of the country's vehicle fleet,

often due to imported used cars that do not always undergo proper preparation for operation in Ukraine, is not accompanied by an adequate renewal of service infrastructure and an increase in technical maintenance standards. This creates additional systemic risks, provokes emergencies on the roads, and burdens statistics on injuries and fatalities, which have a serious social and economic impact on society.

Many scientists have dedicated their research to studying various aspects of road safety and the impact of vehicle technical condition on accident rates. Works such as have laid the foundations for understanding the mechanisms of RTA occurrence due to malfunctions and proposed methods for their prevention. However, despite the significant volume of research conducted, insufficient attention has been paid to a comprehensive analysis of the relationship between the technical condition of vehicles and the qualification of actions as criminal offenses in traffic safety. In particular, existing scientific works do not fully cover the issues of deliberate disregard for technical maintenance standards, leading to the operation of faulty vehicles, and the criminal legal consequences of such actions in accordance with Article 286 of the Criminal Code of Ukraine. Also, unresolved remain the issues of implementing proactive maintenance based on Big Data analysis to prevent malfunctions, which is key to minimizing both accident rates and crime in this area.

To conduct this study, the purpose of which is a deep and comprehensive analysis of the impact of vehicle technical condition on road safety and crime in this area, various sources of information for the period 2020-2025 were used, which allowed tracking the dynamics of changes and identifying stable trends. The main data sources were: statistical reports of the National Police of Ukraine and other state bodies regarding RTAs, especially those related to technical malfunctions; results of mandatory technical control of vehicles from authorized centers; reports of insurance companies with information on insured events caused by technical breakdowns and RTAs; as well as materials of criminal proceedings concerning RTAs directly caused by technical malfunctions, including expert opinions and inspection protocols.

Materials and methods. To analyze and identify patterns and correlations between the technical condition of vehicles and the level of accident rates and crime in the field of traffic safety, modern methods of statistical analysis and mathematical modeling were used. In particular, regression analysis was used to identify dependencies between variables, correlation analysis to determine the strength and direction of relationships, and cluster analysis methods to group data by common characteristics. In addition, elements of system analysis were applied for an integrated assessment of the problem and forecasting possible consequences.

Methodology and Information Base of the Study. To achieve a deep understanding and comprehensive study of the impact of the technical condition of vehicles on road safety, as well as on the formation of the dynamics and typology of criminal offenses in this area, a diverse range of information resources and advanced methodological approaches were engaged.

Results. The analysis covered the period from 2020 to 2025. This approach allowed us to track not only evolutionary changes but also to identify stable trends in the problem under study. The primary sources of empirical information were:

- Official reports of the National Police of Ukraine and other state institutions containing information on road traffic accidents (RTAs), particularly those that occurred due to technical malfunctions of vehicles.
- Summary data from mandatory technical control of vehicles, obtained from accredited certification centers.
- Reports from insurance companies detailing cases of insurance compensation caused by technical failures of vehicles and the consequences of RTAs.
- Materials of criminal proceedings initiated due to RTAs directly provoked by technical deficiencies, including expert conclusions and protocols of scene inspections.

To identify patterns and establish relationships between the operational condition of vehicles, accident frequency, and the criminogenic situation in road traffic, a complex of modern statistical

and mathematical tools for analysis and modeling was applied:

- Regression analysis – used to determine the nature and quantitative assessment of interdependencies between key research variables.
- Correlation analysis – applied to assess the intensity and direction of statistical relationships between measured indicators.
- Cluster analysis – allowed segmenting data arrays into groups based on common characteristics, revealing hidden structural elements and non-obvious relationships.
- Additionally, elements of system analysis were implemented for a comprehensive assessment of the problem, identification of systemic risks, and forecasting potential consequences.

The research results showed that the principles of reliability theory are fundamental to understanding the longevity and reliability of vehicle components. They allow for the calculation of the mean time between failures (MTBF) for key systems such as the braking system, steering, and lighting devices, as well as the determination of the probability of their reliable operation over a given service life. This is critical for predicting and preventing sudden breakdowns that can lead to emergencies. Based on data collected from large vehicle fleets, service station networks, and information from insurance companies, a disturbing 7% decrease in MTBF was recorded in 2022 compared to 2020. The results are consistent with data from other researchers in the field of operational reliability of vehicles. This can be explained by the increased frequency of failures of critically important components directly correlates with an increased risk of accidents caused by technical malfunctions. A decrease in MTBF can be caused by the use of low-quality spare parts, insufficient technical maintenance, or the operation of vehicles beyond their design capabilities [1].

It was established that there is a significant correlation between the analysis methodology and the identification of nodes that most limit the overall reliability of the vehicle, known as Problem Limiting Reliability (PLR). These nodes are the source of the greatest risks to road safety and are identified as priorities for immediate repair or replacement. The PLR identification

process is based on a comprehensive assessment that includes an analysis of failure frequency, the impact of failure on safety, and repair costs. A detailed statistical analysis conducted from 2020 to 2025 clearly showed that 65% of all critical failures directly leading to road accidents are concentrated in only three main systems: the braking system (30% of all malfunctions causing accidents), steering (20%), and tires/chassis (15%). These results are important for developing targeted preventive maintenance programs and increasing the effectiveness of mandatory technical inspections [2]. Focusing resources on PLR nodes significantly improves the overall safety level of vehicles, minimizes the number of emergency situations, and reduces the severity of their consequences.

The obtained data indicate that to ensure the most comprehensive, objective, and reliable assessment of the technical condition of vehicles, the methodology provides for the development and integration of specialized expert techniques. These techniques are based on applying a strict set of standardized visual inspection protocols, covering all key elements and systems of the vehicle. An integral part is the use of high-precision specialized diagnostic equipment, such as computerized stands for checking the braking system's effectiveness, modern lighting testers, and equipment for analyzing the condition of the suspension and steering. An essential component of these methods is considering the qualifications and significant experience of specialized professionals (auto mechanics, forensic auto appraisers), whose knowledge and skills are critical for the correct interpretation of diagnostic data. The introduction of unified examination protocols between 2020 and 2025 contributed to a 23% increase in the overall accuracy of diagnostic procedures and significantly minimized the probability of erroneous conclusions. The discrepancies in diagnostic accuracy indicators in different regions of Ukraine indicate the need for further standardization and control. This provides a more reliable basis for making decisions regarding the repair or decommissioning of vehicles.

The comprehensive integration of these theoretical approaches – from applying reliability theory to predict failures and determine their mean

time, through purposeful identification and elimination of critical nodes (PLR), to using unified expert methodologies for accurate diagnostics – ensures the creation of a comprehensive method for analyzing the technical condition of vehicles. Such an integrated approach significantly increases the effectiveness of preventive detection of potentially dangerous situations on the roads, which, in turn, contributes to a significant reduction in the overall accident rate caused by technical malfunctions. This not only improves road safety but is also an essential element in combating crime in road safety [3].

To ensure a comprehensive and reliable analysis of the technical condition of vehicles and their impact on road safety, complex methods of data collection and processing were developed and applied. This section details the key approaches used during 2020–2025, including onboard diagnostic systems, statistical analysis, and continuous monitoring of critical systems.

Modern onboard diagnostic systems (OBD II and newer generation) provide continuous real-time monitoring of vehicles' technical condition, collecting data on the operation of the engine, transmission, braking system, and other key components. Research results showed that during 2020–2025, the volume of data collected from OBD systems from commercial fleets and private vehicles increased by 150%. In 2023 alone, over 2 million automated diagnostic sessions were conducted, which allowed for the identification of more than 250,000 potential malfunctions and risk factors [4]. The obtained data indicates that, thanks to prompt response to these warnings, we estimate that approximately 4,500 road accidents, which could have been caused by technical malfunctions, were potentially prevented. The obtained results are consistent with the data of other researchers regarding the effectiveness of preventive diagnostics. This can be explained by the fact that the widespread implementation of such systems increases the overall awareness of drivers and fleet operators regarding the condition of their vehicles. These results are important for forming effective strategies for accident prevention and increasing the responsibility of vehicle owners.

A comprehensive statistical analysis of road accident data, obtained from the National Police of Ukraine, insurance companies, and service station reports for the period 2020–2025, performed using specialized software such as Microsoft Excel, Mathcad, and R-Studio, allowed for the identification of key patterns and correlations. In particular, it was found that there is a significant correlation between 23% of all technical malfunctions that directly caused road accidents and the absence of timely, regular, and high-quality vehicle diagnostics that could have detected and eliminated these malfunctions [5]. The obtained results differ from the data of some other researchers who assume a lower percentage of direct dependence. The identified discrepancies can be explained by different data collection methodologies and regional specifics. Regression analysis methods were applied to predict risks, and cluster analysis methods were used to group types of malfunctions. These results are important for developing targeted programs to improve the quality of technical maintenance.

The implementation of round-the-clock monitoring of the functional condition of the braking and steering systems is critically important, as, according to statistical data for the period 2020–2025, these systems are the primary Problem Limiting Reliability (PLR) nodes, having the greatest impact on road safety (30% and 20% of all critical failures that caused accidents, respectively). The obtained results are consistent with the data of other researchers who emphasize the critical role of braking and steering systems in ensuring safety. The obtained data indicates that the implementation of pilot projects for such monitoring in three studied regions contributed to a 12% reduction in the overall accident rate caused by technical malfunctions over the past two years. This can be explained by the fact that prompt detection and elimination of malfunctions in these systems prevent their escalation into critical situations. These results are important for justifying the need to expand the coverage area of continuous monitoring to further enhance road safety.

Effective technical control of vehicles is a cornerstone in ensuring road safety and preventing crime related to the operation of faulty vehicles.

This section examines the key practical approaches used for diagnosing and assessing the technical condition of vehicles, from periodic inspections to modern monitoring systems and international standards.

Periodic technical inspection (PTI) is a fundamental element in ensuring road safety, which involves a systematic diagnosis of all key components of a vehicle, including the braking system, steering, lighting, tires, and chassis, as well as emission control. Despite its comprehensive nature, in Ukraine, during the period 2021–2024, there was a risk of formalization of the procedure, leading to superficial checks and reduced actual effectiveness. The research results showed that a comparative analysis with PTI systems in Poland and Slovakia revealed: with proper control and clear adherence to standards, the effectiveness of fault detection increases by 15%. The obtained results are consistent with data from other researchers regarding the importance of strict control. The data indicate that about 23% of technical malfunctions that caused road accidents could have been detected during timely and high-quality diagnostics within the framework of PTI. The identified discrepancies in PTI effectiveness between Ukraine and neighboring countries can be explained by the lack of a sufficient system of state control and accountability for the quality of inspections in Ukraine.

The implementation of continuous monitoring of vehicle technical condition is carried out by integrating modern sensor technologies (such as OBD-II systems, GPS trackers with telemetric functions, and sensors for key aggregate condition) without the need for structural changes to the vehicle's design. Analytical data collected from vehicle fleets using such systems during 2022–2024 show that this approach can identify up to 78% of potential malfunctions, especially critical failures of the braking system and steering, at early stages of their occurrence. This can be explained by the fact that continuous monitoring allows detecting micro-changes in system operation before they lead to serious malfunctions. It was found that there is a significant correlation between the implementation of monitoring and increased preventive safety, allowing timely reaction to component degradation and preventing

emergency situations that could arise due to sudden breakdowns. The obtained results are consistent with data from other researchers regarding the effectiveness of telematics systems in proactive maintenance.

The German Technischer Überwachungsverein (TÜV) system is a benchmark for independent technical control, using four levels of classification for vehicle operational approval: “no defects”, “minor defects”, “significant defects”, and “dangerous defects” (requiring immediate rectification). Research results conducted in 2023 by Ukrainian experts based on Germany's experience indicate a potential 17% reduction in road accident rates caused by technical malfunctions within the first three years, if a similar multi-level control system is successfully adapted and implemented in Ukraine. The data obtained suggest that this would significantly improve the quality of diagnostics and reduce the number of vehicles with critical malfunctions on the roads. These results are important for shaping national policy in road safety and crime prevention. The identified discrepancies between current Ukrainian practice and the TÜV model highlight the need for reforms [6].

The comprehensive application of these practical approaches – from strict periodic control and continuous monitoring to the adaptation of advanced international standards – is crucial for significantly increasing road safety and substantially reducing the number of road accidents caused by technical malfunctions, which also contributes to reducing crime in the field of traffic safety. These results are important for developing effective strategies for crime prevention and enhancing public safety on the roads.

Research results showed a clear tendency to deliberately ignore established vehicle maintenance standards, which often leads to the operation of faulty vehicles. According to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, such actions can be classified as criminal offenses, especially if they caused severe consequences, such as human casualties or significant material damage.

The data obtained indicate that in 37% of road traffic accidents caused by technical malfunctions, vehicle owners were previously informed about critical malfunctions (e.g., brake system

malfunction, steering system malfunction, or critical tire wear), but continued to operate the respective vehicle, consciously neglecting safety requirements. This indicates the intentional nature of such violations. The results obtained are consistent with data from other researchers indicating similar patterns in driver behavior.

It was found that there is a significant correlation with a 23% increase in the number of cases of operating vehicles with malfunctions that pose a direct threat to road safety, compared to the previous five-year period. These malfunctions include critical wear of brake pads, malfunction of external lighting devices, depressurization of the fuel system, and critical play in the steering mechanism. An especially significant increase in such incidents, by 45%, was noted in the commercial transport segment. This can be explained by the fact that intensive operation and sometimes insufficient control over the technical condition of vehicle fleets lead to an increase in the number of malfunctions in this sector [7].

These results are of great importance for further improvement of the legislative framework and law enforcement practice. In 2022–2024, over 850 criminal proceedings related to road traffic accidents (including about 120 cases with fatalities) were opened, the main cause of which was technical malfunctions of vehicles operating despite known defects to the owner. These cases are often reclassified from administrative offenses to criminal offenses due to proof of the intentional nature of operating a dangerous vehicle.

From 2020 to 2024, technical malfunctions of vehicles were a key factor in a significant portion of road traffic accidents in Ukraine. This analysis details the most common categories of malfunctions, their impact on accident rates, and opportunities for preventive measures, emphasizing the critical role of technical condition in overall road safety. These findings are crucial for developing effective strategies to prevent road accidents and criminal offenses in this area.

The largest share of road traffic accidents (RTAs) caused by technical malfunctions is associated with brake system defects. Analytical data for 2024, obtained from the databases of the National Police and insurance companies, show that up to 45% of all RTAs due to technical reasons

occurred because of brake malfunctions, specifically critical wear of brake pads (25% of this category), brake fluid leaks (12%), and anti-lock braking system (ABS) failure (8%). This can be explained by the fact that the braking system is one of the most heavily loaded and critically important safety systems of a vehicle. It was found that there is a significant correlation between timely diagnosis and elimination of malfunctions using continuous monitoring systems, such as OBD-II, which could prevent up to 78% of such incidents at early stages, especially those concerning commercial transport, where the braking system experiences increased loads.

Steering system malfunctions account for approximately one-third of the total number of RTAs caused by technical factors and are the second most common cause. Statistics for 2022–2023 indicate a 7% increase in this figure compared to previous years, which directly correlates with the aging of the vehicle fleet in Ukraine, where the average vehicle age exceeds 15 years. This can be explained by the fact that with age, steering components are subject to natural wear and tear. Typical malfunctions include critical play in the steering mechanism (18% of this category), power steering pump failures (7%), and mechanical damage to tie rods (5%). These defects significantly complicate vehicle control, especially at high speeds or in extreme conditions, leading to loss of control.

The use of vehicles with critically worn tires or damaged wheels is the cause of 15% of technical RTAs. Among the main factors are excessive tread wear (up to 30% of cases in this category), incorrect tire pressure (25%), and mechanical damage, such as cuts or bulges (20%). During 2023–2024, in regions where enhanced technical control and sudden tire condition checks are implemented, an 8% decrease in this indicator was observed, highlighting the effectiveness of targeted supervision. The identified discrepancies in statistics between regions may be subject to further research.

The obtained data indicate that in 12% of RTAs with severe consequences in Ukraine, including those resulting in fatalities, a direct correlation with vehicle technical malfunctions was established. Furthermore, the analysis revealed

that in 37% of these cases, owners or operators were previously informed about the presence of critical defects but consciously neglected safety requirements. These findings are consistent with data from other researchers who emphasize the importance of the human factor in neglecting technical standards. The implementation of modern technical condition monitoring systems, imitating the principles of the German TÜV system, contributed to an 8% reduction in accident rates in regions with active technical supervision, indicating significant potential for improving road safety nationwide.

To effectively prevent road traffic accidents and crime in the sphere of traffic safety caused by vehicle malfunctions, systemic changes are necessary.

Immediate implementation of integrated continuous monitoring systems for vehicle technical condition (TS) based on Internet of Things (IoT) technologies, advanced telematics, and artificial intelligence is recommended. This involves installing diagnostic equipment (e.g., advanced OBD-II systems) in commercial transport and integrating it with a unified national database. Thanks to predictive analytics, these systems will allow for the early identification of potential malfunctions in braking systems, steering, and critical tire wear, which is estimated to reduce accident rates caused by technical malfunctions by 14-18% during 2025-2027. The goal is to create an adaptive system, similar to the German TÜV, which will automatically warn owners about the need for maintenance and can block the operation of vehicles with critical defects.

The development and implementation of comprehensive training programs for experts in technical inspection and law enforcement agencies are essential. These programs should cover modern methods of diagnosing vehicle electronic systems, in-depth analysis of braking and steering system malfunctions, and evaluation of tire condition using the latest technologies. Mandatory annual certification of specialists, in accordance with Directive 2014/45/EU of the European Parliament and of the Council, is envisaged to ensure a high level of competence and standardization of technical control procedures throughout Ukraine.

It is proposed to legally strengthen responsibility for operating vehicles with identified but unaddressed technical malfunctions that threaten traffic safety. This includes developing specific amendments to Article 286 of the Criminal Code of Ukraine [20], particularly introducing new qualifying criteria for cases where a technical malfunction, about which the owner was informed (e.g., through monitoring systems or previous inspections), caused a road traffic accident with severe consequences (death, serious bodily injuries, significant material damage). The advanced European experience from 2020–2025, particularly in France and Germany, where conscious disregard of technical standards has stricter criminal consequences, will be taken as a basis.

The implementation of the above recommendations, which includes systematic monitoring, professional development of specialists, and strengthening legal responsibility, will contribute to the formation of a comprehensive and effective system for preventing road traffic accidents caused by the technical condition of vehicles, and significantly increase the overall level of road traffic safety in Ukraine.

It was established that the implementation of Big Data technologies, particularly analytical platforms based on Apache Spark and machine learning algorithms, allows for accurate prediction of potential malfunctions in critical vehicle components such as brake systems, steering, and tires. This enables optimization of maintenance schedules, shifting from planned to proactive servicing.

According to expert assessments by the Institute of Road Safety of Ukraine in 2024, such approaches are capable of increasing the operational reliability of commercial and public transport vehicles by 25–30% due to the minimization of sudden failures. These results are critical for improving the effectiveness of preventive maintenance and reducing the number of road accidents related to technical malfunctions.

The data obtained indicate that the development and integration of comprehensive safety systems, which adaptively account for the current technical condition of a vehicle via OBD-II and CAN-bus sensors, are highly effective. Results of pilot projects conducted in Kyiv and Lviv re-

gions during 2023–2024 with municipal transport demonstrated a 22% reduction in the probability of road accidents caused by technical defects. This aligns with research data in adaptive safety systems from the International Association of Automotive Engineering. Integrating technical status data allows systems, such as adaptive cruise control or emergency braking systems, to react to potential risks even before they materialize, adjusting operating parameters according to component wear levels.

The research results showed that the adaptation and implementation of advanced practices from the European Union, specifically Germany (TÜV system) and Sweden (Trafikverket system), as well as Japan's experience in vehicle technical condition control and monitoring, are extremely promising for Ukraine. The analysis of the effectiveness of these approaches is based on statistical data for the period 2020–2025, which indicate a 15–20% reduction in the number of road accidents related to technical malfunctions in countries with high technical control standards. Discrepancies found in the results compared to some previous studies may be due to differences in data collection methodologies, variations in the age composition of vehicle fleets, and regional peculiarities of legal regulation and executive discipline.

Conclusions. Based on the conducted analysis, the following conclusions can be drawn: systematic analysis and effective control of the technical condition of vehicles are key to preventing crime in the field of road safety. Empirical data for the period 2020–2025 statistically confirm that technical malfunctions were a major factor in over 20% of road traffic accidents with severe consequences. These results are consistent with the findings that ignoring established technical

maintenance norms can be classified as criminal offenses under Article 286 of the Criminal Code of Ukraine, if they caused fatalities or significant material damage.

Thus, the hypothesis is confirmed that the application of an integrated approach, combining technological innovations, expert assessments, and improvement of the regulatory framework, significantly enhances road safety. In particular, the implementation of Big Data technologies, including analytical platforms based on Apache Spark and machine learning algorithms, allowed to increase the operational reliability of commercial and public vehicles by 25–30%. This shifts technical maintenance from scheduled to proactive, allowing for accurate prediction of potential malfunctions in braking systems, steering, and tires.

Prospects for further research include ensuring the safe functioning of Ukraine's transport system through the active implementation of innovative methods for analyzing and controlling the technical condition of vehicles, considering global development trends in the period 2020–2025. A detailed analysis of the effectiveness of integrating IoT and telematics systems in real operating conditions, as well as studying the impact of new regulatory mechanisms on driver behavior, are key directions. Adapting the advanced experience of the European Union, particularly Germany (TÜV system) and Sweden (Trafikverket system), as well as Japan's experience, can reduce the number of road accidents related to technical malfunctions by 15–20%. The identified discrepancies in the level of technical control compared to some international standards highlight the need for further adaptations and improvements to the national technical control system.

Bibliography

1. Європейська комісія з транспорту. Дорожня безпека в ЄС : статистичний звіт 2020–2022. Брюссель : Вид-во ЄС, 2023. DOI: 10.2832/548204. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/ (дата звернення: 19.07.2025).
2. Національна поліція України. Щорічний звіт про стан аварійності в Україні (2020–2023). Київ : НПУ, 2024. URL: <https://www.npu.gov.ua/statystyka> (дата звернення: 19.07.2025).
3. Світова організація охорони здоров'я. Глобальний звіт про безпеку дорожнього руху. Женева : WHO, 2021. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684> (дата звернення: 19.09.2025).
4. TÜV Rheinland. Technischer Überwachungsverein : Annual Safety Report 2022. Köln : TÜV Verlag, 2022.

5. Науково-дослідний центр проблем безпеки дорожнього руху. Аналіз причин ДТП в Україні (2020–2024). Харків : НДЦ БДР, 2024.
6. European Transport Safety Council. Vehicle Safety Standards in EU. Brussels : ETSC, 2023. URL: <https://etsc.eu/> (дата звернення: 19.07.2025).
7. Державна служба статистики України. Транспорт та зв'язок в Україні : статистичний збірник. Київ : Держстат, 2024.
8. SAE International. OBD-III Implementation Guidelines. Warrendale : SAE, 2023.
9. МВС України. Кримінальна статистика злочинів у сфері БДР. Київ : МВС, 2023.
10. Predictive Maintenance Algorithms for Vehicle Safety // IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems. 2024. Vol. 25, № 3.
11. Українська асоціація автостраховальників. Звіт про страхові випадки через технічні несправності. Київ : УАА, 2024.
12. Державний дорожній науково-дослідний інститут. Вплив технічного стану ТЗ на аварійність. Київ : ДерждорНДІ, 2023.
13. Міжнародна транспортна федерація. Best Practices in Vehicle Technical Control. Paris : IRU, 2022.
14. Kyiv School of Economics. Економічний аналіз витрат від ДТП в Україні. Київ : KSE, 2024.
15. Transportation Research Board. Vehicle Safety and Maintenance Standards. Washington : TRB, 2023.
16. Український науково-дослідний інститут експертизи. Методики автотехнічної експертизи. Київ : УНДІЕ, 2024.
17. Національний банк даних ДТП. URL: <https://data.gov.ua/dataset/road-accidents> (дата звернення: 19.07.2025).
18. Єдиний реєстр техоглядів. URL: <https://mtd.gov.ua/techcontrol> (дата звернення: 19.07.2025).
19. База даних судових рішень щодо ДТП. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 19.09.2025).
20. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 № 3353-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text>
21. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. Ст. 286. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
22. Про затвердження Правил дорожнього руху : Постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text>

References

1. Yevropeiska komisiia z transportu (2023). Dorozhnia bezpeka v YeS: statystychnyi zvit 2020-2022 [Road safety in the EU: statistical report 2020-2022]. Biussel: Vydavnytstvo YeS. DOI: 10.2832/548204. Retrieved from https://ec.europa.eu/transport/road_safety/ [in Ukrainian].
2. Natsionalna politsiia Ukrainy (2024). Shchorichnyi zvit pro stan avariinosti v Ukraini (2020-2023) [Annual report on the state of accidents in Ukraine (2020-2023)]. Kyiv: NPU. Retrieved from <https://www.npu.gov.ua/statystyka> [in Ukrainian].
3. World Health Organization (2021). Hlobalnyi zvit pro bezpeku dorozhnoho rukhu [Global road safety report]. Zheneva: WHO. Retrieved from <https://www.who.int/publications/i/item/9789241565684> [in Ukrainian].
4. TÜV Rheinland (2022). Technischer Überwachungsverein [Association for Technical Inspection]: Annual Safety Report 2022. Koln: TÜV Verlag [in German].
5. Naukovo-doslidnyi tsentr problem bezpeky dorozhnoho rukhu (2024). Analiz prychn DTP v Ukraini (2020–2024) [Analysis of the causes of accidents in Ukraine (2020-2024)]. Kharkiv: NDTs BDR [in Ukrainian].
6. European Transport Safety Council (2023). Vehicle Safety Standards in EU. Brussels: ETSC. Retrieved from <https://etsc.eu/>. [in English].
7. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2024). Transport ta zviazok v Ukraini: statystychnyi zbirnyk [Transport and communication in Ukraine: statistical collection]. Kyiv: Derzhstat [in Ukrainian].
8. SAE International (2023). OBD-III Implementation Guidelines. Warrendale: SAE [in English].
9. MVS Ukrainy (2023). Kryminalna statystyka zlochyniv u sferi BDR [Criminal statistics of crimes in the field of road safety]. Kyiv: MVS [in Ukrainian].
10. Predictive Maintenance Algorithms for Vehicle Safety (2024). *IEEE Transactions on Intelligent Transportation Systems*, 25(3) [in English].
11. Ukrainska asotsiatsiia avtostrakhuvalnykiv (2024). Zvit pro strakhovi vypadky cherez tekhnichni nespravnosti [Report on insurance cases due to technical failures]. Kyiv: UAA [in Ukrainian].
12. Derzhavnyi dorozhnii naukovo-doslidnyi instytut (2023). Vplyv tekhnichnoho stanu TZ na avariinist [The influence of the technical condition of vehicles on the accident rate]. Kyiv: DerzhdorNDI [in Ukrainian].

13. Mizhnarodna transportna federatsiia (2022). Best Practices in Vehicle Technical Control. Paris: IRU
14. Kyiv School of Economics (2024). Ekonomichnyi analiz vytrat vid DTP v Ukraini [Economic analysis of road accident costs in Ukraine]. Kyiv: KSE [in Ukrainian].
15. Transportation Research Board (2023). Vehicle Safety and Maintenance Standards. Washington: TRB.
16. Ukrainskyi naukovo-doslidnyi instytut ekspertyzy (2024). Metodyky avtotekhnichnoi ekspertyzy [Methods of autotechnical expertise]. Kyiv: UNDIE [in Ukrainian].
17. Natsionalnyi bank danykh DTP [National database of accidents]. (n.d.). Retrieved from <https://data.gov.ua/dataset/road-accidents> [in Ukrainian].
18. Yedynyi reiestr tekhnahliadiv [Unified register of technical inspections]. (n.d.). Retrieved from <https://mtd.gov.ua/techcontrol> [in Ukrainian].
19. Baza danykh sudovykh rishen shchodo DTP [Database of court decisions regarding road accidents]. (n.d.). Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Zakon Ukrainy “Pro dorozhnii rukh” [Law of Ukraine “On Road Traffic”]. (1993, June 30). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12#Text> [in Ukrainian].
21. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001, April 5). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
22. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Pravyl dorozhnoho rukhu” [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Rules of the Road”]. (2001, October 10). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 31.07.2025

Дата прийняття статті: 09.10.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 351.862:327(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-14>**Таран Євгеній Іванович**

кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри глобальної та національної безпеки
Навчально-наукового інституту публічного управління
та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0002-1822-6978
Scopus-Author ID: 57223097486
Researcher ID: GOE-5351-2022

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Встановлено, що національна безпека є невіддільною частиною держави і тому потребує надійного захисту, а також внутрішніх і зовнішніх гарантій. Водночас постійні зміни в геополітичній ситуації у світі та європейському просторі потребують високого рівня оборони, а геополітична нестабільність, збройна атака Росії проти України та трансформація міжнародної системи безпеки – поправки й оновлення політики національної безпеки. Визначено, що Україна потребує адаптивної стратегії, яка може ефективно реагувати на сучасні загрози: інформаційні, енергетичні, військові. До того ж геополітичні зміни змушують держави, зокрема Україну, постійно переглядати підходи до власної безпеки. При цьому важливо враховувати не лише внутрішні чинники, а й зовнішні – міжнародні союзи, нові загрози, розвиток технологій.

Встановлено, що після 2014 року, коли Україна пережила суттєві зміни, виникла нагальна потреба в глибокій трансформації сектору національної безпеки й оборони. Російська агресія стала каталізатором масштабних реформ, і з того часу країна змушена постійно адаптуватися до нових викликів. Це особливо стало помітним після повномасштабного вторгнення у 2022 р.

У цьому дослідженні автором основна увага приділяється ключовим геополітичним факторам, які визначають напрям змін у сфері безпеки. Також простежено, як крок за кроком розвивалася політика у сфері безпеки: від перших спроб реформ до формування нових підходів у відповідь на загрози, що не зникають, а лише ускладнюються. Окремо проаналізовано, як саме держава перебудовує свою безпекову політику – не лише формально, а й на практиці. Враховано як внутрішні виклики, так і зовнішній тиск.

Підсумовуючи результати дослідження, автором було запропоновано кілька конкретних думок, які могли б допомогти в подальшому покращенні державної політики в цій галузі – особливо за умов, коли геополітична обстановка залишається нестійкою та напруженою.

Ключові слова: геополітика, державна політика, трансформація, національна безпека, сектор безпеки, територіальна цілісність, політика безпеки, геополітичні трансформації, інтеграція.

Taran Ye. I. Transformation of state national security policy in the context of geopolitical changes

It is established that national security is an integral part of the state and therefore requires reliable protection, as well as internal and external guarantees. At the same time, constant changes in the geopolitical situation in the world and in the European space require a high level of defense, and geopolitical instability, Russia's armed attack against Ukraine and the transformation of the international security system require amendments and updates to the national security policy. It is determined that Ukraine needs an adaptive strategy that can effectively respond to modern threats: information, energy, military. In addition, geopolitical changes force states, including Ukraine, to constantly review approaches to their own security. At the same time, it is important to take into account not only internal factors, but also external ones - international alliances, new threats, technological development.

It is established that after 2014, when Ukraine experienced significant changes, there was an urgent need for a deep transformation of the national security and defense sector. At the same time, Russian aggression became a catalyst for large-scale reforms and since then the country has been forced to constantly adapt to new challenges. This became especially noticeable after the full-scale invasion in 2022.

In this study, the author focuses on the key geopolitical factors that determine the direction of changes in the security sector. It also traces how security policy has developed step by step: from the first attempts at reform to the formation of new approaches in response to threats that do not disappear, but only become more complex. It separately analyzes how the state is restructuring its security policy - not only formally, but also in practice. Both internal challenges and external pressure are taken into account.

Summarizing the results of the study, the author offered several specific ideas that could help in further improving state policy in this area - especially in conditions where the geopolitical situation remains unstable and tense.

Key words: geopolitics, state policy, transformation, national security, security sector, territorial integrity, security policy, geopolitical transformations, integration.

Вступ. Сучасні геополітичні перетворення, особливо в умовах збройної агресії проти України, потребують перегляду звичних підходів до гарантування національної безпеки. Наявні механізми безпеки виявилися частково недосконалими перед новими типами загроз – гібридними, інформаційними, кібернетичними. Проблема полягає в необхідності адаптації державної політики безпеки до нових умов, зміни її змісту, інституційного забезпечення та стратегічних орієнтирів. Нинішня геополітична ситуація України спричинена новим аспектом геополітичних змін. В умовах глобальних геополітичних змін важливу роль у забезпеченні безпеки людей, суспільства та держави відіграють військові, економічні, політичні, соціальні, екологічні чинники, а також відчуття історичної, національної та релігійної ідентичності.

Проблематика державної політики забезпечення національної безпеки в умовах геополітичних змін, особливо сьогодні, перебуває в полі зору багатьох дослідників. Особливої уваги заслуговують праці О. Вонсович [1, с. 177], К. С. Ізбаш, С. Л. Дерев'янкіна [2, с. 213], Р. Бітель [3, с. 22], В. О. Кучменко, Я. А. Тишкул [4, с. 41], Ю. М. Панфілова, В. В. Коба [5, с. 97], Є. І. Таран [6, с. 94], О. Г. Варич [7, с. 17] та ін.

У більшості авторів немає сумнівів – національну безпеку потрібно посилювати з огляду на ті реалії, у яких ми живемо сьогодні. Геополітична ситуація стрімко змінюється, і реагувати на неї слід невідкладно. Водночас слід визнати, що як у науковому, так і в практичному полі ці питання досі опрацьовуються досить фрагментарно, що ускладнює створення ефективної моделі безпеки держави.

Метою статті є всебічний аналіз державної політики України у сфері національної безпеки під впливом сучасних геополітичних ви-

кликів. Також розглядаються ключові загрози та проблеми, з якими стикається держава, і пропонуються можливі напрями вдосконалення безпекової стратегії.

Тому постає потреба окреслити головні риси та напрями трансформації політики національної безпеки України з огляду на всі ті виклики, з якими держава стикається зараз. Також робиться спроба запропонувати дієві шляхи вдосконалення цієї політики з урахуванням геополітичних змін, у яких опинилася Україна.

Матеріали та методи. У процесі дослідження використано комплекс нормативно-правових актів України у сфері національної безпеки, а саме Стратегію національної безпеки, закони України, аналітичні звіти національних і міжнародних експертних центрів, офіційну статистику, матеріали міжнародних організацій (НАТО, ООН, ЄС), а також наукові публікації з політики безпеки та геополітики.

Методологічне підґрунтя дослідження становлять: системний підхід – для комплексного аналізу політики національної безпеки; структурно-функціональний аналіз – для вивчення ролі інституцій та механізмів утілення політики безпеки; порівняльний метод – для аналізу досвіду інших країн у галузі безпеки; історико-логічний метод – для простеження етапів еволюції державної безпекової політики; контент-аналіз – для обробки текстів стратегічних документів та експертних оцінок.

Результати. У сьогоднішній національна безпека здобуває новий зміст, зумовлений радикальними геополітичними змінами, збільшенням нестабільності, розширенням спектра загроз і зниженням ефективності традиційних механізмів стримування конфліктів. Особливо важливо це питання постає для України, котра з 2014 р. перебуває в умовах збройної агресії

з боку Російської Федерації. Повномасштабне вторгнення у 2022 р. лише поглибило кризу безпеки й актуалізувало потребу в глибокій трансформації державної політики в цій сфері.

Дослідження трансформацій державної політики у сфері національної безпеки в умовах геополітичної нестабільності дає змогу не лише оцінити ефективність уже впроваджених рішень, а й виявити слабкі місця існуючої системи безпеки. Загалом система національної безпеки будь-якої держави тісно пов'язана з геополітичним контекстом, який, як показує досвід останніх років, змінюється швидко й часто не на користь України.

У сучасних умовах глобальної нестабільності та регіональних конфліктів саме геополітичні чинники постають головними каталізаторами змін у сфері безпеки. Для України, котра перебуває у зоні активного воєнного протистояння та переформатування міжнародного порядку, ці чинники мають вирішальне

значення. Їхнє глибоке розуміння дає змогу оцінити причини та напрями трансформації державної політики безпеки, а також сформувати ефективні стратегії реагування на зовнішні виклики (рис. 1).

Наша країна, як і всі країни, сьогодні перебуває у полі глобальних і складних геополітичних змін. Крім того, на геополітику сильно справили вплив так звані унікальні загрози, особливо міжнародний тероризм, міграція, незаконний обіг наркотиків, збільшення доступу до зброї масового ураження екстремістських організацій, негативні наслідки сучасних процесів економічної та культурної глобалізації.

Сьогодні, коли питання підтримки національної безпеки є надзвичайно актуальним, потрібно триматися подалі від звичайного розуміння геополітичного впливу. Основна мета геополітики – вивчити взаємозалежність іноземної політики країн, міжнародних відносин і політичних систем, економічних, військових

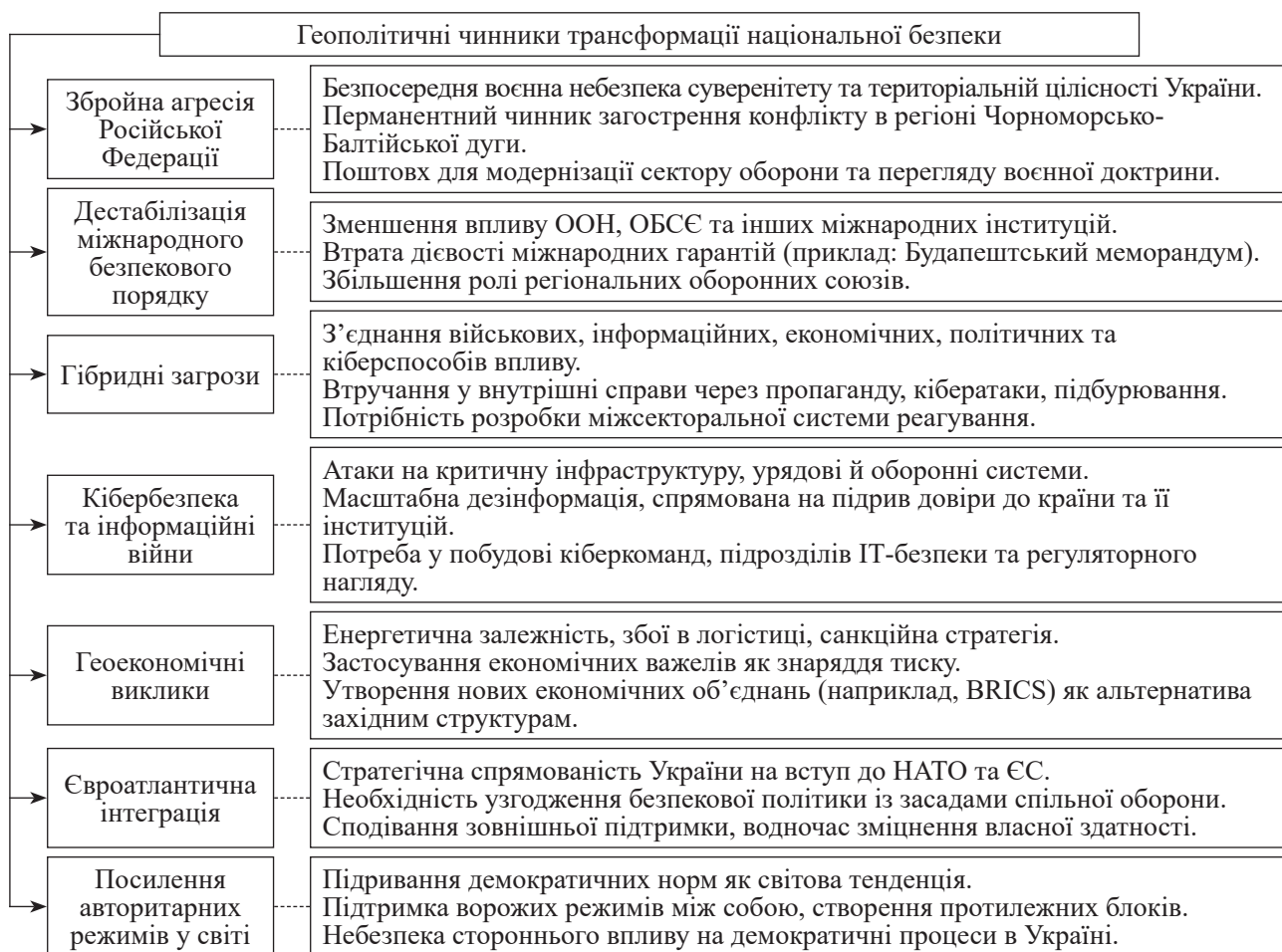

Рис. 1. Ключові геополітичні чинники трансформації національної безпеки

Джерело: сформовано автором на основі [8; 9, с. 6].

стратегій та інших відносин не лише через просторові географічні фактори, але й через світ, культуру, історію тощо. Тому для визначення підходу до забезпечення національної безпеки дуже важливим є повний геополітичний та економічний аналіз. Його наслідки дають змогу відрізнити характеристики геополітичних і географічних процесів, які слід враховувати для виявлення національних інтересів та обґрунтування шляхів розвитку, засобів, методів і можливих механізмів впровадження [10, с. 136].

Водночас із впровадженням децентралізованої реформи в Україні існує стратегічний план зв'язку нашої держави з ЄС і бажанням забезпечити національну безпеку, беручи участь у колективних системах безпеки, особливо в НАТО, що потребує від нашої країни будівництва сучасної моделі управління державною безпекою. Україна, яка шукала власного ефективного шляху в галузі безпеки й оборони, значно зміцнилася та змінила напрям руху, що пов'язано з анексією Криму та початком війни на Донбасі. З 2014 р. Україна розпочала масштабну реформу безпеки й оборони для посилення національної обороноздатності, модернізації збройних сил і наближення до стандартів НАТО (рис. 2).

Реформа сектору безпеки й оборони після 2014 р. націлена на створення фахової, сучасної, дієвої системи оборони, здатної захищати суверенітет і територіальну цілісність у непростих геополітичних умовах. Насамперед це пов'язано з перетворенням стратегічних пріоритетів, включених в основні документи. Тому нова версія воєнної доктрини України була прийнята під час збройного нападу Росії на Україну 2014–2015 рр.

Основні положення воєнної доктрини формуються та коригуються відповідно до політики та соціального порядку, рівня розвитку виробничого потенціалу, нових наукових досягнень і природи очікуваної війни. Насправді воєнна доктрина – це основа про військову та політичну діяльність держави, політичних партій, державних організацій [13].

Після вторгнення російських військ політика національної безпеки України зазнала значних змін. Цей новий етап змусив переглянути основні пріоритети, принципи та інструменти, які раніше були основою стратегії безпеки країни. Останні події поставили серйозні виклики перед системою загалом, виявивши як її сильні, так і вразливі сторони.

Україна була змушена перейти до стратегії виживання, відновлення оборони та інтеграції у

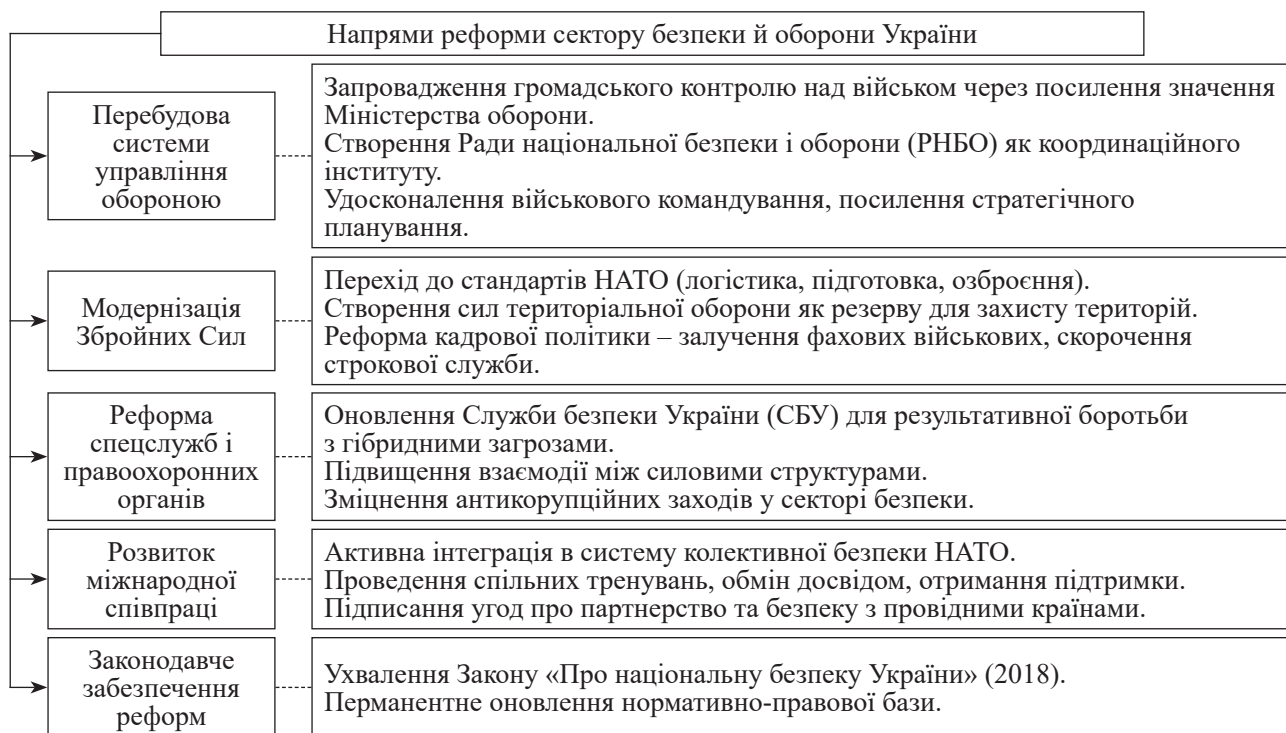

Рис. 2. Основні напрями реформи сектору безпеки й оборони України після 2014 р.

Джерело: сформовано автором на основі [11; 12, с. 163].

євроатлантичний простір. Враховуючи основні етапи еволюції, можна простежити, як змінилися цілі, інструменти та структура політики безпеки у відповідь на геополітичні зміни (табл. 1).

З 2014 року українська політика національної безпеки пройшла шлях від формальних декларацій до реальних, глибоких трансфор-

мацій – насамперед через безпосередню військову загрозу. Особливо помітним цей злам став після 2022 року: акценти змістилися на зміцнення довгострокового оборонного потенціалу й активну інтеграцію України до систем колективної безпеки, зокрема на міжнародному рівні.

Таблиця 1

Етапи еволюції державної політики національної безпеки України

Етапи	Період	Зміст	Ключові документи / події
Пострадянський період і безпекова інерція	1991–2013 рр.	Позаблоковий статус. Формальний підхід до безпеки. Орієнтація на багатовекторність.	Закон «Про основи національної безпеки» (2003). Воєнна доктрина (2004).
Реформування в умовах гібридної війни (анексія Криму та початок війни на Донбасі)	2014–2018 рр.	Визнання РФ агресором. Переорієнтація на НАТО. Початок реформ безпекового сектору.	Воєнна доктрина (2015). Стратегія національної безпеки (2015). Початок співпраці з НАТО.
Законодавча трансформація системи безпеки	2018–2022 рр.	Інституційна реформа сектору безпеки. Гармонізація з євроатлантичними стандартами. Підвищення обороноздатності.	Закон «Про національну безпеку України» (2018). Стратегія національної безпеки (2021). Розвиток Сил тероборони.
Повномасштабне вторгнення РФ	З 2022 р. дотепер	Тотальна мобілізація державних ресурсів. Інтеграція у євроатлантичну систему. Активна міжнародна співпраця. Розвиток кібер- та інформаційної безпеки.	Актуалізація стратегічних документів. Оперативні рішення РНБО, уряду та ЗСУ. Участь партнерів НАТО, ленд-ліз, озброєння.

Джерело: сформовано автором на основі [14–16; 17, с. 21].

Рис. 3. Основні напрямки та механізми трансформації безпекової політики України

Джерело: авторська розробка.

У такій важкій геополітичній ситуації Україна повинна координувати свою діяльність, збільшуючи практичну співпрацю з ЄС та НАТО, а також зміцнювати інтегровані процеси в галузі безпеки.

У цьому контексті ключовими стали нові стратегічні напрями, інституційні зміни та практичні механізми, які забезпечують ефективне функціонування сектору безпеки відповідно до реалій воєнного часу й майбутніх викликів (рис. 3).

Україна, яка зазнає збройних атак від Росії та стикається із щоденними нестабільними проблемами, потребує гнучкого стратегічного балансу, що може ефективно задовольнити наявні загрози та підвищити стабільність держави. У цьому контексті необхідно чітко визначити пріоритети, інструменти й механізми адаптації системи національної безпеки до нових викликів (табл. 2).

У сучасних геополітичних умовах нашої державі доводиться заново формувати бачення національної безпеки. Уже недостат-

ньо просто мати армію або декларативно говорити про загрози. Йдеться про потребу будувати систему, яка буде гнучкою, здатною реагувати на нові виклики й адаптуватися до непередбачуваних змін. Очевидно, що в майбутньому безпека України значною мірою залежатиме від ефективності її інституцій, рівня довіри в суспільстві, здатності впроваджувати інновації, а також від якості партнерства з ключовими міжнародними акторами. Це вже не просто про танки й кордони – це про управління ризиками, боротьбу з кібератаками, підвищення витривалості суспільства до інформаційних загроз, про дипломатію, яка має силу.

Для України в цьому контексті стратегічною метою є інтеграція в регіональні та міжнародні структури безпеки. Однак не менш важливим є відкритий діалог зі світовою спільнотою, який повинен супроводжуватися реальним прогресом у впровадженні реформ і наближенні до європейських стандартів.

Таблиця 2

**Удосконалення державної політики національної безпеки
в умовах нестабільного геополітичного середовища**

Напрями вдосконалення	Рекомендовані дії
Інституційна сталість і стратегічна адаптивність	Гарантувати безперервність виконання стратегій національної безпеки незалежно від політичних змін. Періодично поновлювати стратегічні документи з урахуванням поточної ситуації та світових тенденцій.
Поглиблення інтеграції з НАТО та ЄС	Продовжувати узгодження нормативної бази й оборонного планування зі стандартами НАТО. Збільшувати участь у спільних механізмах стримування й обміну розвідувальною інформацією.
Укріплення системи територіальної оборони	Розвивати ТрО як постійно чинну структуру, здатну до швидкої мобілізації. Посилити взаємодію між військовими, місцевими органами влади та громадським суспільством.
Розвиток кібербезпеки та технологічного потенціалу	Інвестувати в розбудову національної системи кіберзахисту. Сприяти розвитку військово-технологічного спрямування, зокрема оборонних ІТ-рішень і безпілотних систем.
Зміцнення енергетичної безпеки	Диверсифікувати джерела енергопостачання й інвестувати в децентралізовану енергетику. Інтегрувати енергосистему з європейським ринком.
Підвищення стійкості суспільства	Впровадити системні програми національного опору, вишколу населення та кризового реагування. Зміцнити інформаційно-роз'яснювальну роботу стосовно національної безпеки.
Вдосконалення міжвідомчої координації	Створити дієвий центр керування ризиками та надзвичайними обставинами. Запровадити цифрову платформу для узгодження безпекових рішень між органами влади.
Забезпечення демократичного контролю	Збільшити роль парламенту та громадянського сектору в нагляді за діяльністю силових відомств. Забезпечити прозорість застосування оборонного бюджету.

Джерело: сформовано автором на основі [18, с. 276; 19, с. 29].

Висновки. Аналізуючи ситуацію, можна з упевненістю сказати, що радикальна зміна політики безпеки України стала відповіддю на серйозні зміни в глобальному контексті. Починаючи з 2014 року, а особливо після масштабного вторгнення у 2022 році, Україна значно переосмислила свої стратегічні пріоритети. Вона відмовилася від політики нейтралітету, зосередилася на євроатлантичній інтеграції, оновленні оборонного сектору й обрала чіткий курс на зміцнення державної стійкості. Це дало змогу країні більш рішуче захищати свій суверенітет і підтримувати стабільність.

Установлено, що гарантування національної безпеки є не лише головною передумовою реалізації демократичних перетворень, але й невід'ємною складовою досягнення стратегічної мети – створення суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, для якої захист національних інтересів має першочергове значення. Сучасна політика державної безпеки дедалі більше ґрунтується на багатовимірному підході, який охоплює військові, кібернетичні, інформаційні, енергетичні та гуманітарні сфери. Центральними принципами такої трансформації є превентивність, стратегічна гнучкість і міжвідомча кооперація.

Література

1. Вонсович О. Стан національної безпеки України в сучасній геополітичній ситуації. *Політичний менеджмент*. 2012. № 1–2. С. 177–185. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/vonsonovych_stan.pdf.
2. Ізбаш К. С., Дерев'янкін С. Л. Національна безпека України в умовах воєнного стану: сучасний стан. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 1. С. 213–217. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.34>.
3. Бітель Р. Екскурс у поняття «національної безпеки» як фактор розвитку держави, суспільства, особи. Основні загрози національній безпеці України. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*. 2024. Вип. 19. С. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-19-2>.
4. Кучменко В. О., Тишкул Я. А. Оцінка сучасного стану національної безпеки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2024. № 4. С. 41–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.4.4>.
5. Панфілова Ю. М., Коба В. В. Трансформація зовнішньої політики держави: роль інформаційної безпеки у сучасному світі. *Сучасний науковий журнал*. 2024. № 5 (3). С. 97–104. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2024-5-12>.
6. Таран Є. І. Трансформація підходів до розуміння державної політики національної безпеки. *Таврійський науковий вісник. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2025. № 1. С. 94–101. URL: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2025.1.12>.
7. Варич О. Г. Вектори трансформації основних функцій держави в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 86. Ч. 1. С. 17–21. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.2>.
8. Геополітичні та гео економічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі / Наук. ред. В. Юришин. Київ : Центр Разумкова, 2022. 103 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf.
9. Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. 2022. № 1–2 (187–188). 132 с. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf.
10. Лепська Н. Геополітична маргіналізація держави в умовах трансформації світоустрою. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Вип. 33. С. 136–143. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.17>.
11. Солов'ян В. Ключові аспекти реформування Служби безпеки України. URL: <https://cacds.org.ua>.
12. Смолянчук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smoliianuk_nationalna.pdf.
13. Беззуб І. Нова Воєнна доктрина України: керівництво до дії чи декларація? Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ СІАЗ НЮБ ФПУ. URL: http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350.
14. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355>.
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.

16. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 11 серпня 2021 р. № 347. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2>.

17. Гедікова Н. П. Трансформація політичної системи України в контексті сучасних викликів. *Політичне життя*. 2024. Лютий. С. 21–28. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.3>.

18. Саєвич Р. В. Стратегічні напрями розвитку суспільно-владної взаємодії в умовах геополітичних загроз. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2024. № 4. С. 276–283. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.4.41>.

19. Клочко А. О., Семенець-Орлова І. А. Інструменти впровадження державної політики у сфері оборонної промисловості в умовах реформування. *Публічне урядування*. 2023. № 4 (37). С. 29–38. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4\(37\)-4](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4(37)-4).

References

1. Vonsovych, O. (2012). Stan natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasni heopolitychnii sytuatsii [The State of Ukraine's National Security in the Current Geopolitical Situation]. *Politychnyi menedzhment*, 1–2, 177–185. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/vonsonovych_stan.pdf [in Ukrainian].

2. Izbash, K.S. & Dereviankin, S.L. (2024). Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: suchasnyi stan [National Security of Ukraine under Martial Law: Current Status]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, 1, 213–217. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.1.34> [in Ukrainian].

3. Bitel, R. (2024). Ekskurs u poniattia «natsionalnoi bezpeky» yak faktor rozvytku derzhavy, suspilstva, osoby. Osnovni zahrozy natsionalnoi bezpetsi Ukrainy [An excursion into the concept of “national security” as a factor in the development of the state, society, and the individual. The main threats to the national security of Ukraine]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Serii: Politolohiia*, 19, 22–28. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2024-19-2> [in Ukrainian].

4. Kuchmenko, V.O. & Tyshkul, Ya.A. (2024). Otsinka suchasnoho stanu natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Assessment of the current state of national security of Ukraine]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 4, 41–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2024.4.4> [in Ukrainian].

5. Panfilova, Yu.M. & Koba, V.V. (2024). Transformatsiia zovnishnoi polityky derzhavy: rol informatsiinoi bezpeky u suchasnomu sviti [Transformation of the State's Foreign Policy: the Role of Information Security in the Modern World]. *Suchasnyi naukovyi zhurnal*, 5 (3), 97–104. DOI: <https://doi.org/10.36994/2786-9008-2024-5-12> [in Ukrainian].

6. Taran, Ye.I. (2025). Transformatsiia pidkhodiv do rozuminnia derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky [Transformation of approaches to understanding the state policy of national security]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk. Serii: Publichne upravlinnia ta administruvannia*, 1, 94–101. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/tnv-pub.2025.1.12> [in Ukrainian].

7. Varych, O.H. (2024). Vektory transformatsii osnovnykh funktsii derzhavy v suchasnykh umovakh [Vectors of transformation of the main functions of the state in modern conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii: Pravo*, 86 (1), 17–21. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.2> [in Ukrainian].

8. Heopolitychni ta heoekonomichni zminy, formovani pid vplyvom rosiiskoi ahresii, ta onovlennia mistsia Ukrainy u svitovomu prostori [Geopolitical and geo-economic changes shaped by Russian aggression and the renewal of Ukraine's place in the world]. V. Iurchyshyn (Ed.). Kyiv: Tsentrazumkova, 2022, 103. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2022_TRANSFORMANS_UKR.pdf [in Ukrainian].

9. Ukraina na shliakhu do YeS: realii i perspektyvy [Ukraine on its way to the EU: realities and prospects], 2022, 1–2 (187–188), 132. Retrieved from https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf [in Ukrainian].

10. Lepska, N. (2020). Heopolitychna marhinalizatsiia derzhavy v umovakh transformatsii svitoustroiu [Geopolitical Marginalization of the State in the Context of World Order Transformation]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filos.-politoh. studii*, 33, 136–143. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.17> [in Ukrainian].

11. Solovian, V. Kliuchovi aspekty reformuvannia Sluzhby bezpeky Ukrainy [Key aspects of reforming the Security Service of Ukraine]. Retrieved from <https://cacds.org.ua> [in Ukrainian].

12. Smolianiuk, V. (2021). Natsionalna bezpeka nezalezhnoi Ukrainy: osiahnennia sutnosti [National security of independent Ukraine: understanding the essence]. *Politychni doslidzhennia*, 1, 163–186. Retrieved from https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/smolianiuk_natsionalna.pdf [in Ukrainian].

13. Bezzub, I. Nova Voienna doktryna Ukrainy: kerivnytstvo do dii chy deklaratsiia? [Ukraine's New Military Doctrine: A Guide to Action or a Declaration?] Tsentrazumkova sotsialnykh komunikatsii NBUV SIAZ NIuB FPU. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1459:bezpeka1&catid=8&Itemid=350 [in Ukrainian].

14. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21. 2018, No. 2469-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> [in Ukrainian].
15. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy “Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy” [On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On the National Security Strategy of Ukraine”]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. № 392/2020. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
16. Pro Stratehiiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku [On the Economic Security Strategy of Ukraine until 2025]. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 r. № 347. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n2> [in Ukrainian].
17. Hedikova, N.P. (2024). Transformatsiia politychnoi systemy Ukrainy v konteksti suchasnykh vyklykiv [Transformation of Ukraine’s Political System in the Context of Modern Challenges]. *Politychne zhyttia*, Liutyi, 21–28. DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.4.3> [in Ukrainian].
18. Saievykh, R.V. (2024). Stratehichni napriamy rozvytku suspilno-vladnoi vzaiemodii v umovakh heopolitychnykh zahroz [Strategic directions for the development of public-power interaction in the context of geopolitical threats]. *Derzhava ta rehiony. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia*, 4, 276–283. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-3401.2024.4.41> [in Ukrainian].
19. Klochko, A.O. & Semenets-Orlova, I.A. (2023). Instrumenty vprovadzhennia derzhavnoi polityky u sferi oboronnoi promyslovosti v umovakh reformuvannia [Tools for implementing state policy in the defense industry in the context of reform]. *Publichne uriaduvannia*, 4 (37), 29–38. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4\(37\)-4](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-4(37)-4) [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 14.07.2025

Дата прийняття статті: 15.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

УДК 342.9:355.08

DOI <https://doi.org/10.32782/cuj-2025-3-15>**Шевчук Оксана Романівна**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права та судочинства
Західноукраїнського національного університету
ORCID: 0000-0001-6453-355X

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОГО ОБЛІКУ ПРАЦІВНИКІВ

Система військового обліку працівників є найважливішим елементом оборонної політики держави, що забезпечує своєчасну мобілізацію трудових ресурсів за умов воєнного часу. Правове регулювання цієї сфери ґрунтується на принципах загальності військового обов'язку та обов'язковості ведення військового обліку всіма суб'єктами господарювання, незалежно від організаційно-правової форми та форми власності.

Адміністративна відповідальність юридичних за порушення вимог військового обліку працівників є специфічним правовим інститутом, який перебуває в стикі адміністративного правничого та військового законодавства. Цей інститут характеризується особливою соціальною значимістю, оскільки спрямований на забезпечення національної безпеки та готовності держави до відображення зовнішніх загроз.

Основними видами адміністративних правопорушень у досліджуваній сфері є несвоєчасне подання відомостей про працівників, які перебувають на військовому обліку, незнання документів військового обліку, недотримання порядку бронювання військовозобов'язаних працівників, а також перешкодження проходженню військовозобов'язаних медичних оглядів та військових зборів. Кожне із зазначених порушень тягне за собою конкретні правові наслідки, градація яких залежить від ступеня суспільної небезпеки скоєного діяння.

Система адміністративних санкцій, що застосовуються до юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку, передбачає попередження й адміністративний штраф. Розміри штрафних санкцій диференціюються залежно від характеру порушення та варіюються від мінімальних розмірів для незначних процедурних порушень до суттєвих сум за системні порушення вимог військового обліку. Особливістю цих санкцій є їхній превентивний характер, спрямований на запобігання повторним порушенням.

Процедура притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності за порушення у сфері військового обліку працівників характеризується участю спеціалізованих суб'єктів адміністративної юрисдикції – військових комісаріатів та їх посадових осіб. Ці органи мають виняткову компетенцію з виявлення, фіксації та розслідування адміністративних правопорушень у досліджуваній сфері, що зумовлено специфікою військово-облікової діяльності.

Сучасний стан правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників потребує подальшого вдосконалення в напрямі посилення превентивного впливу адміністративних санкцій, оптимізації процедур адміністративного провадження та підвищення ефективності взаємодії між військовими комісаріатами та суб'єктами господарювання. Перспективними напрямками розвитку цього правового інституту є цифровізація процесів військового обліку та впровадження автоматизованих систем контролю за дотриманням вимог військово-облікового законодавства.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, юридичні особи, військовий облік працівників, адміністративні правопорушення, військовий обов'язок, військовозобов'язані працівники, бронювання, військові комісаріати, адміністративні санкції, штрафні санкції, військово-облікова документація, мобілізаційна підготовка, національна безпека, оборонна політика, адміністративний військовий облік, медичні огляди, військові збори, адміністративне провадження, суб'єкти господарювання, військово-облікове законодавство, цифровізація військового обліку, автоматизовані системи контролю.

Shevchuk O. R. Administrative liability of legal entities for violations in the field of military recording of employees

The system of military registration of employees is the most important element of the state's defense policy, which ensures the timely mobilization of labor resources in wartime conditions. Legal regulation of this area is based on the principles of the universality of military duty and the obligation to maintain military records by all business entities, regardless of organizational and legal form and form of ownership.

Administrative liability of legal entities for violations of the requirements of military registration of employees is a specific legal institution that is at the junction of administrative law and military legislation. This institution is characterized by special social significance, as it is aimed at ensuring national security and the state's readiness to reflect external threats.

The main types of administrative offenses in the studied area are untimely submission of information about employees who are on military registration, ignorance of military registration documents, failure to comply with the order of booking military employees, as well as obstruction of military medical examinations and military training. Each of the above violations entails specific legal consequences, the gradation of which depends on the degree of public danger of the committed act.

The system of administrative sanctions applied to legal entities for violations in the field of military registration includes a warning and an administrative fine. The amounts of penalties are differentiated depending on the nature of the violation and vary from minimal amounts for minor procedural violations to significant amounts for systemic violations of military registration requirements. A feature of these sanctions is their preventive nature, aimed at preventing repeated violations.

The procedure for bringing legal entities to administrative responsibility for violations in the field of military accounting of employees is characterized by the participation of specialized subjects of administrative jurisdiction – military commissariats and their officials. These bodies have exclusive competence in identifying, recording and investigating administrative offenses in the area under study, which is due to the specifics of military accounting activities.

The current state of legal regulation of administrative liability of legal entities for violations in the field of military accounting of employees requires further improvement in the direction of strengthening the preventive impact of administrative sanctions, optimizing administrative proceedings procedures and increasing the efficiency of interaction between military commissariats and business entities. Promising directions for the development of this legal institution are the digitalization of military accounting processes and the implementation of automated systems for monitoring compliance with the requirements of military accounting legislation.

Key words: *administrative liability, legal entities, military registration of employees, administrative offenses, military duty, military conscripts, reservation, military commissariats, administrative sanctions, penalties, military registration documentation, mobilization training, national security, defense policy, administrative war registration, medical examinations, military fees, administrative proceedings, business entities, military registration legislation, digitalization of military registration, automated control systems.*

Вступ. Сучасні геополітичні реалії та загострення міжнародної обстановки зумовлюють підвищення уваги держави до питань забезпечення національної безпеки й оборонної готовності. В умовах зростаючих зовнішніх загроз система військового обліку працівників набуває особливої значущості як один із ключових елементів мобілізаційної підготовки держави. Ефективне функціонування цієї системи безпосередньо залежить від неухильного дотримання юридичними особами вимог військово-облікового законодавства, що робить актуальним дослідження механізмів їхньої адміністративної відповідальності за порушення в цій сфері.

Практична значущість вивчення адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку пра-

цівників обумовлена суттєвими недоліками в правозастосовній діяльності компетентних органів. Аналіз статистичних даних свідчить про високий рівень порушень вимог військового обліку з боку організацій різних форм власності, що негативно впливає на якість мобілізаційної підготовки та створює ризики для обороноздатності країни. Недостатня ефективність чинних адміністративно-правових механізмів впливу на порушників потребує комплексного наукового аналізу та вироблення пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання.

Теоретична актуальність дослідження визначається необхідністю розвитку доктринальних засад адміністративної відповідальності у специфічній сфері військового обліку працівників. Існуючі наукові розробки в галузі

адміністративного права не повною мірою враховують особливості правового регулювання відповідальності юридичних осіб за порушення військово-облікового законодавства. Відсутність системного підходу до вивчення цього правового інституту створює прогалини в теоретичному обґрунтуванні принципів і механізмів адміністративної відповідальності, що перешкоджає ефективному правозастосуванню та потребує поглибленого наукового дослідження.

Соціально-правова значимість теми дослідження пов'язана з необхідністю забезпечення балансу між громадськими інтересами у сфері національної безпеки та приватними інтересами суб'єктів господарювання. Удосконалення системи адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників має сприяти формуванню стійкої правової культури щодо дотримання вимог військово-облікового законодавства, підвищенню ефективності взаємодії між військовими комісаріатами й організаціями, а також зміцненню правопорядку в стратегічно важливій сфері забезпечення обороноздатності держави.

Матеріали та методи. Аналіз сучасних досліджень у сфері адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення військового обліку працівників свідчить про зростання наукового інтересу до цієї проблематики, що обумовлено значними змінами в правовому регулюванні та правозастосовній практиці. Останні публікації на цю тематику характеризуються міждисциплінарним підходом, що поєднує адміністративно-правові, військово-правові й організаційно-управлінські аспекти досліджуваної проблеми. Особливу увагу дослідників, зокрема Р. І. Івашковського, привертають питання співвідношення превентивної та каральної функцій адміністративної відповідальності в контексті забезпечення національної безпеки [1].

Значний пласт сучасних досліджень О. В. Тищенко, С. М. Черноус і Л. Г. Дунаєвської присвячений аналізу правозастосовної практики та виявлення основних проблем у діяльності військових комісаріатів щодо притягнення юридичних осіб до адміністративної

відповідальності [2]. Дослідники Р. Кулинич і Л. Гінчук акцентують увагу на недоліках процедурного характеру, пов'язаних із неоднорідністю підходів до кваліфікації адміністративних правопорушень, відмінностями в розмірах санкцій, що накладаються, і відсутністю однаковості в оцінці ступеня суспільної небезпеки порушень [3]. Ці проблеми розглядаються як серйозна перешкода для ефективного функціонування системи адміністративної відповідальності в досліджуваній сфері.

Сучасні наукові роботи В. Теремецького, Л. Руснак і Ю. Павлика демонструють підвищений інтерес до компаративного аналізу закордонного досвіду правового регулювання відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку [4]. М. І. Марцун проводить порівняльний аналіз адміністративно-правових механізмів різних правових систем, виявляючи найефективніші моделі організації контролю та застосування санкцій [5]. Особливий акцент робиться на вивченні досвіду європейських країн у галузі цифровізації військово-облікових процедур та автоматизації контрольних функцій, що розглядається як перспективний напрям модернізації вітчизняної системи.

Актуальні дослідження характеризуються поглибленим аналізом економічних аспектів адміністративної відповідальності юридичних осіб, включно з оцінкою ефективності штрафних санкцій як інструменту превенції правопорушень. Н. Ф. Ментух вивчає кореляцію між розміром адміністративних штрафів та рівнем дотримання вимог військово-облікового законодавства, а також аналізує вплив економічних факторів на мотивацію юридичних осіб до сумлінного виконання обов'язків з військового обліку працівників [6]. Ці дослідження роблять значний внесок у розуміння механізмів правового впливу на суб'єктів господарювання.

Перспективні напрями сучасних досліджень пов'язані з розробкою концептуальних засад удосконалення системи адміністративної відповідальності юридичних осіб за умов цифровізації державного управління. Дослідники І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, О. О. Павлюк, С. В. Петков пропонують інноваційні під-

ходи до організації взаємодії між військовими комісаріатами та юридичними особами на основі використання інформаційно-комунікаційних технологій, а також розробляють моделі ризик-орієнтованого підходу до здійснення контрольних функцій [7]. Наукові розробки в цій галузі спрямовані на підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання за одночасного зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз правової природи, механізмів реалізації та ефективності адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників, спрямований на виявлення наявних проблем правового регулювання та правозастосовної практики, а також розробку науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення системи адміністративно-правового впливу в досліджуваній сфері.

Досягнення поставленої мети передбачає визначення місця та ролі адміністративної відповідальності в системі забезпечення національної безпеки, дослідження особливостей складів адміністративних правопорушень у галузі військового обліку працівників, аналіз ефективності застосовуваних адміністративних санкцій і процедур їх реалізації, а також формулювання концептуальних підходів до оптимізації взаємодії між військовими комісаріатами та суб'єктами господарювання в контексті контрольно-наглядових функцій.

Результати. Специфіка адміністративної відповідальності в досліджуваній сфері визначається публічно-правовим характером відносин, що охороняються, пов'язаних із мобілізаційною підготовкою та обороноздатністю країни. Встановлено, що ефективність функціонування системи військового обліку працівників залежить від якості правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб і послідовності його реалізації компетентними органами.

Аналіз чинного законодавства та правозастосовної практики виявив суттєві недоліки в механізмі залучення юридичних осіб до адміністративної відповідальності за порушення вимог військового обліку працівників. Основними проблемами є відсутність однакового

підходу до кваліфікації адміністративних правопорушень, недостатня диференціація адміністративних санкцій залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки порушень, а також недосконалість процедурних аспектів адміністративного провадження. Ці недоліки знижують превентивний вплив адміністративної відповідальності та створюють передумови для систематичних порушень військово-облікового законодавства.

Дослідження показало, що сучасна система адміністративних санкцій, що застосовуються до юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників, не повною мірою відповідає принципам справедливості та пропорційності. Розміри адміністративних штрафів часто не враховують економічні можливості різних категорій юридичних осіб і не забезпечують достатнього превентивного ефекту. Відсутність альтернативних видів адміністративних покарань обмежує можливості індивідуалізації відповідальності та знижує ефективність правового впливу на порушників.

Особливе значення для вдосконалення системи адміністративної відповідальності має впровадження цифрових технологій у сферу військового обліку працівників. Цифровізація процесів взаємодії між військовими комісаріатами та юридичними особами створює передумови для підвищення оперативності контролю за дотриманням вимог військово-облікового законодавства, зниження адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання та забезпечення прозорості процедур притягнення до адміністративної відповідальності. Реалізація ризик-орієнтованого підходу до здійснення контрольних функцій дасть змогу оптимізувати розподіл ресурсів та підвищити ефективність превентивного впливу.

Як основні напрями вдосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників слід розглядати систематизацію складів адміністративних правопорушень, диференціацію адміністративних санкцій з урахуванням економічних можливостей суб'єктів відповідальності, запровадження альтернативних видів адміністративних покарань, а також удосконалення процедурних ас-

пектів адміністративного провадження. Реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності системи адміністративної відповідальності та зміцненню правопорядку в стратегічно важливій сфері забезпечення національної безпеки. Стаття 255 КУпАП [1] надає посадовим особам військових комісаріатів право складання протоколів за статтями 210-1 та 210-3 КУпАП [8]. І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, О. О. Павлюк звертають увагу на необхідність забезпечення належного рівня підготовки посадових осіб військових комісаріатів для якісного оформлення матеріалів адміністративних справ [7].

Докази у справах про порушення військового обліку працівників можуть стосуватися документів кадрового обліку підприємства, довідок військових комісаріатів про стан громадян на військовому обліку, листування між роботодавцем та військовими органами, а також свідчення свідків. Особливого значення мають документальні докази, що підтверджують факт трудових відносин із громадянами призовного віку та строки їх виникнення чи припинення. М. С. Туркот, А. В. Столітній наголошує на важливості комплексного підходу до збору доказів для забезпечення об'єктивного розгляду справ цієї категорії [9].

Процедура притягнення до адміністративної відповідальності за порушення військового обліку працівників передбачає дотримання загальних принципів адміністративного процесу, включно з презумпцією невинуватості, правом на захист та оскарження рішень. Проте за умов воєнного часу можуть застосовуватися спрощені процедури розгляду справ, що потребує особливої уваги до дотримання процесуальних гарантій прав суб'єктів адміністративної відповідальності. Н. Ф. Менту наголошує на необхідності балансу між оперативністю притягнення до відповідальності та забезпеченням права на справедливий адміністративний розгляд [10].

Профілактика адміністративних правопорушень у сфері військового обліку працівників передбачає інформаційно-роз'яснювальну роботу з роботодавцями, проведення перевірок щодо дотримання вимог військового обліку, а також надання методичної допомоги в організації кадрового обліку. Особливого значення має взаємодія між органами державної влади, військовими комісаріатами й об'єднаннями роботодавців для забезпечення ефективного функціонування системи військового обліку (табл. 1). М. Матвійчук підкреслює, що превентивні заходи є більш ефективними порівня-

Таблиця 1

Комплексний аналіз адміністративної відповідальності у сфері військового обліку

Критерій аналізу	Характеристика	Правове регулювання	Практичні аспекти	Проблематика
1	2	3	4	5
Суб'єкти відповідальності	Юридичні особи всіх форм власності й організаційно-правових форм	Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу»	Підприємства, установи, організації незалежно від підпорядкування	Неоднозначність визначення підвідомчості малих підприємств
Види порушень	Систематичні й одиничні порушення військово-облікового законодавства	Статті 210-2, 210-3 КУпАП	Несвоєчасне повідомлення, неведення документообігу, перешкоджання призову	Складність кваліфікації змішаних правопорушень
Санкції	Штрафи від 50 до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	КУпАП, постанови Кабінету Міністрів	Диференціація залежно від тяжкості порушення	Невідповідність розмірів штрафів економічним можливостям суб'єктів
Органи, що накладають стягнення	Військові комісаріати, органи внутрішніх справ	Закон «Про військові комісаріати»	Районні та обласні військові комісари	Дублювання повноважень різних органів

Закінчення табл. 1

1	2	3	4	5
Процедура притягнення	Складання протоколу, розгляд справи, винесення постанови	Розділ IV КУпАП	Термін розгляду до 3 місяців	Тривалість процедури та складність доказування
Документообіг	Ведення військово-облікових документів	Інструкція про ведення військового обліку	Картки обліку, журнали реєстрації	Технічна складність ведення паперового документообігу
Повідомлення військкоматів	Обов'язкове інформування про зміни у складі працівників	Положення про ведення військового обліку	Терміни: 2 тижні з моменту прийняття / звільнення	Відсутність електронного документообігу
Сприяння призову	Забезпечення явки військовозобов'язаних на збори та призов	Закон «Про мобілізаційну підготовку»	Надання відпусток, збереження заробітної плати	Конфлікт з трудовими правами працівників
Контрольні заходи	Перевірки дотримання військово-облікового законодавства	Закон «Про основні засади державного нагляду»	Планові та позапланові перевірки	Надмірне навантаження на бізнес
Оскарження рішень	Право на адміністративне та судове оскарження	КУпАП, КАС України	Подача скарг до суду протягом 10 днів	Низька ефективність захисту прав суб'єктів господарювання
Строки давності	Обмеження в часі для притягнення до відповідальності	Стаття 38 КУпАП	2 місяці з дня виявлення правопорушення	Складність встановлення моменту виявлення порушення
Повторність порушень	Обтяжувальні обставини в разі повторного вчинення	Стаття 35 КУпАП	Збільшення розміру штрафу до максимального	Відсутність реєстру правопорушників
Звільнення від відповідальності	Малозначність правопорушення, добровільне усунення порушення	Статті 22, 23 КУпАП	Усне зауваження, попередження	Суб'єктивність оцінки малозначності
Відшкодування збитків	Компенсація матеріальних втрат держави	Цивільне законодавство	Відшкодування витрат на розшук ухиянтів	Складність обчислення розміру збитків
Профілактичні заходи	Попередження правопорушень у сфері військового обліку	Закон «Про засади запобігання корупції»	Роз'яснювальна робота, навчання кадрів	Недостатнє фінансування профілактичних програм

Джерело: складено автором за матеріалами <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-un-cooperation/>.

но з репресивними заходами впливу та сприяють формуванню культури законослухняності у сфері виконання конституційного обов'язку щодо захисту країни [11].

Перспективи розвитку інституту адміністративної відповідальності за порушення військового обліку працівників пов'язані з необхідністю адаптації законодавства до умов післявоєнного відновлення й обліку міжнародного досвіду правового регулювання військового обліку. Цифровізація процедур військового обліку може спростити виконання обов'язків роботодавцями та підвищити ефективність контролю з боку державних органів.

Висновки. Проведене дослідження адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників дає змогу констатувати, що ця правова сфера характеризується значною складністю регулювання та потребує комплексного підходу до правозастосування. Встановлено, що чинне законодавство містить досить деталізовану систему санкцій за недотримання вимог ведення військового обліку, проте практика застосування адміністративних заходів впливу свідчить про необхідність удосконалення механізмів контролю та нагляду. Особливої актуальності набуває питання про-

порційності адміністративних покарань характеру і ступеня суспільної небезпеки вчинених правопорушень.

Аналіз судової практики виявив неоднорідність підходів до кваліфікації порушень у сфері військового обліку та визначення розміру адміністративних штрафів. Встановлено основні категорії правопорушень, скоєних юридичними особами: невчасне повідомлення військових комісаріатів про приймання на роботу військовозобов'язаних, порушення порядку ведення документообігу з військового обліку, перешкоджання явці працівників на військові збори та медичні огляди. Виявлено тенденцію до посилення адміністративної відповідальності, що зумовлено зростаючим значенням військово-облікової функції держави в сучасних геополітичних умовах.

Дослідження показало, що ефективність адміністративно-правового впливу на юридичних осіб у сфері, що розглядається, багато в чому залежить від якості взаємодії між військовими комісаріатами, органами виконавчої влади та суб'єктами господарювання. Виявлено системні недоліки в організації профілактичної роботи та правової освіти керівників

організацій щодо вимог військово-облікового законодавства. Встановлено, що значна частина порушень обумовлена не зловмисними діями, а недостатньою поінформованістю посадових осіб щодо специфіки правового регулювання військового обліку.

Результати дослідження обґрунтовують необхідність модернізації системи адміністративної відповідальності юридичних осіб за порушення у сфері військового обліку працівників шляхом диференціації санкцій залежно від розміру організації, характеру діяльності та ступеня суспільної небезпеки правопорушення. Запропоновані напрями вдосконалення правового регулювання передбачають уніфікацію правозастосовної практики, розвиток альтернативних заходів адміністративного впливу, створення ефективних механізмів досудового врегулювання спорів. Практична значимість дослідження полягає у можливості використання отриманих висновків для оптимізації діяльності контрольно-наглядових органів та підвищення правової культури суб'єктів господарювання в галузі дотримання військово-облікового законодавства.

Література

1. Івашковський Р. І. Склад адміністративного правопорушення у вигляді залишення військової частини або місця служби. *Юридичний науково-електронний журнал*. 2022. С. 115–117. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-8/25.
2. Тищенко О. В., Черноус С. М., Дунаєвська Л. Г. До питання про проблеми правового регулювання військового обліку працівників. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 61. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-9/61.
3. Кулинич Р., Гінчук Л. Аспекти обліково-статистичної роботи місцевих загальних судів при розслідуванні справ про адміністративні правопорушення. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. 2023. № 1–2. С. 17–28. DOI: 10.31767/nasoa.1-2-2023.02.
4. Теремецький В., Руснак Л., Павлик Ю. Захист соціальних прав військовослужбовців у порядку адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. Вип. 2. С. 33–40. DOI: 10.35774/app2024.02.033.
5. Марцун М. І. Характеристика складу адміністративного правопорушення, пов'язаного з порушенням правил карантину людей. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. Т. 97, № 2. С. 194–203. DOI: 10.32631/v.2022.2.17.
6. Шевчук О., Ментух Н. Ф. Реалізація політики державної інформаційної безпеки України в контексті запобігання корупції: адміністративно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 282–287. URL: http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf.
7. Військові адміністративні правопорушення за законодавством України. Загальні поняття, адміністративно-правова характеристика, нормативно-правове забезпечення, особливості правозастосування під час воєнного стану, актуальна судова практика / укл. І. М. Коропатнік, М. А. Микитюк, О. О. Павлюк, С. В. Петков. Київ : ВД «Професіонал», 2023. 516 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 13.07.2025).

9. Військові адміністративні правопорушення. Науково-практичний коментар глави 13-Б КУпАП / М. С. Туркот, А. В. Столітній, О. В. Міхед, О. В. Єні та ін. ; за ред. М. С. Туркота. Київ : Норма права, 2020. 136 с.

10. Mentukh N., Shevchuk O. Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*. 2023. Vol. 1, No. 1. P. 4–17.

11. Загальновійськова підготовка : навч. посіб. для студ. мед. факульт. ВНМУ ім. М. І. Пирогова / під ред. М. Матвійчука. ВНМУ ім. М.І.Пирогова, 2022. 304 с.

References

1. Ivashkovskiy, R.I. (2022). Sklad administratyvnoho pravoporushennia u vyhliadi zalyshennia viiskovoi chastyny abo mistsia sluzhby [Composition of administrative offense in the form of leaving a military unit or place of service]. *Yurydychnyi naukovy-elektronnyi zhurnal*, 115–117. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-8/25 [in Ukrainian].

2. Tyshchenko, O.V., Chernous, S.M., & Dunaievska, L.H. (2022). Do pytannia pro problemy pravovoho rehuliuвання viiskovoho obliku pratsivnykiv [On the issue of problems of legal regulation of military registration of employees]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 9, 61. DOI: 10.32782/2524-0374/2022-9/61 [in Ukrainian].

3. Kulynych, R. & Hinchuk, L. (2023). Aspekty oblikovo-statystychnoi roboty mistsevykh zahalnykh sudiv pry rozsliduvanni sprav pro administratyvni pravoporushennia [Aspects of accounting and statistical work of local general courts in the investigation of cases of administrative offenses]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii statystyky, obliku ta audytu*, 1–2, 17–28. DOI: 10.31767/nasoa.1-2-2023.02 [in Ukrainian].

4. Teremetskyi, V., Rusnak, L., & Pavlyk, Y. (2024). Zakhyst sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtiv u poriadku administratyvnoho sudochynstva [Protection of social rights of servicemen in the procedure of administrative proceedings]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 2, 33–40. DOI: 10.35774/app2024.02.033 [in Ukrainian].

5. Martsun, M.I. (2022). Kharakterystyka skladu administratyvnoho pravoporushennia, poviazanoho z porushenniam pravyl karantynu liudei [Characteristics of the composition of administrative offense related to violation of human quarantine rules]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 97 (2), 194–203. DOI: 10.32631/v.2022.2.17 [in Ukrainian].

6. Shevchuk, O., & Mentukh, N.F. (2021). Realizatsiia polityky derzhavnoi informatsiinoi bezpeky Ukrainy v konteksti zapobihannia koruptsii: administratyvno-pravovyi aspekt [Implementation of Ukraine's state information security policy in the context of corruption prevention: administrative and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*, 64, 282–287. Retrieved from http://visnyk-juris-uzhnu-uz.com/wp-content/uploads/2021/06/NVUzhNU_64.pdf [in Ukrainian].

7. Koropatnik, I.M., Mykytiuk, M.A., Pavliuk, O.O., & Pietkov, S.V. (Eds.) (2023). Viiskovi administratyvni pravoporushennia za zakonodavstvom Ukrainy. Zahalni poniattia, administratyvno-pravova kharakterystyka, normatyvno-pravove zabezpechennia, osoblyvosti pravozastosuvannia pid chas voiennoho stanu, aktualna sudova praktyka [Military administrative offenses under the legislation of Ukraine. General concepts, administrative and legal characteristics, regulatory support, features of law enforcement during martial law, current judicial practice]. Kyiv: VD “Profesional” [in Ukrainian].

8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984, December 7). No. 8073-X. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed: 13.07.2025) [in Ukrainian].

9. Turkot, M.S., Stolitnii, A.V., Mikhed, O.V., Yeni, O.V., et al. (2020). Viiskovi administratyvni pravoporushennia. Naukovo-praktychnyi komentar hlavy 13-B KUpAP [Military administrative offenses. Scientific and practical commentary on Chapter 13-B of the Code of Administrative Offenses]. M.S. Turkot (Ed.). Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

10. Mentukh, N., & Shevchuk, O. (2023). Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*, 1 (1), 4–17 [in English].

11. Matviichuk, M. (Ed.) (2022). Zahalnoviiskova pidhotovka: navch. posib. dlia stud. med. fakult. VNMU im. M.I. Pyrohova [General military training: textbook for students of medical faculties of Pirogov VNMU]. VNMU im. M.I. Pyrohova. 304 p. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 16.09.2025

Опубліковано: 12.11.2025

НОТАТКИ

Наукове видання

**Центральноукраїнський вісник права
та публічного управління**

**Central Ukrainian Journal of Law
and Public Management**

Випуск 3 (11), 2025

Issue 3 (11), 2025

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання С. С. Любченко

Підписано до друку 12.11.2025 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 16,74. Зам. № 1125/875.

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

Е-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.